

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАҶҶҲИШГОҶИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2026, № 3 (75)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно–аналитическое издание
2026, № 3 (75)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2026, № 3 (75)

Душанбе – 2026

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияи илмию таҳлилии Пажӯишгоҳи илмӣ- тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот / сармуҳаррир Н. Сафарзода; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2026. – № 3 (75). – 128 с.

МУАССИСИ МАҶАЛЛА:

Пажӯишгоҳи илмӣ–тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

н.и.таърих, директори ПИТФИ

ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР:

н.и.филология, муовини директори
ПИТФИ оид ба илм

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

д.и.филология, профессори кафедраи
матбуоти ДМТ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

н.и.филология, Вазири фарҳанги ҚТ.

н.и.филология, Намояндаи доимии ҚТ дар
назди ЮНЕСКО

д.и.санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъат-
шиносии АМИТ

д.и.филология, профессори кафедраи
телевизион ва радиошунавонии ДМТ

д. и. санъатшиносӣ, профессори кафедраи
таърих ва назарияи мусиқии ДДФСТ ба
номи М. Турсунзода

д. и. таърих, мудири шуъбаи таърихи қадим,
асрҳои миёна ва нави Институти таърих,
бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба
номи Аҳмади Дониши АМИТ

н.и.таърих, муовини раиси Иттифоқи
нависандагони Тоҷикистон

н. и. педагогӣ, муовини директори
Китобхонаи миллии ҚТ

н.и.педагогӣ, дотсент, ходими пешбари
шуъбаи фаъолияти китобдорӣ ПИТФИ

Сафарзода Некрӯз

Ҷӯраев Мирзоалӣ

Муродӣ Мурод

Сатториён Матлубахон

Раҳимӣ Дилшод

Низомов Аслиддин

Азимов Аъзамҷон

Улмасов Фирӯз

Камолов Ҳамзахон

Табаров Маҳмадулло

Камолзода Сайфиддин

Комилзода Шариф

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №274/МҚ-97 аз 29 декабри соли 2022 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардида, 25.10.24 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабобоев, 17 (ошёнаи 2). Сомонаи пажӯишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонаи маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 2 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии маъмурӣ дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Дарачаи илмӣ мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба души муаллифони аст. Нуктаи назари муаллифони маводнаод ба назари идораи маҷалла мувофиқ набошад. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти хаттии идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2 тадж)+63.3 (2 тадж)+85.313 (2 тадж)+78.34 (2 тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / гл. редактор Н. Сафарзода; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2026. – № 3 (75). – 128 с.

Учредитель журнала:

Научно-исследовательский институт культуры и информации
Министерства культуры Республики Таджикистан

Сафарзода Некруз

Джураев Мирзоали

Муроди Мурод

Сатториён Матлубахон

Рахими Дилшод

Низомов Аслиддин

Азимов Аъзамджон

Улмасов Фируз

Камолов Хамзахон

Табаров Махмадулло

Камолзода Сайфиддин

Комилзода Шариф

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

канд. истор. наук, директор НИИКИ

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

канд. филол. наук, заместитель директора
НИИКИ по науке

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

док. филол. наук, профессор кафедры
печати ТНУ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

канд. филол. наук, Министр культуры РТ

канд. филол. наук, Постоянный
представитель РТ при ЮНЕСКО

док. искусствоведения, заведующий
отделом искусствоведения НАНТ

док. филол. наук, профессор кафедры
телевидения и радиовещания ТНУ

док. искусствоведения, профессор кафедры
истории и теории музыки ТГИКИ имени
М. Турсунзаде

док. истор. наук, заведующий отделом
древней, средневековой и новой истории
Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

канд. истор. наук, заместитель председателя
Союза писателей Таджикистана

канд. пед. наук, заместитель директора
Национальной библиотеки РТ

канд. пед. наук, доцент, ведущий научный
сотрудник отдела библиотечного дела НИИКИ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раза в год.

Журнал снова зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №274/Ж-97 от 29 декабря 2022 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий) рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020г., №222 и перерегистрирован 25.10.2024 г.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж). Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионного договора №532-09/2013 от 2 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов, опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются на официальном сайте журнала.

UDC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
LBC – 71.0+71.4 (2 Taj)+63.3 (2 Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2 Taj)
C H–11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information/ Editor in Chief N.Safarzoda Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2026. – № 3 (75). –128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
Ministry of culture of the Republic of Tajikistan

Safarzoda Nekruz

EDITOR IN CHIEF :

Candidate of historical sciences, Director of the RICI

Juraev Mirzoali

DEPUTY EDITOR:

Candidate of philological sciences, Deputy Director of the RICI

Murodi Murod

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor of the TNU

Sattoriyon Matlubakhon

EDITORIAL BOARD:

Candidate of philological sciences, Minister of Culture of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

Candidate of philological sciences, Permanent Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO
Doctor of art sciences, Professor of the Department of the National Academia of Sciences of Tajikistan

Nizomov Asliddin

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the Department of history and theory of the TSICA named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific fellow of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnography, NAST

Azimov Azamjon

Doctor of philological sciences, Professor of the Department of Television and Radio broadcasting of the TNU

Tabarov Mahmadullo

Candidate of historical sciences, Deputy Chairman of the Union of Writers of Tajikistan

Kamolzoda Sayfiddin

Candidate pedagogical sciences, Deputy Director of the National Library of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

Candidate pedagogical sciences, Docent, Leading researcher at the Department of Library issues of the RICI.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №274/jr in December 29, 2022.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222. и re-registered in 25.10.2024.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;

Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 2, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ: 37тоҷик-008+398:8тоҷик+891.550

Раҳмонӣ Равшан

ФОЛКЛОРИ ТОҶИК ДАР ПАЖУҲИШИ ВОҲИД АСРОРӢ

Дар мақола ҷаъолияти фолклоришиносии профессор В. Асрорӣ (1917-1996) баррасӣ шудааст. Ӯ соли 1950 ба аспирантура дохил гардида, зери унвони «Рубоиёти замони советии фолклори тоҷик» рисолаи номзадӣ навишт ва соли 1953 дифоъ кард. Ин таҳқиқот дар фолклоришиносии тоҷик аввалин асари илмӣ буд, ки дар асоси маводи рубоӣҳои сокинони водии Зарафшон таълиф гардидааст. В. Асрорӣ дар солҳои 50-уми асри XX дар асоси маводи ғирдовардаи худ чандин мақолаҳои илмӣ таълиф намуд. Ӯ аввалин пажуҳишгари буд, ки матнҳои фолклори кӯдакон ва наврасонро омӯхта, зарурати омӯзиши ва пажуҳиши онҳоро таъкид дошт.

В. Асрорӣ дар солҳои 1950 оид ба зиндагӣ ва эҷодиёти шоири мардумӣ Юсуф Вафо маводди зиёд ҷамъ оварда, соли 1956 зери унвони «Эҷодиёти Юсуф Вафо» рисолаи илмӣ таълиф кард. Яке аз қорҳои муҳими В. Асрорӣ наири маҷмуаи «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» мебошад, ки он соли 1956 ба наиш расид. Дар он солҳо В. Асрорӣ роҷеъ ба воқеаҳои замони шуравӣ дар фолклор, омӯхтани эҷодиёти халқ дар раванди тадрис, ҳаҷв дар адабиёт, мавқеи зарбулмасал дар осори С. Айнӣ, оҳангҳои халқӣ дар эҷодиёти Рӯдакӣ, латифаҳои Хоҷа Насриддин, мавқеи афсона дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ мақолаҳои илмӣ навишт.

В. Асрорӣ дар солҳои 1960 ба пажуҳиши муносибати адабиёт ва фолклор машғул шуд. Дар бораи масъалаҳои гуногуни адабиёт, шахсиятҳои адабӣ, ҳаҷв ва юмор, реализм дар адабиёт, фолклори бачагон ва адабиёт, усули таълими адабиёт, истифодаи забони халқӣ дар осори адибон ва амсоли ин мақолаҳо навишт. Соли 1967 монографияи ӯ «Адабиёт ва фолклор» ҷоп шуд. Муаллиф дар монографияи мазкур муносибати С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ ба фолклор ва фарҳанги суннати мардумро барасӣ намудааст. Ин монография соли 1982 зери унвони «Фолклор, халқият, нависанда» дар таҳрири нав ба наиш расид. Соли 1980 китоби дарсии «Эҷодиёти даҳнакии халқи тоҷик»-и В. Асрорӣ ва Р. Амонов барои донишҷӯёни мактабҳои олии интишор шуд, ки нуктаҳои муҳими фолклоришиносии тоҷикро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, дар ин мақола роҷеъ ба таҳияи барномаи фолклорӣ, дастури таълимии «Ҷанрҳои хурди фолклори тоҷик» (1990) ва дигар навиштаҳои В. Асрорӣ оид ба масъалаҳои фолклоришиносии тоҷик изҳори назар шудааст.

Вожаҳои калидӣ: профессор Воҳид Асрорӣ, фолклори тоҷик, рубоиёт, фолклори бачагон, адабиёт, Айнӣ, Лоҳутӣ, зарбулмасал, Юсуф Вафо, жанрҳои хурди фолклор, барномаи фолклор.

Мукаддима. Ғирдоварии маводи фолклори тоҷикон аз нимаи дууми асри XIX шуруъ шуда бошад ҳам, то охири солҳои чилуми садаи XX дар илми филологияи тоҷик пажуҳандагони махсусе, ки ба ғирдоварӣ ва баррасии матнҳои фолклорӣ машғул шуда, фолклоршиносиро пешаи ҳеш интиҳоб карда бошанд, набуданд. Дар ин солҳо баъзе аз адабиётшиносон ва

адибон бо машварати муҳаққиқони рус ба гирдоварии матнҳои фолклорӣ машғул шудаанд. Дар солҳои сиёму чилуми садаи ХХ асарҳои паҷуҳишӣ, ба ғайр аз пешгуфторҳо ва мақолаҳои ҷудогона, ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони русӣ вучуд надоштанд [ниг.: 52].

Бо сабаби оғози Ҷанги Ҷаҳонии Дуюм дар аввали солҳои чилуми садаи бистум гирдоварӣ ва паҷуҳиши адабиёти гуфтории тоҷик хеле суस्त гардид. Дар охири солҳои чилум ва аввали солҳои панҷоҳуми садаи бист таҳти таъсири шарқшиносони рус, ки чанде аз онҳо бо паҷуҳиши расму оинҳои мардумӣ ва бархе бо гирдоварӣ ва наشري намунаҳои матнҳои фолклорӣ машғул буданд, омузиш ва паҷуҳиши фолклори тоҷик андак-андак оғоз гашт.

Дар ҳамин марҳала ду нафар Раҷаб Амонов (1923-2002) ва Воҳид Асрорӣ (1917-1996) ба таври ҷиддӣ ба гирдоварӣ ва таҳқиқи фолклори тоҷикон камар баста, баъд то охири умр бо омузиш ва паҷуҳиши он машғул шуданд. Яъне онҳо аз аввалин поягузори илми фолклоршиносии тоҷик буданд, ки онро пешаи аслии худ донистанд. Р. Амонов бо гурӯҳи паҷуҳандагони ҳамкор, ки корманди Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ буданд, бештар ба гирдоварии фолклори самти ҷануби Тоҷикистон ва В. Асрорӣ бо ҳамкорони хеш, ки бо тадрис ва таълим машғул буданд, ба омузиши фолклори самти шимоли Тоҷикистон машғул шуданд. Албатта, аз назари онҳо ва шогирдонашон омузиши фолклори тоҷикони кишварҳои ҳамсоя низ дур намондааст. В. Асрорӣ баробари фаъолияти журналистӣ, адабӣ (таълифи шеърҳои хикоя), тарҷумонӣ бо гирдоварии осори манзуми водии Зарафшон ва баъзе ноҳияҳои самти шимоли кишвар машғул гашт, ки дар ин бора аз ҷониби паҷуҳандагон, аз ҷумла М. Муродӣ [47, С.14-49]. Р. Раҳмонӣ низ ёдоварӣ шудаанд [52]. Дар ин мақола ба таври мухтасар фақат роҷеъ ба фаъолияти фолклоршиносии В. Асрорӣ сухан хоҳем гуфт.

Методи таҳқиқ. Методи асосии ин паҷуҳиш ба таври пай дар пай бо равиши тавсифӣ-таҳлилӣ, таърихӣ-муқоисавӣ мавриди баррасӣ қарор додани фаъолияти фолклоршиносии профессор В. Асрорӣ мебошад. Ба ин восита бо истифодаи равишҳои гуногуни илми фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ заҳматҳои ин донишманди адабиёти гуфторӣ мавриди паҷуҳиш қарор мегирад. Дар ҳамин росто ба таври мухтасар аз қорҳои эҷодӣ ва таълимии В. Асрорӣ дар муҳит ва раванди илми филологияи тоҷик ёд мегардад. Бо истифодаи методи таърихӣ-муқоисавӣ таъкид мешавад, ки дар марҳалаи муайяни таърихӣ, эшон бо методи ҳоси қорҳои худ, бо фаъолияти омӯзгорӣ, эҷодӣ, илмӣ, журналистӣ низ машғул будаанд.

Қисми асосӣ. Дар солҳои 1950 паҷуҳандагони фолклор хеле кам буданд. Ҷунки моҳияти гирдоварӣ ва таҳқиқи матнҳои гуфториро муҳаққиқони навқор хуб дарк накарда, баъзеҳо муддате машғул мешуданду зуд касби худро дигар менамуданд. Хушбахтона, шарқшиносон ва мардумшиносони рус кӯшиш мекарданд, ки ҷавонони лаёқатмандро пайдо намуда ба ин самт равон созанд. Яке аз онҳо В. Асрорӣ буд, ки пас аз ҶБВ ва хатми шуъбаи ғоибонаи Институти педагогии ба номи Т. Г. Шевченко (ҳоло ДДОТ ба номи С. Айни), соли 1950 ба аспирантура дохил гардид, бо паҷуҳиши фолклор машғул мешавад.

Мавзуи рисолаи номзадии В. Асрорӣ «Рубоиёти замони советии фолклори тоҷик» таъйин мегардад. Ў дар фолклоршиносии тоҷик яке аз

аввалинҳо буд, ки бо пажухиши осори манзуми чормисрай машғул гардид. Кораш андаке мушқил буд, зеро ҳам мавод гирд меовард ва ҳам онро баррасӣ мекард. Ё ба ноҳияҳои Айнӣ, Масчоҳ ва ҷойҳои дигар сафар карда матнҳои зиёди осори манзуми гуфториро гирд меовард. Бахши зиёди ин осор ашъори ҷаҳормисраъ, яъне тарона, дубайтӣ, рубой ва баъзе порчаҳои манзум буд, ки аз ҷиҳати вазн аз ин жанрҳо тафовут доштанд.

Дар давраи асипрантура В. Асрорӣ оид ба мавзуи кори илмиаш чанд мақола, аз ҷумла «Намунаи рубоиёти халқии замони советии водии Зарафшон» (1951), «В. И. Ленин дар эҷодиёти даҳанакии халқ» (1952), «Занони советӣ дар назми халқӣ» (1952), «Намунаҳои байтҳои халқии замони советии водии Зарафшон» (1952), «Оид ба фолклори бачагон» (1953)-ро ҷоп кард ва намунаҳои рубоиёти водии Зарафшонро дар матбуоти даврӣ ба нашр расонид.

В. Асрорӣ аз аввали солҳои 1950 то охири умр, ҳамчун фолклоршинос он масъалаҳоро, мавриди баррасӣ қарор додааст, ки ба назараш муҳим менамуд. Бархе аз мавзӯҳо мувофиқи сиёсати замон буд. Аз ҷумла дар бораи Ленин, ки ҳам дар адабиёт ва ҳам дар байни мардум маъмул шуда буд. В. Асрорӣ низ ин падида ро ба мушоҳида гирифта, дар яке аз мақолаҳои худ бо номи «В. И. Ленин дар эҷодиёти даҳанакии халқ» дар асоси намунаҳои дар байни мардум роиҷ будаи матнҳои фолклорӣ назари хешро баён намуд [5, с.9-18]. Дар мақолаи дигараш оид ба симои замон дар назми мардумӣ изҳори назар намуда, бо мисолҳо ҷи гуна акс ёфтани замонро дар осори манзуми гуфторӣ нишон дод [6, с.121-125].

Дар гузашта дар байни мардум роҷеъ ба адибону олимони тоҷик ривоятҳои зиёд вучуд дошт. Мардум аз даҳон ба даҳон барои тарбияи фарзандонашон ҷун намунаи ибрат ин ривоятҳоро нақл мекарданд. В. Асрорӣ яке аз аввалинҳо буд, ки аз байни мардум баъзе нақлу ривоятҳои мардумиро дар бораи Абуалӣ ибни Сино сабт кард ва баъдан дар мақолаи «Нақлу ривоятҳои халқӣ дар бораи А. Сино» мушоҳидаҳои худро иброз ва муҳим будани гирдоварӣ ва пажухиши ривоятҳои мардумиро таъкид намуд [8, с.24-33].

Дар он солҳо фолклори хурдсолон низ кам-кам ҷамъ мешуд, вале мақолаҳои илмӣ ҳанӯз таълиф нашуда буданд. В. Асрорӣ аввалин пажухишгаре буд, ки дар бораи матнҳои фолклори кӯдакон ва наврасон суҳан гуфта, зарурати омузиш ва пажухиши онҳоро таъкид намуд. Ё дар мақолаи худ «Оид ба фолклори бачагон» роҷеъ ба сурудҳои мавсимии хурдсолон, суруди машҳури «Бойчечак», ки дар арафаи расидани баҳору Наврӯз иҷро мегардад, ҳамчунин порчаҳои манзуми хушӯҳанги вобаста ба табиат, ки дар матнҳои фолклори кӯдакон ва наврасон дида мешавад, назари худро баён намуд. Мувофиқи диди В. Асрорӣ матнҳои гуногуни хурдсолон, ба монанди тезгӯяк, ҷистон, қофиябозӣ барои омӯхтани ғайолияти хурдсолон хеле муҳим аст. Устод дар асоси маводи дастрас, матнҳои мавҷудаи фолклори кӯдакон ва наврасонро ба се даста ҷудо намуда, назари хешро баён доштааст. Баъдҳо ин мақолаи устод боиси он гардид, ки ба омузиш ва пажухиши фолклори кӯдакон ва наврасон таваҷҷуҳ бештар шавад [9, С.104-116].

Заҳмату талошҳои В. Асрорӣ боиси он шуд, ки рисолаи номзadiaш пештар аз замони таъйиншуда, яъне то соли 1953 омода гардад. Вале аз сабаби вучуд надоштани шурои дифоъ рисола бояд ба забони русӣ дар хузури шарқшиносони рус дифоъ мешуд ва автореферат бояд ба забони русӣ омода

мегашт. Ба ин далел В. Асрорӣ зуд-зуд ба шаҳри Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) мерафт. Ниҳоят соли 1953 автореферат омода шуд, ки ба забони русӣ чунин ном дошт: «Советские четверостишия в таджикском фольклоре» [43].

Тибқи равиши кори илмӣ он солҳо рисола бо методи илмӣ марксистӣ-ленинӣ таълиф гардид. Аз зикри муаллиф бармеояд, ки маводи рисола аз ноҳияҳои Заҳматобод, Масҷох, Конибодом, Исфара ва шаҳри Ленинобод (ҳоло Хучанд) сабт шудааст. Ҳамчунин аз бойгонии Академияи илмҳо ва маҷмуаҳои нашршуда истифода намудааст [43, с.6].

Рисолаи номзодии В. Асрорӣ (В.Асроров) аз ҷаҳор боб иборат аст: 1. Рубоӣҳои халқии то давраи ҷанг; 2. Рубоӣҳои халқии давраи Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ; 3. Рубоӣҳои давраи баъди ҷанг; 4. Баъзе хусусиятҳои бадеӣ ва забонии рубоӣ: а) воситаҳои тасвири бадеӣ дар рубоӣ; б) қофия ва рафӣ; в) вазни рубоӣ. Ҳамчунин В. Асрорӣ дар охири рисола намунаҳои аз рубоӣҳои замони Шуравӣ овардааст, ки ҳеле сода буда, мардум дар қолаби пешин воқеа ва ҳодисаҳои замони навро тасвир намудаанд [43].

В. Асрорӣ дар бобҳои рисолаи номзодии худ бо далелҳои илмӣ ва мисолҳо ҳам дар бораи маводи ғирдовардаи ҳеш ва ҳам дар хусуси маводди то он замон ҷопшуда, назари ҳешро баён доштааст. Ашъори ҷаҳормисраӣ, ки иборат аст аз рубоӣ, дубайтӣ ва тарона, дар рисола аз ҷиҳати сохтор ба таври дақиқ ҷудо нашудааст. Тибқи ишорати В. Асрорӣ маълум мегардад, ки дар он солҳо паҷуҳандагон бештар истилоҳи рубоӣ ва ҷорбайтиро ба қор мебардаанд. Ў низ ба далели аз ҷаҳор мисраъ иборат будани маводи мавриди паҷуҳиш, ба забони русӣ аз калимаи «четверостиший» истифода намудааст.

Рисолаи номзодии В. Асрорӣ дар он солҳо нахустин паҷуҳиш оид ба жанри рубоӣҳои мардумӣ (дар омехтагии дубайтӣ ва тарона) буд. Таълифоти устод вобаста ба мавзӯ чунин натиҷа дод, ки дар солҳои баъд ба омӯзиш ва паҷуҳиши ин жанр таваҷҷуҳ бештар гардид.

В. Асрорӣ дар охири солҳои 40 ва аввали солҳои 50-и садаи XX ба водии Зарафшон сафарҳои илмӣ намуда, намунаҳои зиёди байт, дубайтӣ, рубоӣ ва дигар анвои назми ғуфтории мардумиро сабт кард. Дар он солҳо ғӯяндагони бесавод (хонда ва навишта наметавониста), ки матнҳои зиёдеро дар ёд доштанд, зиёд буданд. Вале барои сабти матнҳои дар ёди онҳо буда, нуруи қорӣ 2-3 нафар қофӣ набуд. Ночор паҷуҳандагони дастандарқор низ аз баъзе қойҳо намунаҳои фолклорӣ сабт мекарданд.

Дигар ин ки дар он солҳо дар байни мардум қасони боистеъдод буданд, ки худ аз неъматӣ хондан ва навиштан огоҳ набованд ҳам, бадохатан дар қолаби ашъори омиёна асарҳои манзум меғуфтанд ва месароиданд. Онҳо ҳофизаи хуб доштанд. Ҳатто дар мушоираҳо ва маҳфилҳои китобхонҳо ширкат намуда, аз тариқи шунидан ашъори адибонро зуд ҳифз менамуданд. Дар он солҳо ин гуна ашхос дар ҳар минтақа буданд. Хушбахтона, баъзе аз онҳо аз назари адибон ва паҷуҳандагони навқорӣ фолклоршиносӣ дур намондааст. Аз ҷумла муҳаққиқон дар бораи рӯзгор ва осори Қарим Девона, Саидали Вализода, Ҳикмат Ризо, Бобоюнус Худойдодзода баъдтар боз ҷанде дигарон мақола ва рисолаҳои илмӣ навиштаанд.

Дар бораи яке аз чунин шоирони бесавод Юсуф Вафо, ки зодаи ноҳияи Масҷох буд, соли 1940 М.Турсунзода дар маҷмуаи «Намунаи

фолклори тоҷик» ба таври мухтасар маълумот дода, чанд намуна аз ашъори ӯро ба нашр расонид. Ҳангоме ки В. Асрорӣ ба водии Зарфшон барои гирдовариҳои маводи фолклорӣ меравад, ҳамин ишорати М.Турсунзода таваччуи эшонро ҷалб менамояд. Зимни кори майдонӣ ва сафарҳои тақрор ба тақрори илмӣ ӯ мутаваҷҷеҳ мешавад, ки Юсуф Вафоӣ бесавод истеъдоди ғавқулода дошта, дар байни мардум машҳур аст ва ҳешовандонаш ӯро хуб дар ёд доштаанд. Ин шоири бесавод дар асоси мушоҳидаҳо, шунидаҳо, дидаҳои худ бадохатан ин ё он мавзӯро дар қолаби назм медавардааст.

В. Асрорӣ солҳо аз паи ҷустуҷӯи ин шоири бесавод мешавад. Ӯ аз Ғайбулло писари Юсуф Вафо, ҳешовандон ва дигар шахсоне, ки шоирро аз наздик мешинохтанд, маводи зиёд ҷамъ меоварад. Баъдан бархе аз намунаҳои он маводро дар шакли китобчаи ҷудогона таҳти унвони «Бо шумо ман зиндаам» (1956) ба нашр мерасонад. Ҳамчунин дар муддати кӯтоҳ роҷеъ ба рӯзгор ва осори Юсуф Вафо рисолаи илмӣ худро зери унвони «Эҷодиёти Юсуф Вафо» (1956) таълиф ва интишор менамояд.

Ба навиштаи В. Асрорӣ, Юсуф Вафо соли 1888 таваллуд ёфта, соли 1945 вафот кардааст. Сурудаҳои шоир пас аз вафоташ низ вирди забони мардум будааст. Ҳешовандони наздиқаш то ҳади имкон онҳоро дар дафтарҳо сабт намудаанд. Дар муқаддимаи рисолаи «Эҷодиёти Юсуф Вафо» В. Асрорӣ дар ин бора чунин ёдовар шудааст: «Юсуф Вафо бо ёрии писараш, мактаббача Ғайбулло, тамоми шеърҳои кӯҳнаву нави худро дар ду дафтари ғафс ҷамъ карда, «маҷмуае» тартиб додааст, ки қисми асосии материалҳои мо аз он гирифта шуда, қисми дигари материалҳо аз даҳони ҳешовандони шоир (занаш Шарифамо, бародараш Ҳасан Вафоев, домодаш Бокӣ Мираков), муаллими кишлоқ Г. Умарӣ ва ҳамкишлоқонаш ҷамъ карда шудааст» [15, с.7].

Ҳамин тавр В. Асрорӣ дар рисола ба таври муфасссал рӯзгор ва осори ин шоири дар раванди зиндагӣ ҷафокашидаро мавриди паҷуҳиш қарор дода, дар бахшҳои ҷудогона роҷеъ ба «Тарҷумаи ҳол», «Эҷодиёти пешазреволуҷсионии Юсуф Вафо», «Эҷодиёти Юсуф Вафо дар замони советӣ», «Баъзе хусусиятҳои назми Юсуф Вафо», «Юсуф Вафо ва фолклор», «Юсуф Вафо ва адабиёт», «Шакл ва намудҳои назми Юсуф Вафо», «Воситаҳои тасвир ва забони назми Юсуф Вафо» сухан рондааст [15].

Аз ашъори то ба мо расидаи Юсуф Вафо ва паҷуҳиши В. Асрорӣ маълум мегардад, ки сурудаҳои ӯ воқеан рӯзгори пурпечутоби давраҳои пешинро инъикос намуда, зуд ба дили мардум роҳ меёфтааст. Юсуф Вафо бо ашъори содаву омиёна ва тасвирҳои худ, ҳаёти воқеии мардумро, ки ҷафодида буданд, ситоиш мекард. Барои мисол ба рубоии зерини ӯ менигарем, ки В. Асрорӣ чун мисол овардааст:

Дод аз дасти фалак, зору ғарибем,
Ранҷуру мудом бе нону насибем.
Тақдири ғарибӣ чун юғи гаронай,
Мо аз юғи гаронаш бемору маибем [15, с.18].

Дар рисолаи «Эҷодиёти Юсуф Вафо» В. Асрорӣ кӯшиш намудааст, ки барои дарки бештар ва амиқтари сурудаҳои Юсуф Вафо андешаи илмӣ худро бо мисолҳо баён намояд, то симои ин шоири мардумӣ ба пеши назар бештар ҷилвагар гардад. Дар тамоми бахшҳои рисолаи мазкур муаллиф бо далелҳо, мисолҳо ва санадҳои дақиқи илмӣ сухан мегӯяд. Барои мисол ба

бахши «Юсуф Вафо ва адабиёт» назар меандозем. В. Асрорӣ ин масъаларо бо диққат мавриди омузиш қарор додааст. Аз навиштаи В. Асрорӣ маълум мешавад, ки Юсуф Вафо ба омӯхтани осори адибон хоҳиши зиёд доштааст. Агарчи аз хондану навиштан огоҳ набуд, вале талош мекардааст, ки назди амакзодааш Мулло Шокир рафта, ба китобхонии ӯ гӯш диҳад. В. Асрорӣ дар ин бора мушоҳидаи худро чунин баён намудааст: «Албатта барои Юсуф Вафо илочи дигар набуд. Аввал дар кишлоки ӯ одами саводнок набуд. Сониян, саводнокҳо аз оила ва табақаи давлатмандон буданд, ки Юсуф Вафо ба онҳо наздикӣ карда наметавонист. Фақат чӯрагӣ кардани Юсуф бо Мулло Шокир ва шеърхониҳои онҳо исботи он аст, ки Юсуф Вафо ба омӯхтани адабиёт рағбати бениҳоят дошт» [15, с.71].

Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки Юсуф Вафо кӯшиш мекардааст, аз тариқи дигарон бо навиштаҳои адибон ошно шавад. Ба гуфти В. Асрорӣ аввал барояш муаллими кишлок Гадо Умарӣ кумак расонидааст, баъдан ба гуфти ҳамсараш Шарифамо Вафоева писараш «Ғайбулло ҳамеша барои падараш аз китоб ғазал меҳонд ва падараш (Юсуф Вафо) бо диққат гӯш карда, «акнун дигарашро хон» мегуфт. Гоҳо китобхониро тамом карда, «канӣ, акнун навис, Ғайбулло» мегуфт. Ғайбулло менавишт» [15, С.71-72].

Ин пажӯҳиши тамоми паҳлуҳои рӯзгор ва осори Юсуф Вафоро тавре ки ҳаст, мантиқӣ, тибқи санадҳои илмӣ, дар асоси намунаҳои ашъори ҳуди шоир ва гуфтаҳои шахсони воқеии бо ӯ шинос дар бар гирифтааст.

Дар солҳои панҷоҳуми садаи XX фаъолияти фолклоршиносии В. Асрорӣ густурда мешавад. Ӯ ҳам дар кафедраи адабиёти тоҷики Институти давлатии педагогии Душанбе ба номи Т. Г. Шевченко (ҳоло ДДОТ ба номи С. Айни) ба ҳайси дотсент дарс меод ва ҳам дар фурсатҳои муносиб ба кори майдонӣ рафта, аз байни мардум намунаҳои адабиёти гуфториро гирд меовард. Ҳамчунин дар асоси маводи мавҷуд мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, ақидаи худро оид ба масъалаҳои гуногуни назарӣ ва амалии илми фолклоршиносӣ баён менамуд. Аз ҷумла дар мақолаи илмӣ «Фолклоршиносии тоҷик дар зарфи 25-сол» нишон дода шудааст, ки пажӯҳандагони фолклор дар ин муддат ба чи муваффақиятҳо ноил гардидаанд ва дар оянда бояд ба кадом масъалаҳо тавачҷуҳи бештар намоянд [12, С. 106-114]. Дар мақолаи дигар зери унвони «Фолклори советии тоҷик» дар бораи он матнҳое изҳори назар шудааст, ки дар онҳо мавқеи мардум нисбат ба воқеа ва ҳодисаҳои замони шуравӣ баён шудааст [13, С. 543-555].

Яке аз корҳои муҳими В. Асрорӣ нашри маҷмуаи «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» мебошад, ки соли 1956 анҷом додааст. Агарчи дар гузашта матнҳои зарбулмасал ва мақолҳо ҷоп шудаанд, вале ин асар аввалин маҷмуаи нисбатан бузург мебошад, ки дар асоси маводи аз байни мардум ҷамъовардашуда, таҳия гардида, зери назари М. Турсунзода ба нашр расидааст.

Мураттиб дар пешгуфтори маҷмуа зери унвони «Оид ба зарбулмасал ва мақол» дар бораи хусусият, мавзӯ, сохтор, бадеият ва моҳияти ин жанри адабиёти гуфторӣ сухан ронда, оид ба инъикоси мавзӯҳои иҷтимоии зарбулмасалу мақолҳо, матнҳои дар замони нав пайдо шуда, ки паҳлуҳои гуногуни ҳаёти мардумро дар бар мегиранд, назари хешро баён намудааст. Аз диди В. Асрорӣ баъзе матнҳое дур намондааст, ки онҳо дар мавридҳои

мухталиф, дар ин ҷо он контекст гуфта шудаанд. Баъзе аз зарбулмасалҳоро фақат дар мухит, яъне контекст метавон дарк намуд. Ў барои исботи фикри худ мисолҳо овардааст [16, С.5-19]. Баъдан муҳаққиқони зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ гуфтаҳои В. Асрорино такмил дода, асарҳои илмӣ таълиф намуданд.

Пас аз дифои рисолаи номзадӣ тавачҷуҳи В. Асрорино вазн ва сохтори жанри рубой ҷалб намуд. Аз ҷумла ӯ дар мақолаи «Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи вазни рубоӣҳои халқӣ» анвои вазнҳои рубой, дар кадом бахрҳо гуфта шудани рубоӣҳои омиёна ва тафовути он аз жанрҳои дигар бо далелҳои илмӣ таҳқиқ кардааст. Зимнан ӯ бо зикри мисолҳо дар кадом мавридҳо вайрон шудани вазно нишон додааст [17, С.5-33].

Дар мақолаҳои «Мавзуи революсияи Октябр дар эҷодиёти даҳанакии халқ» [18], «Оид ба омӯхтани эҷодиёти даҳанакии халқ дар синфи 5-7» [19], «Ҳачв ва мазҳака дар адабиёти тоҷик» [20], «Зарбулмасалҳо дар осори С. Айний» [21], «Оҳанги халқӣ дар эҷодиёти Рӯдакӣ» [22], «Дар бораи Хоча Насриддин» [23], «Мавқеи афсонаҳои халқӣ дар эҷодиёти Айний» [24] масъалаҳои фолклори тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Баъдҳо ҳар кадоми ин масъалаҳо, ба таври ҷудогона диққати пажухандагони илми фолклоршиносиро ба худ ҷалб намуда, асарҳои ҷудогона таълиф шуд.

Дар нимаи аввали солҳои 1960 дар атрофи шоири мардумӣ Карим Девона баҳс пайдо шуд. Р. Амонов ва В. Асрорӣ дар ин бора назари худро гуфтанд, ки мантиқӣ буд [1]. Албатта, шахсоне ба мисли Карим Девона дар гузашта дар байни мардум буданд. Чунин ашхос истеъдоди ғавқулода доштанд ва маҳз осори онҳо яке аз сарчашмаҳои пайдо шудани матнҳои фолклорӣ мебошад. Вале масъала ин буд, ки нависанда Ҳ.Назаров дар пешгуфтори маҷмуаи «Сатрҳои оташин» ин шоири мардумиро ҳамчун «революционер» нишон дода буд [49, с.3, 11]. Ба ин сабаб Р. Амонов ва В. Асрорӣ хоистанд, ки ба омузиш ва пажӯҳиши осори ин гуна шоирони мардумӣ бо диққат, эҳтиёткор буда, ба ҳалли масъала аз рӯи мантиқ бояд наздик шуд [1].

Дар асл Ҳ. Назаров бо муҳаббат, заҳмат кашида, санади зиёдеро аз байни мардум аз шахсоне, ки Карим Девонаро дидаанд ё дар борааш чизе шунидаанд, ҷамъ овардааст. Дар ин бора ӯ гуфтааст: «Ман дар давоми якчанд вақт одамонро, ки дар бораи Карим Девона чизе медонанд ва шахсан ўро мешиносанд кофтуков карда, бо бештар аз 300 нафар шахсоне, ки Карим Девонаро дар ёд доранд ҳамсуҳбат шудам...» [49, с.5]. Вале дар маҷмуаи «Сатрҳои оташин» ба ғайр чанд нафар, ки чизҳое гуфтаанд, дар бораи ин 300 нафар, ё шахсони асосӣ маълумоти дақиқ нест. Дар илми фолклоршиносӣ пажуханда ба гӯяндае така мекунад, ки дар бораи он иттилоъ бошад, вагарна гуфтаҳо бесасос мешавад. Худи В. Асрорӣ низ ҳангоми гирдоварии мавод дар бораи Юсуф Вафо ва пажӯҳиши мероси гуфтории ӯ, бо гӯяндагони маълум, ба монанди ҳамсар, писар ва хешовандонаш така намуда, номи онҳоро дар рисолааш дақиқ овардааст [15, с.7].

Агар Ҳ. Назаров низ гуфтаҳои худро бар асоси маълумоти дақиқи гӯяндагон баён намуда, Карим Девонаро на ҳамчун «революционер», балки чун як шоири мардумӣ боистеъдод мавриди таҳқиқ қарор меод, масъала ранги дигар мегирифт. Маводи Ҳ. Назаров шояд дар бойғониаш

бошад. Агар дар оянда пажухандае ин масъаларо ба нигоҳи илмӣ ва мантиқӣ ҳал намояд, кори савоб мебуд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки повести Ҳ. Назаров «Дар чустуҷӯи Карим Девона» ҳамчун як асари бадеӣ қаззоб аст, ки ин масъалаи дигар аст.

Дар гузаштаҳо ин гуна шоирони бесавод дар ҳамаи кишварҳои, ки мардумаш аз хондан ва навштан хеле кам огоҳ буданд, вучуд доштанд. Ин раванд таърихи дуру дароз дорад. Он як давраи тулонии гузариш аз адабиёти гуфторӣ ба адабиёти навишторӣ аст, ки ин раванд то комилан босавод шудани мардуми кишваре солҳо идома меёбад. Масалан, дар Афғонистон ва Покистон дар байни қавму қабилаҳои камсавод ё бесавод шоирони нохонда то ба имрӯз вучуд доранд.

Дар солҳои 1960 В. Асрорӣ бештар ба пажӯҳиши муносибати адабиёт ва фолклор машғул гашт. Дар ин солҳо, ӯ дар бораи масъалаҳои гуногуни адабиёт, шахсиятҳои адабӣ, ҳаҷв ва юмор, реализм дар адабиёт, симои Ленин дар адабиёти бачагон, таълими адабиёт, оид ба жанри достон, баъзе масъалаҳои забони халқӣ дар осори адибон, халқ ва адабиёт ва амсоли ин мақолаҳо навишт.

Соли 1967 китоби ӯ «Адабиёт ва фолклор» чоп мешавад. Аз баррасиҳои В. Асрорӣ маълум мегардад, ки сарчашмаи асосии осори ҳар адиб, чӣ носир ва чӣ нозим маводи фолклорӣ аст. Адибон ҳам аз вожаҳо, таъбирҳо, ибораҳои фразеологӣ ва ҳамчунин аз зарбулмасалу мақол, порчаҳои манзум, устура, афсона, қисса, ривоят, нақл, латифа ва дигар жанрҳои фолклорӣ дар навиштаҳои хеш чун воситаи тасвири бадеӣ истифода менамоянд. В. Асрорӣ кӯшиш намудааст, ки аз осори устодони моҳири суҳан – Айни ва Лоҳутӣ муҳимтарин падидаҳои мардумиро пайдо намуда, чи гуна дар осори худ бо маҳорат ба қор бурдани онҳоро дар навиштаҳояшон, нишон диҳад [ниг.: 25].

Дар охири соли 1968 маҷмуаи мақолаҳои ӯ – «Халқ ва адабиёт» ба нашр расид. Дар аксари навиштаҳои ин китоб роҷеъ ба масъалаҳои адабиёти муносири тоҷик, пайванди адабиёт ва фолклор, забони осори адибон, ҳаҷв ва юмор дар адабиёт ва фолклор изҳори назар шудааст [28]. Ҳамон сол В. Асрорӣ оид ба масъалаи робитаи адабиёт ва фолклор зери унвони «Фолклор ва эҷодиёти нависанда дар адабиёти советии тоҷик (дар мисоли эҷодиёти С. Айни ва А. Лоҳутӣ)» рисолаи докторӣ дифоъ менамояд [44].

Ба ҳамин минвол минбаъд ба таври мунтазам таваҷҷуҳи В. Асрориро равобитаи адабиёт ва фолклор ҷалб намудааст. Ӯ зимни таълифоти асарҳои бадеӣ ва публицистӣ оид ба ин масъала мақолаҳои зиёд навишта, ба нуктаҳои назарраси халқияти осори нависандагон ишора кардааст. Дар мақолаҳои ӯ «Халқияти забони «Ғулмон» [29], «Баъзе масъалаҳои муносибати адабиёт ва фолклор» [30], «Мақоми фардбайтҳо дар ҳаёт» [31], «Хусусиятҳои нав дар фолклори советӣ» [32], «Мавқеи ғоявию бадеии образҳои мифологӣ ва афсонавӣ дар ашъори Лоҳутӣ» [33], «Фолклор и творчество писателя» [34], «Мавқеи бадеӣ-ғоявии порчаҳои манзуми халқӣ дар осори адибони советии тоҷик» [35], «Истифодаи фолклор ҳангоми таҳлили романи «Дохунда» [36], «Лоҳутӣ ва эҷодиёти халқ» [37], «Тараннуми ҳаёт бо забони халқ» [38], «Айни ва ду манбаи эҷодиёти бадеӣ» [39], Шоир ва халқ» [40] ва монанди ин, чунончи муҳаққиқ М. Муродӣ

дарёфтааст, «пахлуҳои ҷудогонаи осори шифоии мардумӣ мавриди омузиш ва тадқиқу таҳлил қарор гирифта, хусусиятҳои онҳо нишон дода шудааст» [47, с. 24].

Соли 1980 аз ҷониби Р. Амонов ва В. Асрорӣ китоби дарсии «Эҷодиёти даҳнакии халқи тоҷик» ҷоп шуд. Ин китоб, пас аз китоби «Фолклори тоҷик»-и Н. Маъсумӣ (1952), ки асосан барои ғоибхонҳо буд, дувумин асаре буд, ки тақозои донишҷӯёро таъмин менамуд. Донишҷӯён зимни дастурҳои дигари таълимӣ то ба имрӯз аз ин китоб истифода мебаранд. Китоби мазкур бо тақия ба китобҳои дарсии фолклоршиносони рус навишта шуда, аксари масъалаҳои муҳимми фолклоршиносии тоҷикро дар бар мегирад [3].

Пас аз солҳои китоби «Адабиёт ва фолклор» (1967) бо вироҷии нав зери унвони «Фолклор, ҳақиқат, нависанда» [41] ба нашр расид. Китоб аз муқаддима ба бахшҳои ҷудогона иборат аст. Бахши аввал «Манбаҳои фолклоромӯзии С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ» ном дорад. Ин бахш дорои ду зерфасл аст: «Халқ ва ғундағони халқӣ», «Осори халқии китобӣ». Унвони бахши дигари асар чунин аст: «Ибора, таъбир ва зарбулмасалҳои халқӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ». Зерфасли бахши мазкур иборат аст аз: «Ибораҳо» ва «Зарбулмасал ва таъбирҳо». Устод В. Асрорӣ дар асоси маҳорати ин ду адиб бо далелҳои илмӣ нишон дода, ки онҳо ҷи гуна дар осори хеш аз гуфтаҳои мардум моҳирона истифода бурдаанд.

Бахшҳои дигари рисола «Суруд ва порчаҳои манзуми халқӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ», «Сюжет, мазмун ва образҳои фолклорӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ», «Мотивҳои фолклорӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ», «Анъана давом дорад» унвон доранд. В. Асрорӣ ҳангоми баррасии мавзӯ нишон додааст, ки эшон дар осори худ ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ аз матнҳои фолклорӣ бо қадом роҳҳо истифода намудаанд. Дар бахши «Анъана давом дорад» устод ёдовар шудааст, ки адибони наслҳои баъд низ матнҳои фолклориро бо маҳорат мавриди истифода қарор додаанд. Ба гуфти В. Асрорӣ адибони муосири тоҷик ҳангоми таълифи асарҳои насрии хеш бештар ба матнҳои манзуми халқӣ рӯ оварда, онҳоро чун воситаи тасвири бадеӣ ба қор мебаранд [41, с.103].

Баъдан В. Асрорӣ ёдовар шудааст, ки адибони муосири тоҷик ба монанди Р. Ҷалил, Ҷ. Иқромӣ, Алӣ Хуш, А. Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо ва дигарон дар асарҳои худ моҳирона аз фолклор истифода кардаанд. Ё барои исботи ин гуфтаҳои худ аз осори адибони мазкур мисолҳо оварда, фикри худро тасдиқ менамояд. В. Асрорӣ се роҳи асосии аз фолклор истифода намудани адибонро ёдовар шудааст: «1. Истифодаи қардани суруд, парчаҳои манзум ва сюжети образҳои фолклор. 2. Дар асоси мотивҳои фолклорӣ, офаридаи асарҳои оригиналӣ. 3. Истифодаи қардани забони халқӣ-гуфтугӯӣ» [41, с.162].

В. Асрорӣ аз анъанави истифодаи фолклор дар осори адибони муосири тоҷик ёдовар шуда, бар он ишора намудааст, ки анъана бо равишҳои тоза идома дорад. Ба гуфти ӯ, адибони насли баъд бо диди нав ба матнҳои фолклорӣ назар менамоянд: «Агар проблемаи мазкур дар эҷодиёти шоирон ва нависандагони қуҳансол ва умуман адабиёти солҳои бистум, сиюм, чилум ва панҷоҳум қариб якранг буда, ҷиҳати тақлидиаш афзалият дошта, хусусияти фардиаш қамтар ба назар расад, дар солҳои шастум ва ҳафтодум ба сабаби

табаддулот ва ҷаҳиши мутараққии назму наср аз ҷиҳати сифат ва фардии эҷодӣ дар муносибати шоиру нависанда ба фолклор низ дарккуниҳои нотақрору бозёфтҳои тозаии ҷолиби диққатро мушоҳида кардан мумкин аст» [41, с.169].

Воқеан дар осори шоирон, нависандагон, драматургон ба тарзу шаклҳои нав аз анъанаи фолклор истифода бурданро метавон ба мушоҳида гирифт. Зимнан В. Асрорӣ аз адибоне ба монанди Мӯъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Гулрухсор, Фазлиддин Муҳаммадиев, Юсуфҷон Ақобиров, Муҳиддин Хочаев, Ҷумъа Одинаев, Саттор Турсун, Сорбон, Кӯҳзод, А.Рабиев ёдовар шуда, ишора намудааст, ки «проблемаи муносибати ба фолклор доштаи шоиру нависанда ҳамчун ғояи нави тафаккури эҷодӣ» мебошад [41, с.170].

Хулоса. В. Асрорӣ аз солҳои 1950 то охири умр дар канори масъалаҳои дигари илми филология бо омузиш ва пажӯҳиши фолклори тоҷик машғул шудааст. Ӯ бунёдгузор ва мудири кафедраи «Фолклор ва адабиёти халқҳои СССР» (1969-1989) мебошад, ки ду маротиба барномаи таълимиро аз фанни фолклори тоҷик таҳия намудааст. «Программаи фолклори тоҷик» (1962) ва «Фолклори тоҷик» (Программа барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии РСС Тоҷикистон). Аз ин барномаҳо омӯзгорон, аспирантҳо ва донишҷӯёни факултетҳои филологияи донишгоҳҳои Тоҷикистон солҳо чун дастури таълимӣ истифода бурдаанд.

Дар солҳои 1980-ум В. Асрорӣ бештар ба шеваи тадريس матнҳои фолклорӣ пардохт ва кӯшиш кард, ки падидаҳои нави дар фолклоршиносии рус ба вучуд омадаро ба шогирдон омӯзонанд. Ба ин мақсад ӯ дар се чилд дастури таълимии «Жанрҳои хурди фолклори тоҷик» (1982, 1985, 1989)-ро пешкаши донишҷӯён намуд, ки он баъд дар соли 1990 дар як чилд аз ҷониби нашриёти «Маориф» ба нашр расид. Китоби «Жанрҳои хурди фолклори тоҷик» (Дастури таълимӣ барои факултетҳои филологӣ) бо равиши хеле сода таълиф гардида, дар омузиши ин ё он жанр барои донишҷӯ муносиб аст. В. Асрорӣ барои ҳар мавзӯ мисолҳои зиёд оварда, донишҷӯро водор месозад, ки масъаларо хубтар дарк намояд [42].

Дар солҳои 1990-ум В. Асрорӣ ҳамроҳи шогирдон, барои эҳёи кафедра ва баъд факултети журналистика кӯшид. Ба вучуди ин ҳама серкорӣ фолклорро фаромӯш накард, дар конфронсҳо ҳар сол суханронӣ дошт ва ҳамчунин дар факултети навтаъсиси «Журналистика ва тарҷумонӣ» то охири умр аз фанни «Эҷодиёти даҳанкии халқи тоҷик» дарс меод.

Адабиёт

1. Амонов Р., Асрорӣ В. Сатрҳои оташин ё дуди беоташ (Дар бораи шеърҳои Карим Девона) / Р. Амонов, В. Асрорӣ // Маориф ва маданият. – 1964. – 24 июн.
2. Амонов Р., Асрорӣ В. Ёрии ҳолисона магар ҳамин хел аст? (Дар бораи шеърҳои Карим Девона) / Р. Амонов, В. Асрорӣ // Маориф ва маданият. – 1965. – 16 июн.
3. Амонов Р., Асрорӣ В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (Фолклори тоҷик) / Р. Амонов, В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
4. Асрорӣ В. Намунаи рубоӣҳои халқии замони советии водии Зарафшон / В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1951. – № 10. – С. 96-110.

5. Асрорӣ В., В.И. Ленин дар эҷодиёти даҳанакии халқ/ В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1952. – № 1. – С. 9-18.
6. Асрорӣ В. Занони советӣ дар назми халқӣ/ В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1952. – № 3. – 121-125.
7. Асрорӣ В. Намунаҳои байтҳои халқии замони советии водии Зарафшон/ В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1952. – № 4. – С. 119-126.
8. Асрорӣ В. Нақлу ривоятҳои халқӣ дар бораи А.Сино/ В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1952. – № 8. – С. 24-33.
9. Асрорӣ В. Оид ба фолклори бачагон / В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1953. – № 11. – С. 104-116.
10. Асрорӣ В. Дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти шоири халқ Юсуф Вафо / В. Асрорӣ // Изв. АН Тадж ССР. Отд.-ние общест. наук. Вып. 6. – 1954. – С. 85-107.
11. Асрорӣ В. Намунаҳои рубоӣҳои ҳавзаи Зарафшон / В. Асрорӣ // Маҷмуаи илмӣ Институти давлатии педагогии Т.Г.Шевченко. – Сталинобод, 1954. – С. 53-82.
12. Асрорӣ В. Фолклоршиносии тоҷик дар зарфи 25-сол / В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1954. – № 1. – С. 106-114.
13. Асрорӣ В. Фолклори советии тоҷик / В. Асрорӣ // Адабиёти советии тоҷик. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1954. – С. 543-555.
14. Асрорӣ В. Баъзе кайдҳо дар бораи китоби «Шоири халқӣ» / В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1956. – № 3. – С. 117-122.
15. Асрорӣ В. Эҷодиёти Юсуф Вафо (Материал барои очерки таърихи адабиёти советии тоҷик) / В. Асрорӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 101 с.
16. Асрорӣ В. Оид ба зарбулмасал ва мақол / В. Асрорӣ // Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / Тартибдиҳанда: В. Асрорӣ. / Дар зери таҳрири академики Академияи фанҳои РСФСР Тоҷикистон М.Турсунзода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – С. 5-19.
17. Асрорӣ В. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи вазни рубоӣҳои халқӣ / В. Асрорӣ // Корҳои илмӣ муаллимони Институти педагогӣ. – Сталинобод, 1957. – С. 5-33.
18. Асрорӣ В. Мавзӯи революцияи Октябр дар эҷодҳои даҳанакии халқ / В. Асрорӣ // Занони Тоҷикистон. – 1957. – № 8. – С. 7; № 11. – С. 7.
19. Асрорӣ В. Оид ба омӯхтани эҷодиёти даҳанакии халқ дар синфҳои 5-7 / В. Асрорӣ // Мактаби советӣ. – 1957. – № 12. – С. 54-58.
20. Асрорӣ В. Ҳаҷв ва мазҳака дар адабиёти тоҷик / В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1957. – № 6. – С. 84-97.
21. Асрорӣ В. Зарбулмасалҳо дар осори С. Айни / В. Асрорӣ // Тоҷикистони сурх. – 1958. – 21 май.
22. Асрорӣ В. Оҳанги халқӣ дар эҷодиёти Рӯдакӣ / В. Асрорӣ // Корҳои илмӣ Институти давлатии педагогии Сталинобод. Серияи филологӣ. – Сталинобод, 1958. – С. 34-52; «Мактаби советӣ». – 1958. – № 8. – С. 32-38.
23. Асрорӣ В. Дар бораи Хоҷа Насриддин / В. Асрорӣ // Тоҷикистони сурх. – 1959. – 23 феврал.
24. Асрорӣ В. Мавқеи афсонаҳои халқӣ дар эҷодиёти Айни / В. Асрорӣ // Шарқи Сурх. – 1959. – № 11. – С. 138-148.

25. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон. – 1967. – 280 с.
26. Асрорӣ В. Баъзе масъалаҳои забони халқӣ ва гуфтугӯии асарҳои С. Айни / В. Асрорӣ // Халқ ва адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 46-73.
27. Асрорӣ В. Сухане аз пайвастигии фолклор ва адабиёт / В. Асрорӣ // Садои Шарқ. – 1968. – № 12. – С. 105-113.
28. Асрорӣ В. Халқ ва адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо) / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон. – 1968. – 176 с.
29. Асрорӣ В. Халқияти забони «Ғуломон» / В. Асрорӣ // Садои Шарқ. – 1968. – № 12. – С. 129-137.
30. Асрорӣ В. Баъзе масъалаҳои муносибати адабиёт ва фолклор / В. Асрорӣ // Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1970. – С. 160-170.
31. Асрорӣ В. Мақоми фардбайтҳо дар ҳаёт / В. Асрорӣ // Програма ва тезисҳои конференсияи илмӣ муаллимони факултети филологияи тоҷик ва Шарқ, бахшида ба 100-солагии рӯзи таваллуди Ленин. – Душанбе, 1970. – С. 34-35.
32. Асрорӣ В. Хусусиятҳои нав дар фолклори советӣ / В. Асрорӣ // Програма ва тезисҳои конференсияи илмӣ муаллимони факултети филологияи тоҷик ва Шарқ, бахшида ба 100-солагии рӯзи таваллуди Ленин. – Душанбе, 1970. – С. 40-42.
33. Асрорӣ В. Мавқеи ғоявию бадеии образҳои мифологӣ ва афсонавӣ дар ашъори Лоҳутӣ / В. Асрорӣ // Ёдбуди Лоҳутӣ. – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 123-124.
34. Асрори В. Фольклор и творчество писателя / В.Асрори // Взаимодействие литературы и фольклора. – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 103-110.
35. Асрорӣ В. Мавқеи бадеи-ғоявии порчаҳои манзуми халқӣ дар осори адибони советии тоҷик / В. Асрорӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қ. 1-2. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 14-15.
36. Асрорӣ В. Истифодаи фолклор ҳангоми таҳлили романи «Дохунда» / В. Асрорӣ // Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълими забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 10-22.
37. Асрорӣ В. Лоҳутӣ ва эҷодиёти халқ / В. Асрорӣ // Тоҷикистони советӣ. – 1977. – 4 декабр.
38. Асрорӣ В. Тараннуми ҳаёт бо забони халқ / В. Асрорӣ // Ҳаёт, қаҳрамон ва адабиёт. Китоби 4. Душанбе: Дониш, 1977. – С.315-333.
39. Асрорӣ В. Айни ва ду манбаи эҷодиёти бадеи / В. Асрорӣ // Тоҷикистони советӣ. – 1978. – 10 апрел.
40. Асрорӣ В. Шоир ва халқ / В. Асрорӣ // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 16 июн.
41. Асрорӣ В. Фолклор, халқият, нависанда / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 174 с.
42. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолкори тоҷик: Дастури таълим барои факултаҳои филологӣ / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 256 с.
43. Асроров В.М. Советские четверостишия в таджикском фольклоре. Автореферат дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук /

В.М.Асроров. – Сталинабад. Гос. пед. ин-т им. Т. Г. Шевченко. – Ленинград, 1953. – 26 с.

44. Асроров В.М. Фольклор и творчество писателя в таджикской советской литературе / На примере творчество С.Айни и А.Лохути. Автореф. дис. док. филол. наук. / В.М.Асроров – Душанбе, 1968. – 160 с.

45. Афсаҳзод А., Муллоаҳмадов М. Гувоҳи таърих / А.Афсаҳзод, М.Муллоаҳмадов // Мустаҷир А. Рӯзнамаи сафари Искандаркӯл. – Душанбе: Ирофон, 1989. – С. 3-20.

46. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / Тартибдиҳанда: В. Асрорӣ / Дар зери таҳрири академики Академии ҷаҳонӣ РСС Тоҷикистон М.Турсунзода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 95 с.

47. Муродӣ М. Эҷози эҷодкор / М.Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 250 с.

48. Мустаҷир А. Рӯзнамаи сафари Искандаркӯл / А.Мустаҷир. – Душанбе: Ирофон, 1989. – 176 с.

49. Назаров Ҳ. Карим Девона ва эҷодиёти ӯ / Ҳ.Назаров // Сатрҳои оташин. – Сталинобод: нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – С. 3-30.

50. Раҳмонӣ Р. Ёдбӯд (Ба муносибати 80 соли таваллуди профессор В. Асрорӣ – фольклоршиноси тоҷик) // Мардумгӯӣ. – 1997. – №1-2. – С. 238-240.

51. Раҳмонӣ Р. Асрорӣ / Р.Раҳмонӣ // Энциклопедияи миллии Тоҷик. Ҷилди 2. АСОС-БОЗ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2013. – С.23-24.

52. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарсӣ / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.

53. Раҳмонӣ Р. Ҷойгоҳи порчаҳои манзум дар романи “Ғуломон”-и С. Айни / Р.Раҳмонӣ // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – №2. – С. 127-142.

54. Юсуф Вафо. Бо шумо ман зиндаам / Тартибдиҳанда: В. Асрорӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956. – 34 с.

Раҳмони Равшан

ТАДЖИКСКИЙ ФОЛЬКЛОР В ИССЛЕДОВАНИЯХ ВОХИДА АСРОРИ

В статье рассматриваются фольклорные исследования профессора В. Асрори (1917–1996). Он поступил в аспирантуру в 1950 году, написал кандидатскую диссертацию на тему «Советские четверостишия в таджикском фольклоре» и защитил её в 1953 году. Это исследование стало первой научной работой по таджикскому фольклору, написанной на основе рубликов жителей Зарафшанской долины. В 1950-х годах В. Асрори написал несколько научных статей, основанных на собранных им материалах. Он был первым исследователем таджикского детского фольклора, подчеркнув необходимость его изучения и исследования.

В 1950-х годах В. Асрори собрал большой объём материалов о жизни и творчестве народного поэта Юсуфа Вафо и в 1956 году написал монографию под названием «Творчество Юсуфа Вафо». Одной из важных работ В. Асрори является публикация сборника «Таджикские пословицы и поговорки», вышедшего в 1956 году. В 1950-х годах В. Асрори написал множество научных статей о советских четверостишиях в таджикском

фольклоре, изучении народного творчества, методике преподавания фольклора, сатире и юморе в литературе, месте пословиц в произведениях С. Айни, народности в произведениях Рудаки, анекдотах Ходжи Насриддина, месте сказок в «Мемуарах» («Ёддоштҳо») С. Айни и др.

В 1960-х годах В. Асрори начал исследовать взаимосвязь литературы и фольклора. Он писал статьи по различным вопросам литературы, литературных деятелей, сатиры и юмора, реализма в литературе, детского фольклора и литературы, методике преподавания литературы, использования народного устного творчества в произведениях писателей и др. В 1967 году была опубликована его монография «Литература и фольклор». Автор в данной монографии рассматривает взаимосвязь произведений С. Айни и А. Лохути с фольклором и традиционной культурой народа. Эта монография была опубликована в новом издании в 1982 году под названием «Фольклор, народность, писатель». В 1980 году студентам высших учебных заведений был представлен учебник «Таджикское устное народное творчество» В. Асрори и Р. Амонова, включающий важные аспекты таджикского фольклора.

Таким образом, в данной статье рассматривается разработка фольклорной программы, учебного пособия «Малые жанры таджикского фольклора» (1990) и различных других работ В. Асрори по вопросам таджикского фольклора.

Ключевые слова: профессор Вохид Асрори, таджикский фольклор, рубаиат (четверостишия), детский фольклор, литература, Айни, Лахути, пословица, Юсуф Вафо, малые жанры фольклора, программа фольклора.

Rahmoni Ravsham

TAJIK FOLKLORE IN THE RESEARCH'S OF VOHID ASRORI

This article examines the folklore research of Professor V. Asrori (1917-1996). He entered the aspirantura in 1950, wrote his candidate dissertation on "Soviet Quatrains in Tajik Folklore," and defended it in 1953. This dissertation was the first scholarly study of Tajik folklore based on the rubaiyat of the inhabitants of the Zarafshan Valley. In the 1950s, V. Asrori published several scholarly articles based on the materials he had collected. He was also the first researcher to study Tajik children's folklore, emphasizing the importance of its systematic study and research. During the 1950s, V. Asrori collected a large volume of material on the life and work of the folk poet Yusuf Vafo and, in 1956, published a monograph entitled "The Works of Yusuf Vafo." Another important contribution by V. Asrori was the publication of the collection "Tajik Proverbs and Sayings" in 1956.

In the 1950s, V. Asrori wrote numerous scholarly articles on Soviet quatrains in Tajik folklore, the study of folklore, methods of teaching folklore, satire and humor in literature, the place of proverbs in the works of S. Ayni, nationality in the works of Rudaki, the anecdotes of Khoja Nasriddin, the place of fairy tales in Ayni's "Memoirs" ("Yoddoshtho"), and other topics.

In the 1960s, V. Asrori began to explore the relationship between literature and folklore. He published articles on various topics related to literature, literary figures, satire and humor, realism in literature, children's folklore and literature, methods of teaching literature, the use of folk speech in the works of writers, and

other related issues. In 1967, his monograph “Literature and Folklore” was published. In this monograph, the author examines the relationship between S. Ayni and A. Lohuti and the folklore and traditional culture of the Tajik people. The monograph was republished in 1982 under the title “Folklore, Nationality, Writer.” In 1980, the textbook “Tajik Oral Folk Art” by V. Asrori and R. Amonov was introduced for students of higher education institutions and covered important aspects of Tajik folklore. Thus, this article examines the development of the folklore curriculum, the teaching aid “Small Genres of Tajik Folklore” (1990), and various other works by V. Asrori addressing issues related to Tajik folklore.

Keywords: professor Vohid Asrori, Tajik folklore, quatrains, Tajik children's folklore, literature, Ayni, Lahuti, Yusuf Vafo, small genres of folklore, the folklore program.

Маълумот дар бораи муаллиф: Равшан Раҳмонӣ – доктори илмҳои филология, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсӣ-тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Email: ravrahmon@mail.ru; Тел.: 919 89-02-08.

Сведения об авторе: Раҳмони Равшан – Таджикский национальный университет, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru

Information about the author: Rahmoni Ravsham – Tajik National University, Professor of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru; Tel.: 919 89-02-08.

ТДУ: 39тоҷик+9тоҷик+37тоҷик+008
Ақризов Максуд

ОМУЗИШИ ЭТНОГРАФИЯИ ТОҶИКОНИ ДАРВОЗ

Дар мақола масъалаи инкишофи омузиш ва таҳлили илмӣ этнографияи мардуми Дарвоз мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Қайд шудааст, ки олимони муҳаққиқони ин соҳа китобҳои зиёдеро нашр намуда, ба ин васила саҳифаҳои нави этнографиро муайян кардаанд. Нақши олимони дар пешрафти омузиши этнографии минтақа муайян ва хизматҳои онҳо дар таҳлили илмӣ анъанаҳои мардуми ноҳияи Дарвоз ёдрас шудааст. Рушди ноҳияи ҳозираи Дарвоз дар давраҳои муҳталиф ва тағйироти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки манбаи асосии ҳудудиносии миллиро ташкил медиҳад, мавзӯи амиқ ва ҷолиб барои таҳқиқоти мардумшиносӣ ба ҳисоб меравад. Этнографияи ноҳияи Дарвоз ташаккул ва рушди фарҳанги мардуми ин минтақаро дар давраҳои гуногун ишора мекунад. Дар омузиши ин минтақа муҳаққиқон, адибон ва таърихшигори аз ҷумлаи зодагони он саҳми босазо гузоштаанд.

Дар умум муаллиф хизматҳои олимони дар инкишофи этнографияи ноҳияи Дарвоз, таҳлили илми мардумшиносии ноҳия мавриди баррасӣ қарор додааст. Яке аз масъалаҳои муҳим, дар таҳқиқоти анҷомёфта, истифода аз усули муқоисавӣ ба шумор меравад, ки маълумот, ахбор ва далелҳои овардашудаи олимони хориҷӣ бо ватанӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: этнография, Тоҷикистон, анъана, миллат, Дарвоз, тоҷик, урфу одат, А.А. Бобринской, кашидадӯзӣ, фарҳанг, таҳқиқот, илмӣ, фарҳанг.

Муқаддима: Аз охири асри XIX, дар фаъолияти олимони рус омузиши Осиеи Миёна мавқеи махсус пайдо мекунад. Олимон ба тарзи ҳаёти аҳолии маҳаллӣ ва урфу одатҳои онҳо таваҷҷуҳ карда, этнографияи халқҳои кӯхистони Тоҷикистон ва махсусан Дарвозро таҳқиқ намудаанд. Дар ин давра, муаррихон, афсарони ҳарбӣ ва мутахассисони илми этнография ба Дарвоз сафар карда, дар баробари дигар далелҳои хусусиятҳои этнографии аҳолии маҳаллиро таҳқиқ кардаанд. Аммо дар таҳлили этнографияи мардуми минтақа русҳо аввалин набудаанд ва ҳанӯз пеш аз онҳо англисҳо ҳаритаи муфассали этнологии аҳолии маҳаллиро тартиб дода, ин сарзаминро Туркистони Шарқӣ номидаанд. Таҳқиқотчиёни тоинқилобии рус, одатан шарҳи анъанаҳоро ба назар нагирифта, бештар тасвир ва мушоҳидаи онҳоро инъикос кардаанд. Ба ҳар ҳол, ҳатто баъди омадани русҳо, фарҳангу зиндагии тоҷикони болооби Панҷ, аз ҷумла Дарвоз нисбат ба мардуми поёноб камтар омӯхта шудааст, зеро ин минтақа барои аксари олимони ҳамчун мавқеи касногузар вонамуд шудааст.

Мавриди зикр аст, ки дар инъикоси мардумшиносии тоҷикон, аз ҷумла тоҷикони Дарвоз, хизматҳои таҳқиқотчиён ва олимони рус Е. К. Мейендорф, Н. В. Хаников, М. И. Венюков, А. П. Федченко, Н. А. Севертсов, Л. Ф. Костенко, Н. А. Маев, И. П. Минаев, В. Ф. Ошанин, П. Е. Косяков, Г. А. Арандаренко, А. Э. Регел, Д. Л. Иванов, Д. В. Путята, Г. Е. Грум - Гржимайло, Н. Н. Покотило, Б. Л. Громбчевский, П. А. Кузнетсов, Ванновский, А. Г. Серебренников, С. И. Коржинский, В. И. Липский, Б. Н. Литвинов, В. Н. Зайтсев, А. А. Бобринской, Н.В. Богоявленский, А. Е. Снесарев, А. А. Семенов, М. С. Андреев, А. П. Шишов, Д. Н. Логофета, И. И. Зарубин ва дигарон беназир аст.

Аз ин миён А.А. Бобринской ва Н.В. Богоявленский ба болооби дарёи Панҷ борҳо сафар карда, дар давоми сафари сеюми худ (1901) урфу одат, анъана тарҳи дӯхти либос ва кашидадӯзии сокинонро омӯхта, намунаи чанде аз онҳоро бо худ гирифтаанд, ки айни ҳол онҳо дар Осорхонаи этнографии шаҳри Москва қарор дорад [15, С. 63-67]. Доир ба мавзӯи мардумшиносӣ инчунин рисолаҳои илмӣ таҳия шудаанд, ки дар онҳо урфу одат, анъанаҳои мардумӣ, тақвимҳо, зироаткорӣ, тарзи ҳаёт ва дигар ҷанбаҳои этнографӣ таҳқиқ шудааст.

Методология ва методи таҳқиқот: Таҳқиқоти мазкурро, пеш аз ҳама, омузиши маълумотҳои таърихӣ оид ба этнографияи мардуми Дарвоз дар бар мегирад. Дар раванди таҳлил ва баррасии мавзӯ ба методологияи илмҳои таърих, ҷуғрофӣ ва этнография таъяс карда шуд. Маълумотҳои мавҷуда

тарики методҳои таҳқиқи таърихӣ, таҳлили анъанавӣ ва муқоисавӣ таҳлилу арзёбӣ гардиданд.

Қисми асосӣ: Омузиши этнографии Дарвоз аслан дар охири асри XIX оғоз шуд. Дар ин давра як қатор экспедитсияҳо, ки ба ҳайати онҳо олимони рус дохил шуданд, ба Дарвоз сафар намуданд. Соли 1892 капитан П.А. Кузнетсов сафар мекунад ва хатсайри Покотилоро такрор намуда, роҳҳои кӯҳӣ ва урфу одати мардуми Дарвозро меомӯзад. Таҳқиқоти олимони ва афсарони рус дар ин давра хусусияти стратегӣ дошт, зеро “Россия мавқеи ҳарбӣ – сиёсии ҳудро барои даҳсолаҳо дар ин минтақа пешбинӣ менамуд. Аз ин лиҳоз, маълумоти пурра дар бораи иқлим ва сарватҳои табиӣ ин минтақа, дину оин, таърих, этнография ва урфу одати сокинони он вазифаи сатҳи давлатӣ гардид” [3, с. 56].

Соли 1895 аввалин экспедитсияи илмӣ бо роҳбарии А.А. Бобринской дар ҳайати А. А. Семенов ва И. Богоявленский ба минтақаи Дарвоз сафар мекунад. Аз натиҷаҳои экспедитсияи А. А. Бобринской [4] бармеояд, ки этнографияи мардуми Дарвоз таърихи дерина доштааст. Дар экспедитсияи А. А. Бобринской усулҳои таҳқиқи этнографӣ ба пуррагӣ мушоҳида мешаванд. Ин як шакли этнографияи одӣ буд, ки барои ҷамъоварии маълумот ва ёфтани роҳи ҳалли мушкилоти тарзи ҳаёт мавод ҷамъоварӣ мекард. Аъзои экспедитсияи А. А. Бобринской ва дигар олимони тоинқилобӣ дар Дарвоз маълумоти эмпириро тавассути мушоҳида ҷамъоварӣ намудаанд. Ҳангоми мушоҳида А. А. Бобринской бо кунҷковии этнографӣ тавассути саволҳо муносибатҳои одамонро дар ҳалли мушкилоти рӯзгор муайян кардааст.

Дар натиҷаи экспедитсияи А. А. Бобринской (1895-1901) дар водии Зарафшон ва Дарвоз китобҳои алоҳида нашр гардидаанд, ки дар онҳо аввалин маълумотҳо оид ба тарзи ҳаёти дарвозиён инъикос шудааст. Аз ҷумла, дар китобҳои А. А. Бобринской «Орнамент горных таджиков Дарваза» («Нақшу нигори тоҷикони кӯхистони Дарвоз») [4], Н.Ю. Зограф «Черепя Макшевских пещер» («Қосахонаҳои ғори Машкевад»), А. А. Семёнов «Этнографические очерки Заравшанских гор, Каратегина и Дарваза» («Очеркҳои этнографии кӯхистони Зарафшон, Қаротегин ва Дарвоз») [14], «Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии. Грамматический очерк и памятники народного творчества» (Мавод барои омузиши лаҳҷаҳои тоҷикони кӯхистони Осиёи Марказӣ. Очеркҳои грамматикӣ ва асарҳои эҷодиёти халқӣ) [13], «Отношение к детям у горных таджиков» («Муносибати тоҷикони кӯхистон ба кӯдакон»), ки дар давоми солҳои 1898-1903 нашр шуданд, тарзи ҳаёт ва расму оини мардуми Дарвоз инъикос гардидааст [3, с. 56]. Расмҳо ва мазмунҳои гулдӯзӣ дар китоби «Нақшу нигори тоҷикони кӯхистони Дарвоз» [4] овардашуда тавачҷуҳи хонандагонро сершуморро ҷалб кардаанд ва барои ҳамин китоб А. А. Бобринской аз тарафи Ҷамъияти археологии императории Россия бо медали тило мукофотонида шудааст. Оид ба нақшу нигори кашидадӯзӣ, муҳаққиқони зиёд дар мавзӯҳои гуногун таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд. Яке аз сабабҳои маҳфуз дошани ҳунари кашидадӯзӣ ва гулдӯзӣ дар минтақаи Дарвоз он буд, ки он “аз марказҳои саноати дур буда, роҳҳои тиҷоратӣ вучуд надошт. Маҳз ин боис шуд, ки

мардуми маҳаллӣ аз аввал то охир истехсоли матоъ ва коркарди онро то гулдӯзи кардан аз худ намуданд» [12, с. 9].

А. А. Бобринской менигорад, ки куртаи остини дарозро дар шакли салиб медӯхтанд. Риштаи аз пашм тайёр кардари, бо гиёҳҳои табиӣ ранг мекарданд. Кашидадӯзӣ, шерозӣ, гулдӯзӣ қисми ҳунари занон буд, ки онро дар шаклҳои чоркунча, секунча, доира, ромб ва ғайра медӯхтанд. Айнан ҳамин гуна шакли гул ва расмҳо дар токидузӣ, чӯроббофӣ, рӯймолдузӣ, халтаҷаҳо ва дигар намуди матоъҳои ороишӣ истифода мешудаанд. Дар ҳунари кашидадӯзии мардуми Дарвоз усулҳои маъмули *ростакӣ*, *сарак*, *киҳнқӣ*, (к. Пшихарв), *мойра*, *молак*, *қайк*, *паскук* инчунин усулҳои *кадимаи сияхдӯзӣ* ва *чаппадӯзӣ* аз тарафи А. А. Бобринской мушоҳида (расми 1) гардидаанд [3, с. 56].

В И Ш И В И И.
Муқаддима ба таърихи ҳамаҷонибаи ҷаҳон.
Дарозии ҷаҳон. Ҷаҳон, Ҷаҳон, Ҷаҳон ва ҷаҳонҳои ҷаҳон.

Мазмуни асосии нақшхоро таҳлил намуда, А. А. Бобринской расми парандаҳоро, ки дар ду тарафи дарахт гулдӯзӣ шудааст, махсусан ёдрас мешавад. Ё менависад, ки ин гуна расмро дар кашидадӯзии халқҳои Россия низ вохӯрдан мумкин аст: «Ин расм дар Ошур вомахӯрд ва аз он ҷо ба Форсу Ҳинд ва баъдан ба Россия низ расид» [2, с. 36]. Академик Юсуфшоҳ Якубшоев монандии расмҳои гулдӯзӣ ва кашидадӯзии мардуми Дарвоз ва баъзе мавзӯҳои Россияро дар он мебинад, ки дар замони гузаштаи дур асоси тамоми ин халқхоро қабилаҳои ориёӣ ташкил медоданд. Бояд қайд кард, ки кашидадӯзиҳои мардуми Дарвоз, чи дар он

давра ва чи дар замони мо қимати баланди моддӣ ва маънавӣ доранд. А. А. Бобринской низ ҳаминро қайд мекунад, ки на ҳар як хонавода метавонист чунин пардаҳо дошта бошад. Мавсуф, асосан кашидадӯзии рӯи ин пардахоро омӯхта, ба хулосае меояд, ки онҳо «чашмбанд» ва «рӯбанд» номгузорӣ шудаанд ва, асосан дар маросимҳои тӯёна истифода мешаванд [3, с. 56].

Нақшу нигор ва кашидадӯзии мардуми Дарвоз дар китоби » «Нақшу нигори тоҷикони кӯхистони Дарвоз» (Орнамент гоних таджиков Дарваза), ки соли 1900 дар Маскав ҷоп гардидааст, инъикос шудааст. [5, с. 5]. Инчунин солҳои 1900-1901 А. А. Семенов доир ба лаҳҷаҳои мардуми кӯхистон ва ба хусус мардуми Дарвозу Қаротегин ду ҷилди китоб нашр кардааст. Соли 1903 таҳқиқи навбатии А. А. Семенов доир ба минтақаи Дарвозу Қаротегин нашр гардид, ки дар он муаллиф “мавқеи ҷуғрофӣ, аҳоли, либос, тарзи сохтмони хона, забони маҳаллӣ, урфу одат ва дигар хусусияти этнографияи минтақаро мавриди таҳлил қарор медиҳад” [13, с. 6]. Семёнов соли 1898 бо омӯхтани этнографияи деҳаи Япуч (Ефуч – соҳили рости дарёи Хингоу) қайд мекунад, ки «тоҷикони маҳаллӣ худро тоҷики чағатой мехонданд ва баъдтар ин номро дар наздикии Дарвоз низ шунидам» [14, с. 23]. Дар омузиши этнографияи Дарвоз А. С. Андреев низ саҳми калон дорад, зеро вай афсона ва ривоятҳои мардуми Дарвозро ҷамъоварӣ намудааст, ки ҳоло барои этнографҳо ва забоншиносон аҳамияти муҳими таҳқиқотӣ доранд [1, с. 26].

Ҳунармандони кӯхистонӣ гулдӯзиҳои навро тайёр менамудаанд, ки дорои сифатҳои қаблан номаълум будаанд. Барои гулдӯзии сӯзанӣ, пардаҳо, болиштҳо, рӯймоли камарбанди мардона санъати баланди ҳунари истифода мешуд. “Гулдӯзиҳои калонҳаҷми деворӣ (масалан сӯзанӣ) кори гурӯҳӣ ҳисобида мешуданд ва онҳоро аъзои оила дар якҷоягӣ медӯхтанд. Гулдӯзии сӯзанӣ, рӯйпӯши болишт, рӯйпӯши кат, гилемча, рӯймолҳои камарбандиро, агар майда бошанд, як ҳунарманд иҷро мекунад” [2, с. 268].

Олимон тарзи ҳаёт ва машғулияти аҳолиро таҳлил намуда, қайд кардаанд, ки занон дар баробари дигар қорҳои хона ва хоҷагидорӣ, инчунин дар кулолгарӣ низ нақши муайян доштаанд. Чуноне ки дар китоби Н. Н. Ершов омадааст, соли 1890 дар минтақаҳои кӯхистони Помир ва Дарвоз кулолгарии занон дар сатҳи баланд қарор доштааст. Аз ҷумла, яке аз марказҳои кулолгарии занон дар Дарвоз дар деҳаи Ёғед ҷойгир будааст, ки он деҳаҳои гирду атрофро то Зиғар бо масолеҳи кулолгарӣ таъмин мекард [6, с. 49]. Дар омузиши Дарвоз саҳми экспедитсияи Н. А. Кисляков низ калон аст, дар натиҷаи он маълумотҳои этнографӣ ҷамъоварӣ шудаанд [7, с. 47]. Олими мардумшинос Н.А. Кисляков таҳлилҳои илмӣ худро ба мардумшиносии Қаротегину Дарвоз бахшида бошад ҳам, аммо таърихи минтақаро низ дар таҳқиқоти худ нишон додааст [8, с. 112]. Маҳз бо ташаббуси Н. А. Кисляков [7, 8], дар солҳои 50-уми асри XX аз тарафи олимони Шуравӣ экспедитсияи этнографӣ ташкил карда шуд ва он ба таҳқиқи Қаротегин ва Дарвоз шуруъ намуд. Аз ҷумла, солҳои 1952-1953 экспедитсия дар ҳаёти Н. Х. Нурҷонов, М. Р. Раҳимов, Б. Кармишева, филологҳо Р. Неменова, Ю. И. Богорад, А. З. Розенфелд (1953) ва дигарон зеро роҳбарии Н.А. Кисляков

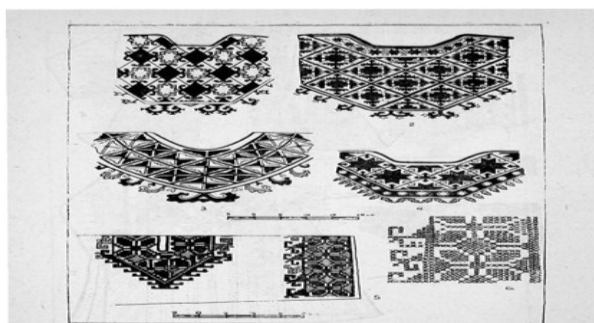
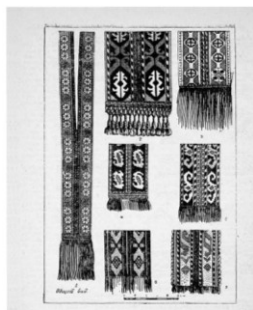
корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Дар баробари ин экспедитсияи дигар бо роҳбарии А. Писарчик корро дар се самт ба роҳ мемонад:

1. Омузиши этнографии Дарвоз бо сардории Н. Н. Ершов;

2. Омузиши санъати Дарвоз бо роҳбарии Н. Ҳ. Нурҷонов;

3. Таҳқиқоти урфу одати Дарвозу мавзеи Ҷиргатол бо роҳбарии Б. Ҳ. Кармишева ва Писарчик.

Дар натиҷаи экспедитсияи Н.А. Кисляков, баъзе намудҳои гулдӯзӣ ҷамъоварӣ шудаанд, ки намунашон дар расми 2 оварда шудааст.

Дар соли 1954 экспедитсия ба омузиши сурудҳои халқӣ шуруъ намудааст. Дар натиҷа беш аз 100 суруди занона, лирикӣ, ҳаҷвӣ сабт шуда, усулҳои навохтани созиҳои мусикӣ, дар бораи иҷрокунандагон, асбобҳои мусиқии замони гузашта маълумот ҷамъоварӣ гардидааст.

Ҳамчунин эътиқод ва расму оинҳо муфассал омӯхта шудааст. Муайян шудааст, ки иди Соли нав (Наврӯз) низ таҷлил шуда, ба рӯзи баробаршавии шабу рӯз рост меояд. Дар баъзе ҷойҳо Соли нав ду маротиба – бори аввал тақрибан дар моҳи феврал ва бори дуюм дар рӯзи баробаршавии шабу рӯз ҷашн гирифта мешудааст. Иди Курбонро намояндагони насли калонсол таҷлил мекардаанд ва он ба андешаи олимони ҳамин экспедитсия (соли 1953) тадриҷан тантанавӣ пештараи худро гум кардааст.

Экспедитсия зиёда аз 300 расм ва 450 аксро омода намуд, ки алҳол дар бойгонии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ маҳфуз мебошанд. Дар асоси маводҳои экспедитсияи солҳои 1952, 1953, 1955 аз тарафи олимони Н. А. Кисляков, Н. Н. Ершов, Пешерева, Русяйкина, А. А. Семёнов, А. К. Писарчик оид ба этнографияи тоҷикон асару мақолаҳои зиёд нашр гардидааст. Дар таҳқиқи этнографияи халқи тоҷик асари дастҷамъонаи олимони зерин таҳрири А. К. Писарчик ва Н. Н. Ершов бо номи «Маданияти модии мардуми болооби Зарафшон» (1973) нақши муҳим доштааст, зеро дар он анъанаҳои кӯҳистониёни Дарвоз, Қаротегин ва Зарафшон ба таври муқоиса таҳқиқ шудааст. Дар рафти экспедитсия инчунин анъанаи деҳқонӣ ва муносибат ба замин омӯхта шудааст. Тавре ки маълум аст, тамоми давраи расму оинҳои кишоварзӣ дар байни халқҳои Осиёи Марказӣ дар атрофи симои деҳқон гирд оварда шудааст. Ин фикрро маводи Кармишева низ тасдиқ мекунад. Дар назари мардуми Дарвоз Бобои Деҳқон ҷойро, ки таърихан ба ӯ тааллуқ дошт, қариб пурра нигоҳ доштааст. Аммо олимони муайян накардаанд, ки кадом ҳудуди пеш аз ислом дар образи Бобои Деҳқон таҷассум мешавад. Дар баробари

хусусиятҳои архаистии расму оинҳои кишоварзӣ, мардуми Дарвоз ин анъанаро то ба замони мо нигоҳ дошта, онро дар чашни Наврӯз истифода меkunанд.

Аз таҳлили мазмуни асосии нақшо муайян намудем, ки дар аксари онҳо расми парандаҳо аз ду тарафи дарахт ҷойгир шудаанд. Бояд тазакур дод, ки кашидадӯзии мардуми Дарвоз, ҷӣ дар он давра ҷӣ дар замони мо қимати баланди моддӣ ва маънавӣ дорад. Дар он давра ҳар як хонавода метавонист чунин пардаҳо дошта бошад. Пардаҳо қимати баланд ба монанди “чашмбанд” ва “рӯбанд” дар маросимҳои тӯй истифода мешуданд. Дар ҳаёти ҳаррӯза бошад духтарон ва занон ҳангоми пинҳон кардани рӯйи худ остини куртаро низ истифода мекардаанд ва ин гуна куртаҳо дар баъзе деҳаҳо то ҳол дида мешавад. Санъатшетиносии тоҷик Лариса Додихудоева дар расмҳои хусусияти ҳосии мардуми кӯҳистони Дарвоз аломатҳои геометрии чоркунҷа, секунҷа, доира, ромб ва ғайраро муносиб медонад, ки онҳо имрӯз ҳам мавриди истифода қарор доранд [11, с. 87].

Дар давраи истиқлолият этнографияи Дарвоз дар қорҳои илмии Ҳ. П. Пирумшоев, С. Маҳмудова, Ҷ. Назриев, М. М. Ақризоев инъикос гардидааст. Аз ҷумла, дар китоби “Таърихи Дарвоз” Ҳ. Пирумшоев масъалаи этнографияи таърихӣ, урфу одат ва анъанаҳои мардуми давра ба давра аз замонҳои қадим то ба имрӯз таҳлил гардидааст [12, с. 112]. Дар қорҳои С. Маҳмудова масъалаҳои фарҳангии мардуми Дарвоз баррасӣ шудааст [9; 10, с. 10]. Пажӯҳишҳои Д. Қодиров ба омузиши фразеологӣ чанбаҳои ғӯиши забони тоҷикӣ мардуми Дарвоз бахшида шудааст, ки бевосита қимати этнографӣ доранд.

Хулоса. Омузиши этнографияи тоҷикони Дарвоз аз охири асри XIX сар карда то замони муосир таҳлилҳо ва асарҳои зиёдеро ба бор овардааст, ки дар онҳо тарзи ҳаёти аҳолии маҳаллӣ ва урфу одатҳои онҳо инъикос гардидааст. Дар ин пажӯҳиш танҳо таҳқиқҳои баррасӣ шуд, ки ба давраи тоинқилобӣ, солҳои 1950 ва замони истиқлолият тааллуқ доранд. Маҳз дар ҳамин давраҳо таҳқиқҳои этнографӣ рӯи қор омадаанд. Таҳқиқоти тоинқилобии рус П. А. Кузнетсов, А. А. Бобринской, А. А. Семенов, И. В. Богоявленский ва дигарон барои омузишҳои минбаъда асос гузоштаанд, ки то имрӯз ҳамчун василаи омузиши тарзи ҳаёт ва анъанаҳои миллии хизмат менамояд.

Адабиёт

1. Андреев М. С. Дарвазская сказка (Волшебные предметы) / М.С. Андреев. – Восточные сказки. – М., 1914. – 488 с.
2. Ақризоев М. М. Сатҳи инъикоси ҳунари кашидадӯзии мардуми Дарвоз дар асарҳои А. А. Бобринской / М. М. Ақризоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2019. – №6 (83). – С. 268-271.
3. Ақризоев М. М. Алексей Алексеевич Бобринской – муҳаққиқи таърих ва этнографияи Кӯҳистони Бадахшон / М. М. Ақризоев диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктор PhD аз рӯи ихтисоси 6D020303 – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ, 2022. – 214 с.

4. Бобринской А. А. Орнамент горных таджиков Дарваза / А. А. Бобринской. – М., 1900. – 60 с.
5. Бобринской А. А. Накшу нигори тоҷикони кӯхистони Дарвоз (Бухорӣ Шарқӣ) / А.А. Бобринской. – М., 1900. Бо тарҷумаи Ҷӯрахон Зоир. – Душанбе, 2014. – 125 с.
6. Ершов Н. Н. Каратаг и его ремесла / Н. Н. Ершов. – Душанбе, 1984. – 62 с.
7. Кисляков Н. А. История Каратегина, Дарваза и Бадахшана / Н.А. Кисляков / Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сб. 1. – Сталинабад, 1945. – С. 71-113.
8. Кисляков Н. А. Этнографическое изучение Каратегина и Дарваза / Н. А. Кисляков // Географический очерк; исторический очерк. – Душанбе, 1966. – Выпуск 1. – С. 9-46.
9. Махмудова Н. С. Культура и быт населения Памира и Припамирья в последней четверти XIX – начале XX вв / Н. А. Махмудова (по материалам русских востоковедов). - Худжанд, 2010. – 166 с.
10. Махмудова Н. С. Отражение духовной культуры народов Горного Бадахшана, Дарваза и Каратегина в трудах дореволюционных русских востоковедов / Н.С. Махмудова. - Худжанд, 1999. – 60 с.
11. Масов Р. М. Додхудоева Л.Н. Народное искусство Памира / Р. М. Масов, Л. Н. Додхудоева. – Душанбе, 2012. – 369 с.
12. Пирумшоев, Х. П. Таърихи Дарвоз: аз қадим то замони муосир / Х. П. Пирумшоев. – Душанбе, 2008. – 704 с.
13. Семёнов А. А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии / А. А. Семёнов. Грамматический очерк и памятники народного творчества. – М., 1900. – 74 с.
14. Семёнов А. А. Этнографические очерки Заравшанских гор, Каратегина и Дарваза / А. А. Семёнов. – М., 1903. – 112 с.
15. Худоназаров Д. Душа найдёт покой / Д. Худоназаров // Родина. – М., 2008. – №7. – С. 63-67.

Акризов Максуд

ИЗУЧЕНИЕ ЭТНОГРАФИИ ТАДЖИКОВ ДАРВАЗА

В статье рассматривается вопрос развития исследований и научного анализа этнографии народа Дарваза. Отмечается, что учёные и исследователи в этой области издали множество книг по данной теме, которые открыли новые страницы в этнографии. Подчёркивается роль учёных в развитии этнографических исследований региона, в частности их вклад в научный анализ традиции народов Дарвазского района. Кроме этого, можно сделать вывод о том, что, развитие современного района Дарваза на всех этапах развития и изменений составляет часть национального самопознания и поэтому остаётся интересной для исследователей. Этнография Дарвазского района указывает на важный этап в становлении и развитии культуры региона на протяжении различных периодов, и в изучении этой области значительный вклад внесли местные исследователи, писатели и историки, в том числе уроженцы региона, внесли значительный вклад.

В целом, в вопросе развития этнографии были рассмотрены заслуги учёных в научном антропологическом анализе Дарвазского района. В исследование всех достижений района особый вклад внесли публицисты, историки и писатели уроженцы Дарвазского района. Одним из ключевых моментов в упомянутых исследованиях является использование сравнительного метода, благодаря которому информация, данные и свидетельства, предоставленные научными зарубежными и отечественными учёными, принесли желаемые результаты.

Ключевые слова: этнография, Таджикистан, традиция, нация, Дарваз, таджик, обычаи. А.А. Бобринской, вышивка, культура, исследования, научная, культура.

Akrizoev Maksud

THE STUDY OF ETHNOGRAPHY OF THE DARVAZ TAJIKS

This article examines the development of ethnographic research and scholarly analysis concerning the people of Darvaz. It notes that scholars and researchers in this field have published numerous books and studies on the subject, opening up new avenues for ethnographic research. The article also highlights the role of scholars in the development of ethnographic studies in the region, particularly their contribution to the scientific analysis of the traditions and customs of the people of Darvaz. Furthermore, it can be concluded that the study of the modern Darvaz region, throughout all stages of its development and transformation, constitutes an important aspect of national self-awareness and therefore continues to attract the interest of researchers. The ethnography of Darvaz reflects a significant stage in the formation and development of the region's culture across different historical periods. Local researchers, writers, and historians, including those native to the region, have made a significant contribution to the study of this field.

Overall, the article examines the contributions of scholars to the development of ethnography and to the scientific and anthropological study of the Darvaz region. Publicists, historians, and writers native to Darvaz have made a particularly valuable contribution to the study of the region's history, culture, and achievements. One of the key aspects of the aforementioned studies is the use of the comparative method, through which information, data, and evidence provided by both foreign and domestic scholars have been analyzed and compared, contributing to meaningful and well-substantiated conclusions.

Keywords: ethnography, Tajikistan, tradition, nation, Darvaz Tajiks, customs, A.A. Bobrinskoy, embroidery, culture, research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Акризов Максим Махрамбекович – доктори фалсафа (PhD), постдокторанти курси якуми шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИТ, омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Телефон: 501173192. E-mail: akrizoev92@mail.ru

Информация об авторе: Акризоев Максуд Махрамбекович – доктор философии (PhD), постдокторант первого курса кафедры новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, старший преподаватель кафедры истории и философии Международного Университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: 501173192. Email: akrizoev92@mail.ru

Information about the author: Akrizoev Maksud Mahrambekovich – doctor of PhD, first-year postdoctoral researcher at the department of modern history, A. Donish Institute of history, archaeology and ethnography, NAST, senior lecturer in the department of social science at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Телефон: 501173192. E-mail: akrizoev92@mail.ru

ТДУ: 37тоҷик+9тоҷик+39+008+395+82тоҷик
Абдуллоев Ақобир

МАРОСИМИ “САРТАРОШОН” ДАР БАДАХШОН

Дар мақола оид ба яке аз маросимҳои ҷаиши арӯси мардуми тоҷик – сартарошон сухан меравад. Маросими мазкур дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон бо тарзу усули хос барпо мешавад. Дар ҷаиши арӯсӣ ва маросимҳои дохилии он як қатор анъана ва урфу одатҳои иҷро мегарданд, ки ҳар яке ифодакунандаи фарҳанги асили тоҷикон мебошад. Аксарияти ин урфу одат ва оинҳо рамзомез иҷро мегарданд. Ҷунончи, амали сартарошони шаҳ дар рӯзи тӯй дар ВМКБ рамзи покии ҳаёти навхонадорон аст. Сартарошони кӯдаки яксола бошад, рамзи солим ба воя расидан ва дур шудан аз ранҷу балоро ифода мекунад. Ҷунин анъанаву одатҳо барои тарбияи насли наврас дар руҳияи покнатинӣ ва арҷгузориҳои суннатҳои гузаштагон баргузор мегарданд. Ба ғайр аз ин ба бовари мардум дар расму оинҳо ҷузъиёти зиёде мавҷуданд, ки гӯё некӯахлоқӣ ва зиндагии хушбахтии одамонро таъмин мекунад.

Дар ин маросим нақши асосиро устои сартарош ба уҳда дорад. Ӯ дар миёнҳои ҳафти курсӣ гузошта, домодро ба он менишонад ва покуро ба даст гирифта, ба тарошидани мӯйи сари домод шурӯъ мекунад. Сурудҳои шодиовар дар маросими сартарошон шунавандагон ва ҳозиринро ба ваҷд меоранд. Сарояндагон дар симои шаҳ шахси масъул, озода ва покро ситоиш мекунад. Дар маросими сартарошон хондан ва навохтани мусиқии асл ва матнҳо, ки ба ҳам тавъаманд, амали маъмулӣ гардида, гулчини таронаҳои мардумӣ ороиши он аст. Ин аст, ки дар аксарияти минтақаҳои кишвар, хосатан ВМКБ маросими сартарошонро бо тамоми ҷузъиёт, ба хусус матнҳоро сурудҳои вижае, ки дар лаҳни мардуми ин минтақа роиҷ ҳастанд, баргузор карда мешавад.

Калидвожаҳо: сартарошон, маросим, тӯй, Бадахшон, арҷгузорӣ, кӯдак, домод, суруд, рамз, анъана.

Мукаддима. Урфу одот, анъана, ҷашну маросим, одобу русум дар фарҳанги ин ё он халқ натиҷаи донишу таҷрибаҳои тули садсолаҳо бадастомада мебошад. Ҳар як анъана дар марҳилаи муайяни инкишофи

халқ ва ҷамъият ташаккул ёфта, нақши замонро дар худ нигоҳ медорад. Анъанаҳо ва расму ойинҳо инкишоф меёбанд, баъзан тағйири шакл мекунанд, аммо моҳияти худро маҳфуз медоранд.

Ҳар як насл ба фарҳанг чизи нави ворид месозад: ихтирооти илмӣ, техника, андешаҳои нави бадеӣ, урфу одат, забон, тарзи рафтор ва ғайра. Пайдоиши падидаи нав, асари нав дар фарҳанг зарур ва ногузир аст. Инкишофи фарҳанг дорои ду тамоюл – нигоҳдошти мероси гузашта ва сохтани чизи нав аст. Бояд гуфт, ки дар фарҳанги мардуми тоҷик урфу одат ва анъанаҳои зиёде мавҷуданд ва иддае аз онҳо дар ҳоли азбайнравӣ қарор доранд. Яке аз маросимҳое, ки қабл аз тӯй дар хонаи домодшаванда баргузор мешавад, сартарошон аст. Сартарошон аз анъанаҳои маъмули тӯйи арӯсии тоҷикон аст, ки асосан дар водиро ба мушоҳида мерасад. Ин анъанаро мардумшиносу фолклоршиносон ба қайд гирифтаанд, ки мувофиқи мушоҳида ва назари олимони соҳа дар бисёре аз манотиқи кишвар, аз байн рафта истодааст. Маросим ё анъанаи маъмур дар шаҳри навоҳии кишвар ба таври гуногун гузаронида мешавад. Қисми зиёди маросимҳои ҷашни арӯсии тоҷикон суруду таронаҳои хос доранд. Байту сурудҳои ханӯз аз маросимҳои нахустини ҷашни арӯсӣ оғоз гардида, хангоми домодро ба хонаи арӯс овардан ва арӯсбарон иҷрои он авҷ мегирад. Як силсила суруду таронаҳои ҷашни арӯсиро мардум дар мавридҳои муайяни тӯй дастаҷамъона иҷро мекунанд. Фолклоршиносон сурудҳои ҷашни арӯсиро ба навъҳои хабарӣ, омодагӣ, оид ба ҷудоиву фироқ аз волидайн, табрикӣ, тантанавӣ, тавсифӣ, рақсу бозӣ ва ҳазломез тасниф намудаанд. Дар воқеъ ҳам сурудҳои тӯй дар баробари инъикоси ҳаёти маънавӣ таъбу забони мардумро болида мегардонанд.

Метод ва методологияи илмӣ. Барои таҳқиқи мавзӯ методҳои тавсифӣ, муқоисавӣ, таҳлили сарчашмаҳои китобии мардумшиносӣ истифода шудааст. Дар рафти таҳлил бештар ба манбаъҳои монанди тавсифи расми сартарошон дар ноҳияҳои гуногуни ВМКБ ва муқоисаи он бо дигар минтақаҳо таъкиқ карда шуд. Ҳамчунин, баррасии сурудҳои сартарошон ва гуногунии онҳо дар манотиқи мухталифи кишвар сурат гирифт.

Дар фолклори мардуми Бадахшон сурудҳои шодӣ ҷойгоҳи хос доранд ва то кунун сурудҳои тӯйии ин минтақа мавқеашонро устувор нигоҳ медоранд. Матни сурудҳои тӯйи мардуми Бадахшонро нахустин маротиба М. С. Андреев дар китоби “Тоҷикони водии Хуф” соли 1953 бо тарҷумаи русӣ ҷой кардааст. Соли 1993 аз тарафи фолклоршинос Нисор Шакармамадов маҷмуаи “Помир сур созен” (Сурудҳои тӯйи Помир) таҳия гардида, матнҳои зиёди сурудҳои тӯйиро фаро гирифта буд.

Қисми асосӣ. Дар рафти таҳқиқ маълум гардид, ки дар минтақаи Бадахшон ду намуди сартарошон маъмул аст: яке марбут ба тӯйи домодӣ, дигар ба нахустин бор тарошидани мӯйи сари кӯдак. Дар мавриди маросими саршӯёни тифл ва анъанаҳои вобаста ба он мардумшинос З. Юсуфбекова [17, С.75-76] ва фолклоршинос А. Аминзода [3, с. 169] андешаҳои ҷолибро дарҷ кардаанд. Ба гуфтаи З. Холмуродов ин маросимро, пеш аз ҳама, барои тозагию покзагӣ ва бовар доштан ба неруи қудрати об ҳамчун муъҷизаи илоҳӣ доир менамоянд [14, с. 41]. Вале сартарошони ҷашни арӯсӣ ба кулӣ тафовут дошта, марҳалаҳои гуногунро

дар бар мегирад. Матни маросими «Сартарошон» бошад, аз ҷумлаи сурудҳои рақс ба шумор рафта, дар аксарияти минтақаҳои ҷумҳурии иҷро мегардад. Суруди мазкурро дар гузашта шахмардон ва имрӯзҳо ҳофизони халқӣ ҳангоми омода намудани домод ба ҷашни арӯсӣ месароянд. Дар матни суруд сарояндагон аз хоҳар, бародар падару модари шах ва дигар наздиконаш таъкидан хоҳиш мекунанд, ки ҳар яке ба ороиши домод ҳиссагузор шуда, ҳаққи сартарошро пардохт намоянд.

Матни ин суруд дар таҳияи фолклоршинос Н. Шакармамадов дар мавриди табрики домод, чунин омадааст:

Шоҳ муборак бод-э,
Подшоҳ муборак бод-э.
Аспи сиёҳи зоғате,
Шоҳ муборак бод-э.
Модар набинад доғат-э,
Шоҳ муборак бод-э. [11, с.11].

Айни замон бошад, матни ин суруд дар давоми маросими тӯй новобаста ба ҷигунагии расму оин мувофиқи таъби ҳуди ҳофизон иҷро мешавад:

Аспи сиёҳи зоғате,
Модар набинад доғат-э,
Модар бинад, набинад,
Ошиқ набинад, доғат.

Минбаъд дар асоси матни сурудҳои тӯӣ қаринаҳои дигаре ба вучуд омадаанд, ки онҳо низ дар давоми қарнҳо тобишҳои навро соҳиб гардидаанд.

Имрӯзак чи рӯз? - Сартарошон!
Шочонаки чон, чони чонон!
(Нақарот)
Сараки ша – тарбузи ғайлон,
Имрӯзак чи рӯз? - Сартарошон!
Мӯяки ша – шаби шабистон,
Имрӯзак чи рӯз? - Сартарошон!
Пешонии ша – тахти Сулаймон!
Имрӯзак чи рӯз? - Сартарошон!
Абрӯи ша – камони афғон,
Имрӯзак чи рӯз? - Сартарошон! [2, с. 142].

Бояд тазакурр дод, ки дар матни суруди сартарошон, узвҳои шах: сар, мӯй, пешонӣ, абрӯ, ҷашмон, бинӣ, лабон, забон, рӯй, гардан, ангушт, гӯш, рафтор, қад васф шуда тавассути ин сурати домод тасвир шудааст. Фолклоршинос Н. Шакармамадов таъкид менамояд, ки «Сартарошон» ва дигар матнҳои алоқаманд ба он, ки дар навоҳии Бадахшон ва дигар лаҳзаҳои маросими тӯӣ арӯсӣ сароида мешаванд, матни муайян ва устуворе доранд [11, с.104].

Сурудҳои маросими тӯӣ қариб дар ҳамаи навоҳии Бадахшон аз рӯйи як матн хонда мешаванд, вале баъзан ҳофизон бо маҳорати худ нақаротҳои сайёеро, ки мазмуни сурурангез доранд, ба матн илова намуда, бо завқи баланд меҳонанд. Истеъдодҳои мардумӣ дар асоси талаботи замон ва тағйирёбии тарзи зисту зиндагонӣ матнҳои сурудхоро нигоҳ медоранд ва

хатто дар матнашон тағйирот ворид месозанд. Тағйирот дар матни сурудҳои тӯйӣ вобаста ба ворид шудани баъзе анъанаҳо низ ба вучуд меояд. Ба ин маънӣ, бо пешрафти ҷамъият дар мазмуни сурудҳои хосси маросими тӯй таҳаввулот низ ба вучуд меояд. Бо вучуди бозтоб ёфтани шакли мавзӯи сурудҳои тӯйӣ, онҳо инъикоскунандаи одоби русуми ҳар минтақа мебошанд. Сурудҳои маросими тӯй бо забони сода, омафаҳм, услуби равшан гуфта мешаванд.

Дар китоби “Феҳристи миллии мероси ҷаҳонӣ ғайримоддӣ” дар мавриди сартарошон чунин гуфта шудааст: “Сартарошон маросимест, ки дар хонаи писардор пеш аз ба никоҳ бурдани домод барпо мегардид. Дар ин маросим домодро дар миёни ҳавлӣ шинонда, мӯйсафеди рӯзгордидае (Сартарош) дар даст шонаю қайчӣ гирифта, ҳазлу шӯҳикунон вонамуд месозад, ки гӯё сари домодро тарошида истода бошад. Сарояндагон дар ин маврид сурудҳои махсуси сартарошонро месароянд. Наздикони домод дар гирди ӯ рақсу бозӣ менамоянд. [13, с. 72].

Ин маросим дар манотиқи кишвар бо тарзҳои гуногун баргузор мешавад, аммо айни замон дар ҳолати аз байнравӣ қарор дорад.

Накши асосиро дар ин маросим устои сартарош ба уҳда дорад. Дар навоҳии вилояти Хатлон дар миёнҳои ҳавлӣ курсӣ гузошта, домодро ба он менишонданд ва усто покуро ба даст гирифта, ба тарошидани мӯйи сари домод шурӯъ мекард. Ҷӯраҳои домод то ба охир расидани сартарошон рақсу таронасарой ва шодмонӣ мекарданд. Сартарош пояшро лангонда, ҳаракатҳои аҷоиб мекард. Аҳли маросим суруди зайлро месароянд:

Ҳама:

Устои ланги сартарош,
Сара покиза тарош!

Сарбайтхон:

Очаи шах, ба ту мегум,
Дар сари шах танга бичош!..

Суруди сартарошон нисбатан дароз аст. Соли 1970 мусиқишинос Зоя Тоҷикова аз деҳаи Роғи ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ суруди “Устои ланги сартарош”-ро ҷангоми иҷрои он аз тарафи мардуми ин деҳа навишта гирифтааст. Ӯ ин сурудро танҳо дар як вариант пайдо намуда, қайд намудааст, ки ин суруд дар водии Зарафшон танҳо дар як маврид сабт гардид:

Устои ланги сартарош,
Сара покиза тарош.
Хешои шах бо ту мегум,
Бар сари шах румол андоз.

Мусиқишинос Н. Ҳакимов бошад, ин сурудро ба ҷанд манотиқи Тоҷикистон мансуб дониста, се намунаи онро аз се маҳалли Тоҷикистон зикр кардааст. Масалан, яке аз вариантҳои маъмули он:

Устои ланги сартарош,
Сари шаҳа тоза тарош.
Саровоз:

Аз кӯи баланд, ҷӯра ба об омадӣ,

Ҳама:

Устои ланги сартарош,
 Сари шаҳа тоза тарош.
 Саровоз:
 Пурсидани мои дилхароб омадай,
 Ҳама:
 Устои ланги сартарош,
 Сари шаҳа тоза тарош.
 Саровоз:
 Кӯзета бимун биё бишин да пешум,
 Ҳама:
 Устои ланги сартарош,
 Сари шаҳа тоза тарош.
 Саровоз:
 Ҳарчанд, ки ба кори савоб омадӣ.
 Ҳама:
 Устои ланги сартарош,
 Сари шаҳа тоза тарош [15, с. 296].

Дар он аз модару падари шах сар карда, то ба ҷӯраҳои домоду наздикони ӯ мурочат менамояд, ки ба сари шах пул бичошанд, рӯймол андозанд ва канду курс, чормағз, токиву рӯймолчаҳоро ба қарси калон, ки дар назди устову домод густурда шудааст, гузоранд. Дар водии Рашту Дарвоз ба маросими сартарошон масҳарабозону ширинкоронро низ даъват мекарданд. Бояд зикр кард, ки маросими сартарошон дар дигар минтақаи тоҷикнишини Осиёи Марказӣ ҳам маъмул будааст, аммо чӣ тавре ки дар боло зикр гардид, имрӯзҳо дар бисёре аз ноҳияҳои кишвар баргузор гардидани он бо тамоми аломатҳои хосаш, кам ба назар мерасад ва дар шахрҳо аз байн рафтааст.

Мубоҳисаи илмӣ. Бархе муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ин маросим дар аксарияти манотиқи кишвар аллакай аз байн рафта истодааст. Бояд ёдовар шуд, ки дар бештари шахру навоҳии Тоҷикистон сартарошон шаклу намои дигар гирифтааст ва он ҳамчун рамзи доир карда мешавад. Аммо дар баъзе манотиқи дурдасти кишвар, ба хусус ноҳияҳои ВМКБ маросими сартарошон тақрибан ба шакли аслиаш боқӣ мондааст. Суруди маросими сартарошони домодро дар фолклори мардуми Бадахшон, хосатан водии Бартанги ноҳияи Рӯшон дар матнҳои ҳархела метавон дучор шуд. Ин маросим маъмулан дар хонаи домодшаванда баргузор шуда, дар он домод барои дӯстонаш зиёфат меорояд. Иштирокдорони ин маросим ҳангоми иҷрои амали сартарошон ба устои сартарош ҳар гуна тухфаҳои хурд ва ё пул медиҳанд. Сурудҳои маросими тӯйи калон бошад, аз “Ёр-ёр, ёроне”, “Шаҳ муборак бод-е!”, “Подшоҳ саломат бод”, “Шаҳи равора”, “Шаҳи мо дар сафаре”, “Шоҳ даромад хонае”, “Сари кӯҳи баланд” ва ғайра иборатанд, ки дар маросимҳои шахбарон ва овардани арӯс ба хонаи домод суруда мешаванд. Ҷузъиёти фарҳанги баргузори тӯйи домодиву арӯсӣ, ки сартарошон низ қисмате аз он маҳсуб меёбад, дар минтақаи мазкур аз марҳилаҳои хос ва муҳим барои сокинон иборат аст. Суруд ва мусиқӣ дар ҷашни арӯсӣ, мавқеи хоса дорад.

Бисёре аз сурудҳои мусиқии ҷашни арӯсӣ таърихи қадима дошта, аз насл ба насл гузаштаанд. Муҳаққиқ М.С. Андреев дар ин маврид чунин

овардааст: “Тӯй дар Рӯшон, умуман, Помир аз давраҳои зерин иборат аст: пеш аз тӯй, рӯзи тӯй ва баъд аз тӯй. Бисёр маросимҳои марбут ба ин марҳила мавҷуданд. Давраи пеш аз тӯй маросими интиҳоби арӯс, хостгорӣ ва рӯзи тӯй сартарошон, шахбаророн ғайраҳоро дар бар мегирад. Рӯшониҳо одатан тӯйро - "сур" "Ғатс сур ва ғазъа сур", "тӯйи арӯс ва тӯйи хонаи шох" меноманд [1, с. 68]. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки сурудҳои ин маросим аз бисёр ҷиҳат аҳаммияти таърихӣ доранд. Тӯйи мардуми Бадахшон дар байни маросиму суннатҳои мардуми тоҷик мавқеи хос дорад. Ҳангоми баргузори маросими сартарошон баъзе одатҳои хоси маҳаллӣ низ ба ҷо оварда мешавад. Аз ҷумла, пулу тангаҳоро ба пахта печонида, тухмҳои обҷӯши рангаро ба токии шах меандозанд, ки серфарзанд шавад. Ё дар баъзе маҳалҳои Бадахшон пас аз анҷоми сартарошон усто мӯйҳои шахро аз пешдоман ҷамъ намуда, зери дарахти босамар гӯр мекардааст.

М.С. Андреев дар бораи маросими сартарошони тоҷикони кӯҳистон чунин қайд кардааст: “Пас аз муддате халифа мегӯяд, ки ба тарошидани сари шох оғоз кардан лозим аст. Ин амалро шахсе, ки қаблан барои иҷрои вазифаи сартарош интиҳоб шуда буд (одатан аз хешовандон ё дӯстони домод) бояд ба тарошидани сараш шуруъ кунад. Ҳангоме ки сартарош мӯйро тар карда, ба тарошидани он оғоз мекунад, сарояндаҳо суруди зеринро месароянд:

Имрузак чи руз? – сартаро: шон!

Шаҳҷонаки чон, ҷони ҷонон!

Сараки шах – тарбузи ғайлон.

Имрузак чи руз? – сартаро: шон!” [1, с. 78].

Ин муҳаққиқ сартарошонро як бахши хеле ҷолиби анъанаҳои тӯй дар байни мардуми Бадахшон арзёбӣ карда, муҳимияти онро барои сокинонаш таъкид кардааст. Дар водии Бартанги ноҳияи Рӯшон ин маросим ҳанӯз ҳам дар шакли пешинааш боқӣ мондааст. Дар силсилакитоби “Фарҳанги ғайрмодии халки тоҷик” оид ба сартарошон дар байни мардуми водии Бартанг маълумоти муфасссал оварда шудааст: “Субҳи барвакти рӯзи сур подшо (домод) хеста ба тӯй омодагӣ мебинад. Дӯстонаш ҷамъ шуда, ба хурсандии домод шарик мешаванд. Хонадони домод халифаи деҳаро даъват карда, вақти рафтани мардум онро “подшосафарҷег” ном гузоштаанд, аз рӯи китоб нахсу саъди ситораҳоро муайян мекунанд. Либоси домодро пеш аз пӯшониданаш дар даруни ғалбер ё даф гузошта, бо иловаи якчанд кулча пеши халифа мемонанд. Пас аз иҷозаи халифа домодро оро дода, мӯяшро қайчӣ зада кам мекунанд ва ришашро покиза метарошанд [10, с. 63]. Дар ВМКБ ду навъи сартарошон мавҷуд аст, ки яке аз онҳо марбут ба тӯйи домодӣ ва дигараш ба нахустин бор тарошидани мӯйсари кӯдак робита дорад.

«Маросими мӯйсаргирон» «сартарошон» ба ҳаёти кӯдак ва иҷрои расму одатҳои марбути он бахшида шудааст. Доир ба расму оини маросимҳои алоқаманд ба мӯйсаргирии кӯдак ва ҳаёти минбаъдаи вай, ки дар байни тоҷикони Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон роиҷ мебошад, шуруъ аз ибтидои садаи бист то ба имрӯз қорҳои зиёд ва муҳим анҷом ёфтаанд. Дар бораи ин суннатҳои мардумии аҳолии бархе аз навоҳии Кӯҳистони Бадахшон низ маводҳо гирд омада, бо тафсиру тавзеҳот ба ҷоп расидаанд. Маросими мӯйсаргиронро дар деҳаҳои ноҳияи Рӯшон, хусусан

водии Бартанг «калпихед», «мӯйсаргирон», дар Шуғнон «калтехът», «сартарошон» мегӯянд. Расму оинҳои ин маросим аз «сартарошон»-и маросими тӯйи арӯсӣ тафовут дорад. Расми мӯйсаргирии кӯдак (танҳо писарбача) ҳангоми яксола шудани ӯ анҷом дода мешавад. Модари кӯдак кулча мепазад, ки миёнаш сӯроҳӣ дошта бошад. Онро дар тори сари кӯдак гузошта, аз сӯроҳӣ миқдори мӯйи сарашро мебароранд. Ҳангоме ки халифаи деҳа дуо хонданро тамои мекунад, яке аз наздикони кӯдак мӯйсарашро мебурад.

Дар водии Бартанг дар ин ҳол сартарош зери лаб ин дуо – “Бисмиллоҳ-ир-рахмон-ир-рахим, ки он пири далил аст. Пири сартарошон Ҷабраил аст. Навишта бар руҳи нури Муҳаммад, ки бисмиллоҳ-ир-рахмон-ир-рахим аст”-ро хонда мӯро қайчӣ мекунад ва пас кулча ба кӯдак дода, мӯи сарашро ба тамои метарошанд. Модар мӯи кӯдакро дар латта андохта ҷамъ мекунад ва бар шохи дарахти мевадор, одатан, дар шохи себ мебандад. Дар мавриди бастанӣ латта бар шохи дарахт модар ин аётро мекунад:

Э Худованди бузургвор,
Мун кудак кин сирмева.
Ар га ца савт им ғула.
Дак мире дам мовн баҳра,
Му пуцик лак оянда,
Мовн ҷинав савд сирмева.

Миқдори мӯйи аз сӯроҳии кулча гузарондари «кеч ғунҷ» (бартангӣ), «мӯи шикам», меноманд. Баъди анҷом ёфтани расми мӯйсаргирӣ модару падари кӯдак ба сартарош тухфа, одатан, бара ё бузғола медиҳанд, агар мол надошта бошанд, «ошич» (бартангӣ), орд барои оши бурида, пул ё ягон чизи дигар медиҳанд. Оид ба маросими мазкур дар китоби “Тоҷикони водии Хуф” чунин зикр шудааст: “Вақте ки кӯдаки ғахвора ба синни як баъзан ҳатто дусола мерасад, бори аввал мӯйи сараш бурида мешавад. Ин маросим як ҷашни хурди ҳонаводагӣ махсус шуда, одатан рӯзи ҷумъа анҷом дода мешавад. Мӯйҳои буридашударо ба замин партофтан мумкин нест, балки онро дар латта ҷамъ карда, гирех мекунад ва ба дарахт меовезанд [1, с. 90].

Дар Бадахшон маросими сартарошонро дар ҳар як ноҳия вобаста ба расму русум ва одати гузаштагонӣ худ анҷом медиҳанд, ки дар маҷмӯъ, ҳама як мазмун доранд. Дар ноҳияи Рӯшон сартарошон бо дилгармӣ ва шавқӣ беандоза пазирай мегардад. Дар гузашта мӯйсафедони барнодил фарорасии ин рӯзи муборакро саҳеҳ ҳисоб карда, ба ҳама эълон медоштанд, ки фалон рӯз дар фалон соат бояд маросими сартарошон анҷом дода шавад.

Занҳои деҳа дар соати муқарраргардида мувофиқи анъана дар табак нони гармӣ навиштагонӣ мекунанд, аз болояш ширу раған мерезанд, ки онро дар ин минтақа “нонруған” меноманд. Нонруған дар аксар маросимҳои анъанавии мардуми Бадахшон аз ғизоҳои маъмулист ва омода кардани он рамзи хос дорад. Хӯроки аз ҳама беҳтар ширчӯш ҳисоб мешавад, ки он барои мӯйсафедон омода мегардад. Аз болои ширчӯш рағани доғкарда мерезанд. Аз рӯи шарт бояд раған ҳатман садо барорад, вагарна ҳисоб намешуд. Пас аз адои таом маросими сартарошон оғоз мегардад.

Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди анъанаҳои миллӣ шароити мусоид фароҳам овард. Аз ин лиҳоз, арзанда аст, ки сарчӯфтӣ ё ҷуфтбаророн ҳамчун навиди Наврӯз аз нав эҳё гардад ва ҳамчун падидаи наврӯзӣ боз ба ҳукми анъана дарояд, зеро яке аз муҳимтарин маҷмуи анъанаҳои наврӯзист, ки ба кишоварзон мансубият дорад. Он асосан, рӯзи кишоварзон аст. Дар Бадахшон Наврӯз бо тамоми суннати аҷдодӣ истикбол гардад ҳам, сарчӯфтӣ ба эҳёи аслаш ниёз дорад. Дар ҷараёни ин маросим низ шахси сарчӯфтӣ мекардaro сартарошон мекунад, яъне як микдори мӯяшро қайчӣ мезананд. Дар ин кор яке аз ҷавонон вазифаи обгириро ба ҷо меорад ва бо навбат пеш аз сартарошӣ сари одамонро барои тарошидан омода мекард. Оғтобу борон раҳмати Парвардигор аст, - меғуфтанд пирон ва сари бараҳна зерӣ оғтоб менишастанд. Сарчӯфтӣ то бегоҳ идома меёфт. Он рӯзро ҳама бо хушиву хурсандӣ ва сериву пурӣ меғузaronиданд. Ҳамин тавр, пагоҳ боз дар маҳаллаи дигар ин маросим барғузor мешуд ва як ҳафта идома меёфт. Сарчӯфтӣ нахустин маросими наврӯзӣ буд, ки бо мурури замон аз байн рафта, фаромӯш шудааст.

Ҷуноне мушоҳида мегардад, дар оғози сари сол, ҳосатан дар остонаи ҷашни Наврӯз бо баҳонаи барғузории маросими сарчӯфтӣ мӯйи сари мардонро метарошиданд. Метавон қайд кард, ки ойинҳои наврӯзӣ бо ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии мардум тавҷам буда, бо мақсади беҳтар гардонидани сатҳи зиндагӣ, тоза нигоҳ доштани бадан, хонаву дар ва ғайра доир карда мешаванд.

Хулоса. Оини «мӯйсаргирӣ» рамзҳо ва махсусиятҳоро дар тӯли таърих пайдо намудааст ва маҳз ҳамин омилҳо онро ба як оини мукамал дар ҳаёти на танҳо кӯдак, балки тамоми аҳли оила табдил додаанд. Сурудҳо ва дуоҳое, ки асосан аз тарафи занҳо дар анҷоми ин оин хонда мешаванд, ба ҷузъи ҷудонашавандаи он табдил ёфта, эътиқоду боварии волидайн ва аҳли ҷомеа ба ин оин дучанд мегардонанд. Ҳифз ва ёдоварӣ аз онҳо шаҳодат бар он медиҳад, ки халқи тоҷик дар тули қарнҳо маданият ва фарҳанги волои хешро бо ҷашмрастарин намунаи анъаноту маросимҳои нодири хеш аз даст наводааст. Пажӯҳиш дар ин самт моро водор менамояд, ки ба оламиён ва ҳамчунин ба насли минбаъда аз халқи тоҷик, суннатҳои волои мардумӣ маълумот диҳем. Барои ҳифзу побарҷой мондани онҳо сабту наشري суруду маросимҳои мардумӣ аҳамияти муҳим дорад, ки анҷоми он дар замони зудтағйирёбанда ноғузир ба назар менамояд.

Адабиёти шифоӣ ва анъанаҳои мардум насли наврасро дар руҳияи некӣ, ростӣ, зебӣ, ҷасурӣ, меҳнатдустӣ, вафодорӣ, арзишҳои ахлоқии умумибашарӣ, ҳисси ватандӯстӣ ва эҳтиром ба гузаштаи халқи худ тарбия мекунад. Маросим ва анъанаҳои тоҷикони Бадахшон беназир буда, бо рамзу бахшҳои ҳоси худашон дар байни анъанаҳои манотиқи дигари кишвар фарқ мекунад. Адабиёти лафзии мардуми ин минтақа хеле бою рангин буда, на танҳо аз сурудҳои маросимӣ, андешаҳои фалсафӣ, ҳикмати мардумӣ, панду андарзҳои халқӣ иборат аст, балки мақолҳои ҳикматомез, ҷистонҳо, афоризмҳо, зарбулмасалҳо, сурудҳои аллаи модарон, марсияҳо, сурудҳои хайрбодӣ, дуоҳои неку бади ҳаёти маишӣ мардум ва ҷаҳонфаҳми тоҷикони Бадахшонро инъикос мекунад. Барои аз байн

нарафтан ва побарҷо мондани суннатҳои асили мардуми тоҷик, бояд таҳқиқи ҳамаҷониба сурат гирад.

Адабиёт

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф / М. С. Андреев. – Вып. 1. – Сталинабад, 1953. – 252 с.
2. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-Дарьи) / М. С. Андреев. – Вып. 2. – Сталинабад: Издат. АН. Тадж. ССР, 1958. – 526 с.
3. Аминов А. Ҷашну маросимҳои мардуми Бадахшон дар шароити имрӯза // Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик / А. Аминов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Шумораи 2. – С. 167-189.
4. Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерк быта по путевым заметкам. – М., 1908. – 150 с.
5. Давлатбеков Н. Освещение исмаилизма на Памире в трудах русских дореволюционных исследователей: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.09. – Душанбе, 1995. – 240 с.
6. Додхудоева Л. Н. Свадебные обряды исмаилитов Памира // Проблемы истории, культуры, филологии стран Азии / Л. Н. Додхудоева. – В, 1973. – Вып. 1. (6). – С. 31-39.
7. Зарубин И. И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков Долина Бартанга // Сборник Музея антропологии и этнографии при Императорской Академии наук / И. И. Зарубин Пг., 1917. – Т. 5. – С. 97-148.
8. Норбадалов С. С. сурудҳои маросими тӯии мардуми сарғахи Зарафшон // Номаи донишгоҳ. – 2015. – №4(45). – С. 147-152.
9. Пайшамбӣ Ш. Сарҷуфтӣ ба эҳёи ниёздорӣ / Ш. Пайшамбӣ // Садои Мардум. – 2021. – 20-март, №36-37.
10. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик (дастурномаи таълимӣ) / Д. Раҳимӣ. Нашри якум. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264 с.
11. Сурудҳои тӯии Помир / Тартибдиҳанда Н. Шакармамадов. – Хоруғ, 1993. – 119 с.
12. Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик. – Шумораи 7. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 240 с.
13. Феҳристи миллии мероси фарҳанги ғайримоддӣ /National list of intangible cultural heritage/. – Душанбе: «Аржанг» 2016. – 278 с.
14. Холмуродов З. Мавқеи об дар маросимҳои иҷтимоии тоҷикон / З. Холмуродов // Паёмномаи фарҳанг. – 2020. – №1(49). – С. 39-49.
15. Ҳақимов Н. Мусиқии ҷашни арӯсии тоҷикон / Н. Ҳақимов. – Душанбе: Нури маърифат, 2003. – 320 с.
16. Шакармамадов Н. Бадахшон дар масири тамаддуни умумибашарӣ / Н. Шакармамадов. – Душанбе, 2007. – 163 с.
17. Юсуфбекова З. Семья и семейный быт шугнанцев / З. Юсуфбекова. (конец XIX – начало XX века). – М.: ИЭА РАН, 2015. – 222 с.

Абдуллоев Ақобир

ОБРЯД «САРТАРОШОН» В БАДАХШАНЕ

В этой статье рассказывается об одном из свадебных обрядов таджикского народа, а именно об обряде «сартарошон». Эта церемония проводится в каждой долине, городе и районе Республики Таджикистан по-особенному. Свадьба и её внутренние обряды связаны с рядом традиций и обычаев, каждый из которых отражает самобытную культуру таджиков. Многие из этих обычаев и ритуалов выполняются символически. Например, обряд подстригания жениха в день свадьбы в ГБАО является символом чистоты жизни молодожёнов. Стрижка ребёнка рассматривается как символ взросления, а также как ритуал, укрепляющий здоровье и защиту от страданий. Такие традиции и обычаи проводятся для воспитания подрастающего поколения в духе чистоты и почитания традиций прошлого. Кроме того, люди считают, что в ритуалах есть множество деталей, которые должны обеспечивать благополучие и счастье людей. Главную роль в этой церемонии играет цирюльник. Он ставит посреди двора стул, усаживает на него жениха и начинает расчёсывать и подстригать волосы на голове жениха, держа в руках расчёску и ножницы. Специальное песнопение при проведении обряда приводит в восторг гостей и слушателей. Певцы воспевают в образе шаха ответственного, аккуратного и чистоплотного человека. Чтение и исполнение оригинальной музыки и текстов при проведении обряда «сартарошон» – это великолепное произведение, украшенное букетом народных песен. Именно поэтому в большинстве регионов страны, особенно в ГБАО, церемония подстригания жениха цирюльником исполняется со всеми её подробностями, в частности, сопровождается специальными текстами и песнями, популярными среди жителей этого региона.

Ключевые слова: подстригание, обряд, свадьба, Бадахшан, почитание, ребёнок, жених, песня, символ, традиция.

Abdulloev Akobir

THE “SARTARĀSHĀN” CEREMONY IN BADAKHSHAN

This article examines one of the wedding ceremonies of the Tajik people, namely the ritual of *sartarāshān* that means tonsuring. This ritual is performed in different ways in every valley, city, and region of the Republic of Tajikistan. Weddings and their associated rituals are connected with numerous traditions and customs, each of which reflects distinctive aspects of Tajik culture. Many of these customs and rituals are performed symbolically.

For example, in Mountainous Badakhshan (GBAO), the ritual of tonsuring the groom on his wedding day symbolizes purity and a prosperous life for the newlyweds. Similarly, a child's first haircut symbolizes healthy growth and protection from suffering. Such traditions and customs are practiced to educate younger generations in the spirit of purity and respect for the traditions of their ancestors. In addition, people believe that many important details incorporated into these rituals contribute to the well-being and happiness of individuals and families.

The *sartarāsh* – barber plays the central role in this ceremony. He places a chair in the middle of the courtyard, seats the groom on it, takes the *poku* (razor), and begins shaving the hair from the groom's head. Joyful barber songs accompany the ceremony and delight those present. In these songs, the singers praise the groom, portraying him as a responsible, orderly, and clean person. The performance of traditional barber songs, with their original melodies and lyrics, represents an important element of folk culture and is often enriched by a repertoire of traditional songs.

For this reason, in most regions of Tajikistan, and particularly in GBAO, the barber ceremony is performed with great attention to its traditional details. These include specific ceremonial texts and songs that have been preserved and transmitted through the voices and performances of local residents. Thus, the tonsuring ceremony represents not only an important stage of the wedding celebration but also a means of preserving and transmitting the cultural heritage of the Tajik people from one generation to another.

Keywords: *sartarāshān*, tonsuring, ceremony, wedding, Badakhshan, venerability, child, folksong, groom, symbol, tradition.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Ақобир – мудири баҳши фарҳанги модии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот. Тел.: 907-12-22-13.

Сведение об авторе: Абдуллоев Ақобир – заведующий сектором материальной культуры Центра культурного наследия таджиков Научно-исследовательского института культуры и информации. Тел.: 907-12-22-13.

Information about the author: Abdulloev Akobir – Chief of the of material culture section of the Center for the cultural heritage of the Tajiks, Scientific research institute of culture and information. Tell.: 93-712-22-13.

ТДУ:9точик+37точик+374.29+712.2+008+796.5

Ашуралиев Муродалӣ

БОҒҲОИ ФАРҲАНГӢ-ФАРОҒАТӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РУШДИ САӢӢӢӢ

Дар мақола мафҳум, моҳият, вазифа ва нақши боғҳо дар заминаи адабиёти илмиву таълимӣ шарҳ ёфта, нақши онҳо дар рушди соҳаи фарҳангу фароғат ва сайёҳӣ баррасӣ шудааст. Боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ барои истироҳати бофароғати аҳолӣ, сайругаиш ва лаззат бурдан аз мавзёҳои ҷолибу нотақрор ва зебо бунёд шуда, аз ҷойҳои асосии фарҳангӣ ва сайёҳии шаҳру ноҳияҳо ба ҳисоб мераванд. Ғайр аз ин, боғҳо дорои иншооти варзишӣ, санъатӣ, иҷтимоӣ, фароғатӣ, инфрасохтори фарҳангӣ буда, баргузор намудани чорабиниҳои фарҳангӣ-фароғатиро ба дуи доранд. Ҳамаи ин аҳаммияти бузурги фарҳангии боғҳои кишварро дар рушди соҳаи сайёҳӣ нишон медиҳад.

Дар мақола ҳамчунин қайд мегардад, ки боғҳо на танҳо дорои манзараҳо, балки маҷмуи ашёҳо ва иншооти табию сунъӣ низ мебошанд, ки фаъолиятҳои мухталифро таъмин мекунанд. Ин ва дигар имконоти боғҳои фарҳангӣ дар мақола ба таври муфасссал баррасӣ гардида, нақш ва мавқеи онҳо дар рушди соҳаи сайёҳӣ арзёбӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: боғ, боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, манзара, фарҳанг, фароғат, нақш, аҳаммияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, муассисаи фарҳангӣ, инфрасохтори шаҳрӣ, рушди сайёҳӣ, фароғату саргармӣ, сайру сайёҳат.

Муқаддима. Дар ташкил ва таъмини хизматрасониҳо ба сайёҳон нақши боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ муҳим аст. Зеро боғ яке аз муассисаи фарҳангӣ буда, мақсад аз фаъолияти он фароҳам овардани шароити мусоид баҳри қонунгардонидани ниёзҳои маънавӣ, зебоипарастӣ, ташкили самарабахши истироҳату фароғат, тақомули фаъолияти иҷтимоӣ ва эҷодии шаҳрвандон мебошад. Дар баробари ин, боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ аз объектҳои муҳими сайёҳӣ ба шумор мераванд, ки метавонанд таваҷҷуҳи сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро ҷалб намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ диққати махсус дода мешавад. Бунёд ва навинобароии боғҳо дар шаҳрҳои гуногуни кишвар барои беҳтар намудани шароити фароғат, рушди сайру сайёҳӣ ва баланд бардоштани фарҳангу маънавиёти аҳолӣ заминаи хуб фароҳам меорад. Аз ин рӯ, омузиши нақши боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ масъалаи муҳим ва мубрами илмӣ маҳсуб меёбад.

Метод ва методологияи таҳқиқ. Дар рафти таҳқиқи мавзӯ аз методҳои таърихӣ (барои муайян сохтани раванди пайдоиш ва ташаккули боғҳо), таҳлил ва муқоиса (ҷиҳати омузиш ва баррасии мафҳум, моҳият, хусусият ва фаъолияти боғҳои фарҳангӣ), мушоҳида (омӯхтани вазъи фаъолияти боғҳо), омор (барои таҳлили маълумот ва нишондиҳандаҳои рушди сайёҳӣ), хулосабарорӣ (барои ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқ) истифода шудааст. Истифодаи ин методҳо имкон дод, ки мавзӯ ҳамаҷониба омӯхта шавад ва натиҷаҳои илмӣ асоснок гарданд.

Қисми асосӣ. Пайдоиш ва ташаккули боғҳо раванди дуру дароз буда, таърихи он ба давраҳои қадим рост меояд. Дар он замон одамон барои истироҳат ва оромиш минтақаҳои сабз ва гулгаштхоро бунёд мекардаанд. Аввалин боғҳо дар назди қасрҳо ва қароргоҳҳои шоҳон бунёд ёфта, ҳамчун рамзи зебӣ ва фарҳанг истифода мешудаанд. Дар кишварҳои Шарқ, махсусан Эрон, Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ, санъати бунёди боғҳо хеле барвақт рушд ёфтааст. Боғҳо бо фаввораҳо, дарахтон ва гулҳои гуногун оро дода мешуданд. Масалан, боғҳои муаллақи Бобил – тамошогоҳ, ҷойи истироҳат ва боғи сердолу дарахти асри шашуми то мелод дар Бобил, яке аз Ҳафт муъҷизаи олам ба ҳисоб мерафтааст. Мардуми зиёде аз ғушаву канори олам ба дидани он меомадаанд.

Аз замонҳои қадим калимаи "боғ" қитъаи заминеро ифода мекардааст, ки дар он дарахтон, буттаҳо ва гулҳо шинонда шудааст. Дар аввал, боғҳо ба маънии дарахтони мевадор фаҳмида мешуд. Баъдтар дар заминаи боғҳои барои истироҳат ва фароғат бунёд ёфта, мафҳуми "парк-боғ" пайдо шуд. Бо вучуди ин доир ба мафҳуми «боғ» баҳсҳо зиёд аст, ки аз гуногунандешии муҳаққиқон алолат мекунад [1 2; 7; 8; 9; 10; 12; 19; 21; 22; 23].

Қисме аз муаллифон "парк-боғ"-ро аз унсурҳои санъати боғу гулгашт, барҳи дигар ҳамчун макони гузаронидани вақти фароғат арзёбӣ кардаанд. Гурӯҳи сеюм чунин мешуморанд, ки боғҳо ба объектҳои фарҳангии кишвар дохил шуда, ҷузъи мероси фарҳангии аҳоли ба ҳисоб мераванд. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Ш. Абдуллоев мафҳуми боғро чунин шарҳ додааст: “Боғ аз қадимтарин падидаҳои тамаддуни башарист ва дар низоми фарҳанги зисти мардуми тоҷик ҳамеша ҷойгоҳи муҳим дошт. Дини зардуштӣ, ки ҷаҳонибинии миллиро муқаррар мекард, бар пояи табиат ва кишту қор, аз ҷумла боғдорӣ, бино шуда буд. Дар фарҳанги исломӣ низ боғи бихишт мақбултанин маконест, ки Одам дар он тавҳам бо табиат, бо Худо, бо инсонии дигар ва бо худ ба сар мебарад” [1, с. 38].

Боғ, равза, равзагоҳ, фирдавс, майдони сабзу хуррам, ки дар он бутта, дарахтони меваю бемева, тоқ ва гулҳои рангоранг мерӯянд. Боғдорӣ шуғли қадимаи тоҷикон аст. Ҳанӯз дар китоби “Авесто” муқаддасии дарахтони меваю тоқ зикр ёфтааст. Бино ба маъхазҳои таърихӣ аҷдоди тоҷикон дар давраи подшоҳони Юнону Бохтар ва аҳди Кушонӣ ба бунёди боғҳо машғул будаанд. Солҳои 400-350 то мелод Истаравшан бо боғоти дарахтони мевадор ва тоқзори худ шуҳрати ҷаҳонӣ доштааст. Дар асрҳои 14-15 боғҳои шаҳрҳои қадима, аз ҷумла Самарқанд (Боғи Зоғон, Боғи Баланд, Боғи Бихишт, Боғи Давлатобод, Боғи Дилкушо, Боғи Майдон, Боғи Нав, Боғи Чинор, Боғи Шамол, Боғи Ҷаҳоннамо ва ғ.) машҳур будаанд. Дар ин боғҳо меваҳои гуногуни хуштаъм, ангурҳои гуногун (Риши бобо, Ҳусайнӣ), ҳатто парандагони хушхону зебо (товус, тазарв, қабк ва ғ.), сарҳавз ва фаввораҳои об мавҷуд будаанд. “Санадҳои таърихӣ гувоҳи онанд, ки дар боғҳои Самарқанд аҳли илму адаб ва вакилону арбобони мамолики хориҷӣ қабул карда мешудаанд. Дар Боғи Баланд то ҳол ангурзор, себзор ва анҷирзорҳо мавҷуд аст.

Боғхоро ба чанд гурӯҳ ҷудо мекунам, масалан боғҳои саноатӣ, мактабӣ, ҳаётавӣ, коллекссионӣ, ниҳолпарварӣ, селексионӣ, ботаникӣ ва ғайра” [10, с. 636].

Муҳаққиқ Ю.А. Хачатуров ҷанбаи этимологии боғро баррасӣ намуда, онро “ҳамчун макони гузаронидани вақти фароғат пешниҳод мекунад, ки дар қитъаи замини дорои дарахтон, буттаҳо ва гулҳо ҷойгир буда, бо маҷмуи унсурҳои меъморӣ ва дигар объектҳо оро дода шудааст” [23]. Муҳаққиқи дигар И.Ю. Нагибина чунин мешуморад, ки “Боғ пеш аз ҳама муассисаи фарҳангӣ мебошад, зеро он мавҷудияти объектҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ва унсурҳои иҷтимоӣ-ҳудудиро дар худ муттаҳид месозад, ки тавачҷуҳи аудиторияи муайянро ба худ ҷалб мекунад” [15, с. 84]. Е.А. Джандугазова [9] бар он аст, ки боғ маҳалест, ки инсон дар он вақти холии худро мегузаронад ва он, пеш аз ҳама, объекти табиӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи равиши ӯ фарҳанг ва истироҳат дар як сатҳ қарор доранд ва имконияти ҷойгир намудани барномаҳои фароғатӣ ва аттракционҳо дар ҳудуди боғ вучуд дорад. Ин ҳолат ба рафъи ҳастагӣ, оромиш ва гузаронидани вақти фароғати шаҳрвандон мусоидат мекунад. Т.Н. Суминова [22] боғро ҳамчун ҷаҳони сунъии табиат, ки дар ҳудуди шаҳр ҷойгир аст, муайян мекунад. Муаллиф боғ ва фарҳанги шаҳрро ҳамчун воҳиди ягона баррасӣ менамояд, зеро ба андешаи ӯ маҳз боғ ҳамчун субъекти фаъоли фаъолияти фарҳангии ҳудуди шаҳр баромад мекунад ва гурӯҳҳои муайяни иҷтимоии аҳолии шаҳр ва сайёҳонро ба худ ҷалб менамояд.

Ш. Зукин [11] бар он ақида аст, ки боғ то андозае падидаи беназир аст, ки асосан меъморӣ ва шоҳасарҳои тарроҳии ландшафтро дар бар мегирад. Боғҳо ҳамчун иншооти фарҳангӣ-фароғатӣ, фаъолиятҳои таълимӣ, меъморӣ, бадеӣ ва вазифаи гуногунро иҷро намуда, дар умум ба беҳтар кардани мероси фарҳангии кишвар ва рушди маънавияти аҳолии он мусоидат мекунад. И.М. Родионов дар бораи боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ҳамчун шакли инноватсионии фаъолияти фарҳангӣ-фароғатӣ ва дар бораи хусусиятҳои фаъолнокии маърифатии кӯдакону наврасон дар боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ибрази назар намудааст [19; 20; 21].

Мувофиқ ба ин фаҳмишҳо гуфтан мумкин аст, ки боғ аз муассисаи фарҳангӣ буда, мақсад аз фаъолияти он фароҳам овардани шароити мусоид баҳри қонест гардонидани ниёзҳои маънавӣ ва зебоиписандии аҳоли, ташкили самарабахши истироҳату фароғат, тақомули фаъолияти иҷтимоӣ ва эҷодии шаҳрвандон мебошад.

Мафҳуми боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ маҷмуи минтақаҳои сабз, иншоотҳои фароғатӣ, майдончаҳои варзишӣ, саҳнаҳои фарҳангӣ ва дигар воситаҳои хизматрасониро ифода мекунад. Боғҳо на танҳо ҷойи истироҳат, балки маркази ташкили чорабиниҳои оммавӣ, консертҳо, намоишгоҳҳо, барномаҳои тарбиявӣ ва макони ҷалби сайёҳони дохиливу хориҷӣ низ мебошанд. Боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ барои баланд бардоштани сатҳи фарҳангӣ ва маънавии аҳоли, рушди муносибатҳои иҷтимоӣ ва гузаронидани вақти холии мардум мусоидат менамоянд. Боғҳо инчунин барои ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологии шаҳрҳо аҳаммиятноканд.

Дар шароити муосир боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ҳамчун қисми муҳими инфрасохтори шаҳрӣ ба ҳисоб рафта, барои ҷалби сайёҳони дохиливу хориҷӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ низ хизмат мекунад. Боғҳоро аз

руйи таъйинот ва вазифаашон ба умумӣ, варзишӣ, сайру саёҳатӣ, ботаникӣ, этнографӣ, фароғатӣ ва бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ ва шароити табиӣ ба ҷангалӣ, бақайдгирифташуда, миллий, мамнуъгоҳҳо ҷудо мекунанд.

Бунёд ва таъсиси боғ вобаста ба моҳият, имкон медиҳад, ки категорияи алоҳидаи боғҳо муайян карда шаванд, ки дорои сохторҳои мухталиф ва маҷмуи ашёҳои марбут ба мавзӯи мушаххас мебошанд. Ин гуна боғҳоро мавзӯӣ меноманд, ки моҳияти ватандӯстӣ, санъат, театр, синамо ва ғайраро ифода карда, дар ҳудуди шаҳр ё дар канори он ҷойгиранд. Вобаста ба макони ҷойгиршавӣ, боғҳоро ба шаҳрӣ, ноҳиявӣ, дар минтақаҳои назди соҳили кулу обанбор, дарё, баҳр ва монанди инҳо ҷудо мекунанд [7, с.133].

Маълум аст, ки боғҳо дорои вазифаҳои тарбиявӣ, варзишӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ, бадеӣ, беҳдоштӣ-солимгардонӣ, фароғатӣ, маишӣ ва ғайраро мебошанд, Ҷамҷунин боғҳо ба рушди ҷисмонии аҳоли, саломатии руҳу равон ва некуаҳволии умумии мардум, тарбияи маънавии кӯдакону наврасон ва дигар қишрҳои аҳоли таъсир мерасонанд.

Аҳаммияти фарҳангии боғҳо дар ҷигунагии муносибати сокинону меҳмонон ба боғ низ зоҳир мегардад. Масалан, танҳо дар арафи ҷашни Наврӯз ба шаҳри Душанбе ва тамошои боғу гулгаштҳои он, ба хусус Наврӯзгоҳ ҳар рӯз ҳазорҳо нафар меҳмонону сайёҳони дохиливу хориҷӣ меоянд. Дар рӯзҳои истироҳатии маъмулӣ ва истироҳатии тақвимӣ, мардум дар боғҳо сайругашт мекунанд ва аз будан дар он лаззат бурда, ташвишҳои қору зиндагиро фаромӯш мекунанд. Ҳамаи ин маъруфияти боғҳоро нишон медиҳад.

Дар баробари ин “боғҳо бо захираҳои табиӣ, ёдгориҳои меъмории ва дигар унсурҳои худ меҳмононро ҷалб мекунанд” [12, с. 34]. Боғҳо маъмултарин макони баргузории чорабиниҳои фарҳангӣ ва ҷойҳои тамошобоб дар саросари ҷаҳон талаботи зиёд доранд. Зеро боғҳо дорои арзиши умумидавлатии экологӣ ва фарҳангӣ буда, марказҳои фароғатӣ ва фарҳангии мебошанд, ки ҳама гурӯҳҳои синну солиро муттаҳид мекунанд.

Боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ инчунин дар рушди сайру сайёҳатҳои дохиливу хориҷӣ таъсир мегузоранд. Муҳити зебо, баргузории чорабиниҳои фарҳангӣ ва хизматрасониҳои гуногун метавонанд таваҷҷуҳи сайёҳонро ҷалб намоянд.

Дар бисёр кишварҳои ҷаҳон ба рушди боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ диққати махсус дода мешавад. Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки рушди дурусти боғҳо метавонад ба беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли ва пешрафти иқтисод мусоидат намояд. Дар кишварҳои пешрафта, чун ИМА, Фаронса, Ҷопон ва Олмон, боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ бо сатҳи баланди хизматрасонӣ ва технологияҳои муосир фаъолият мекунанд. Дар шаҳрҳои бузурги ҷаҳон боғҳои мавҷуданд, ки ҳамасола миллионҳо сайёҳро ҷалб менамоянд. Дар ин боғҳо барномаҳои фарҳангӣ, фестивалҳо, майдончаҳои варзишӣ ва марказҳои фароғатӣ амал мекунанд.

Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар рушди боғҳо натиҷаҳои мусбат медиҳад.

Аввалин боғҳои фарҳангию фароғатӣ бо шакли имрӯза дар кишвари мо солҳои 20-30-уми қарни бистум арзи вучуд карданд [7, с. 134]. Ин гуна боғҳо тибқи стандартҳои Иттиҳоди Шуравӣ бо мақсади истироҳати синфи коргар баъд аз кори 8-соата ва дар рӯзҳои истироҳатӣ, инчунин бо мақсади тарбияи фарҳангию ғоявии ҷомеаи сотсиалистӣ сохта мешуданд. “Дар ин ҷо корҳои оммавӣ-сиёсӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ ва варзишӣ анҷом мегирифтанд, намоишгоҳҳо, сайру гашти дастаҷамъӣ, ҷашнҳои давлативу варзишӣ, намоиши театрӣ, концертҳо ва филмҳо сурат мегирифтанд, ҳамчунин маҳфилҳо, мусобиқаҳои варзишӣ баргузор карда мешуданд” [8, с. 30].

Бо мурури замон дар натиҷаи тағйири фазои сиёсӣ идеологӣ дар солҳои 1950-1960 мазмуни фаъолияти боғҳо тағйир ёфт, ба ҷои идеология истироҳат дар мавқеи аввал баромад. Боғҳо ташкили истироҳати фарҳангии аҳолиро ҳадафи худ қарор доданд. “Акнун боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ як гӯшаи ороми шаҳр, ҷои баргузори ҷашнҳо ва маърақаҳои фарҳангӣ, фазои бозӣ барои кӯдакон, ҷои машғулиятҳои варзишӣ ва тарбияи бадан, ҷои сайру саёҳат бо дӯстон ва монанди ин гардиданд” [1, с. 39].

Боғҳо инчунин макони татбиқи лоиҳаҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки истеъдодҳои ҷавонро дар жанрҳои гуногуни соҳаи санъат ва фарҳанг таълим мекунад. Масалан, дар баъзе кишварҳои хориҷа “ичрокунандагони кӯчагӣ дар боғҳо”, рассомон, мусиқачиён, ҳофизон ва дигар ҳунармандон истеъдоди худро муаррифӣ мекунад. Ин чиз на танҳо ба кашфи истеъдодҳои навзӯҳур мусоидат мекунад, балки шумораи меҳмонони боғро низ афзоиш медиҳад. “Иҷрокунандагони кӯчагӣ дар боғҳо” як ташаббуси нав аст, ки ба мусиқичиён, рассомон, актёрҳо, мимҳо, ҳунармандон ва раққосон имкон медиҳад, ки эҷодиёти худро дар тури мавсими тобистон дар боғҳои асосии ҳар як кишвар мубодила кунанд ва иқтидори фарҳангии аҳолиро афзоиш диҳанд ва санъатро ба мардум таълим кунанд.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бунёд ва рушди боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ диққати махсус дода мешавад. Дар шаҳрҳои калон ва марказҳои маъмурӣ боғҳои нав сохта шуда, боғҳои пешина азнавсозӣ мегарданд. Ин иқдомҳо барои беҳтар намудани шароити истироҳат, рушди сайёҳӣ ва баланд бардоштани сатҳи фарҳангии аҳоли аҳамияти муҳим доранд. Ҳадафи беҳтар гардонидани шароити боғҳо фароҳам овардани муҳити ҷолиб барои гузаронидани вақт дар наздикии хона ба ҳар як сокини кишвар аст. Боғҳои фарҳангию фароғатӣ ҳамчун муассисаҳои хоса дар сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи махсус доранд, ки ин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фарҳанг инъикос гардидааст [13]. Аз ин ҷост, ки баробари беҳтар шудани инфрасохтори шаҳрӣ ва сатҳи сифати зиндагии шаҳрвандон, афзоиши аҳоли шумораи боғҳои фарҳангию фароғатӣ чи дар шаҳрҳои калон ва чи дар шаҳрҳои хурд ва шаҳракҳо пайваста афзоиш меёбад.

Мувофиқи иттилооти муҳаққиқ Ш. Абдуллоев “агар дар соли 2008 дар ҷумҳурӣ 41 боғи фарҳангию фароғатӣ ба қайд гирифта шуда бошад, соли 2015 44, соли 2017 49 ва соли 2024 100 боғи фарҳангӣ фароғатӣ дар 61 шаҳру навоҳии кишвар ба аҳоли хизмат мерасонданд” [1, с. 40]. Динамикаи афзоиши шумораи боғҳо дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ низ таъйид шудааст: «Тайи 33 соли истиқлоли давлатӣ дар кишвар 18 театр, 50 қасри фарҳанг, 14 мактаби санъат, 126 китобхона, 61 боғи фарҳангу фароғат ва 20 осорхона бунёд карда шуд, ки имрӯз ҳамаи онҳо ба мардуми Тоҷикистон хизмат карда истодаанд» [17].

Мавзӯҳои фарҳангию фароғатӣ ба хусус боғҳо дар шаҳри Душанбе бо зебоии хоссашон диққатҷалбкунанда буда, ба макони сайру истироҳати доимии сокинону меҳмонони пойтахт табдил ёфтаанд. Биноҳои муосири сарбафлок, кохҳои назаррабо, навораҳои зебою дилфиреб, гулу буттаҳои рангоранг, дарахтони нодири ҳамешасабзу сояфкан ва ороишӣ ба боғҳои фарҳангию фароғатӣ, дар маҷмӯъ, ба симои пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе ҳусни нотақрор бахшидаанд. Боғҳои фарҳангию фароғатии шаҳри Душанбе, ки бештари онҳо ба номҳои бузургони миллати тоҷик гузошта шудаанд, бори дигар аз эҳтиром ва арҷ гузоштани мардум ба гузаштаи пурифтихори худ дарак медиҳад. Роҳбарияти давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе ба масъалаи таъмиру азнавсозии боғҳо ва мавзӯҳои тамошобоби пойтахт таваҷҷуҳи хос доранд. Тайи чанд соли охир боғҳои фарҳангиву фароғатӣ ва мавзӯҳои тамошобоби пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе навсозию бунёд гардидаанд.

Душанбе ба даҳгонаи шаҳрҳои амттарини ҷаҳон ворид гашта, ҳамчун макони баргузории чорабиниҳои бузурги минтақавию байналмилалӣ пазируфта шудааст. “Фаъолияти хизматрасонӣ, ободонӣ ҷиҳати истироҳату фароғати шаҳрвандон дар боғҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳру ноҳияҳои Бохтар, Кӯлоб, Данғара, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳамадонӣ, Шаҳритус, Ҷайхуни вилояти Хатлон, боғҳои ба номи Камоли Хучандии шаҳри Хучанд, ба номи Сайфиддини Исфарангии шаҳри Исфара, Панҷакент, ноҳияи Спитамени вилояти Суғд, боғҳои шаҳри Душанбе, шаҳрҳои Ваҳдат, Турсунзода, Ҳисор, Роғун ва ноҳияҳои Рашту Файзобод беҳтар буда, бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои мазкур ва соҳибкорони маҳаллӣ аттракционҳои замонавӣ, аз қабилӣ арғунчаку чархофалак, лимпопо, дастгоҳҳои бозиҳои компютерӣ, мизҳои саққову тенниси рӯймизӣ таъмин ва шароити мусоид фароҳам гардиданд, ки ба кас истироҳату фароғати арзанда муҳайё месозанд” [5].

Дар вилоятҳои Суғду Хатлон, ВМКБ ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ низ боғҳои мавҷуда таҷдид ва боғҳои нав сохта шуданд, барномаҳои омодагӣ ба ҷашнҳои 20-солагӣ, 25-солагӣ, 30-солагӣ ва 35-солагии Истиқлолият ба рушди боғҳо таҳрики тоза бахшиданд. “Соли 2016 дар доираи Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» дар ҷумҳурӣ «Соли эҳёи боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ» эълон карда шуд” [4].

Роҳбарият ва мутахассисони соҳаи фарҳанг аз шароити муҳайёгаштаи замони истиқлолият самаранок истифода намуда, дар самти ободонӣ, харидаи арғунчаку чархофалакҳо ва дигар таҷҳизоти замонавӣ, ҷиҳозонидани боғҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд. Таваҷҷуҳи дигари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузории барномаҳои фарҳангии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ва муассисаҳои таълимӣ бо намоиши ҳунариҳои мардумӣ,

барномаҳои ширу шакар, шаби эҷодӣ, муаррифии эҷодиёти адибони ҷавон, намоиши асарҳои рассомон, барномаҳои ҳаҷвнигорӣ ва пешниҳоди асарҳои композиторон дар мавзёҳои фарҳангиву фароғатии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дар рӯзҳои истироҳатӣ аст, ки ба рушди соҳаи сайёҳӣ ва тарбияи маънавии мардуми кишвар таъсири мусбат мегузорад.

Ҳоло дар ҷумҳурӣ бо мақсади ободонии шаҳрҳо, муҳайё кардани шароити мусоид барои истироҳату фароғат, баланд бардоштани сатҳи маънавии аҳоли, тарбияи ҳисси ватанпарварӣ ва худшиносӣ, ифтихори миллӣ, таҳкими сулҳу субот, ризоияти миллӣ ва яқпорчагии кишвар озмунҳои “Сайри гули лола” ва “Гулзори маърифат” дар ду давр - вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ баргузор карда мешавад, ки дар онҳо беҳтарин гулгашт, беҳтарин боғҳои фарҳангу фароғатӣ ва беҳтарин композитсияи гулҳо муайян мегарданд. “Мақсад аз баргузори озмунҳои ҷумҳуриявии боғҳои фарҳангиву фароғатӣ омузиш ва тақмили фаъолияти боғҳо, ба макони фароғати сокинони ҷумҳурӣ табдил додани онҳо дар шароити нави иҷтимоӣ, мусоидат ба раванди ободонӣ ва мустаҳкам кардани заминаи моддию техникӣ, беҳтар намудани мундариҷа ва сифати чорабиниҳои оммавӣ-фарҳангӣ, тарғиби ғояҳои ваҳдати миллӣ, дӯстии халқҳо, таъмини фаъолияти мунтазами майдонҳои варзишӣ, толорҳои гуногуни замонавӣ, ҷархофалаку арғунҷақҳо, ҷалби бештари ҷомеа ба боғҳо, ташкили усулҳои нави хизматрасонӣ мебошад” [1, с. 38].

Зимнан, теъдоди зиёди боғҳои фарҳангиву фароғатӣ дар пойтахти кишвар, шаҳри Душанбе ҷойгиранд. Боғҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Куруши Кабир, Аҳмади Дониш, Алишер Навоӣ, Парчами давлатӣ, Нишони давлатӣ, Ҷавонон, Наврӯзгоҳ, Хайём ва Восеъ бо роҳнамоии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон таъсис ёфтаанд. Боғҳои фарҳангиву фароғатии ба номи Садриддин Айний, Абулқосим Фирдавсӣ, Ирам, Кӯли ҷавонон, Боғи кӯдакон, Ғалаба, гулгашти назди бинои Иттифоқи нависандагон, Сирки давлатӣ ва дигар хиёбонҳо азнавсозӣ гардиданд.

Бо вучуди пешрафтҳо, дар фаъолияти баъзе боғҳои фарҳангӣ-фароғатии Тоҷикистон мушкилот вучуд доранд. Аз ҷумла: норасоии маблағгузорӣ, фарсуда шудани баъзе таҷҳизот ва аттракционҳо, сатҳи пасти хизматрасонӣ, камбуди инфрасохтори муосир, риоя нагардидани қоидаҳои тозагӣ, норасоии барномаҳои ҷолиби фарҳангӣ. Дар баъзе минтақаҳо боғҳо ба талаботи муосири сайёҳӣ ҷавобгӯ нестанд. Ин ҳолат метавонад ба кам гардидани теъдоди меҳмонону сайёҳон таъсир расонад.

Хулоса. Барои беҳтар намудани фаъолияти боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ дар Тоҷикистон навсозии инфрасохтор ва таҷҳизот, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, зиёд намудани чорабиниҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ, ҷалби сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ, беҳтар намудани ҳолати экологӣ ва тозагӣ, тайёр намудани мутахассисони соҳаи сайёҳӣ ва хизматрасонӣ, инчунин барои ҷалби сайёҳон истифодаи васеи реклама ва муаррифии имкониятҳои сайёҳии боғҳо муҳим аст.

Боғҳои минтақаҳо, ки ба фароғати оммавӣ нигаронида шудаанд, дар рушди соҳаи сайёҳӣ, беҳтар гардидани иқтисоди маҳаллӣ, баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли, сайругашти оилавӣ ва оммавии сайёҳони дохиливу

хориҷӣ нақши муҳим мебозанд. Боғҳо асосан марказҳои истеҳсоли фарҳангӣ ва бадеӣ мебошанд, ки ба аҳоли имкон медиҳанд, то ганҷҳои фарҳангиро аз худ кунанд, аз табиат ва дигар иқтідори онҳо лаззат баранд.

Адабиёт

1. Абдуллоев Ш. Вазъи кунунии боғҳои фарҳангӣ-фароғатии кишвар ва мушкилоти рушди онҳо / Ш. Абдуллоев // Паёмномаи фарҳанг ва иттилоот. – 2025. – №4 (72). – С. 37 – 42.
2. Ашуралиев М.И. Ташкили хизматрасониҳои фарҳангӣ - фароғатӣ дар соҳаи сайёҳӣ / Воситаи таълимӣ. – Душанбе: Ашуриён, 2025. – 150 с.
3. Атоев Ш. Боғҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ чӣ ҳол доранд? [Манобеи электронӣ]: <https://pitfi.tj/node/516>. (Санаи боздид: 05.02. 2026).
4. Боғҳои фарҳангию фароғатии шаҳри Душанбе – макони истироҳати меҳмонони дохилию хориҷӣ. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <https://www.tajmedun.tj/tj/akhbor/> (Санаи боздид: 05.02. 2026).
5. Боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ дар солҳои соҳибистиқлолӣ ҷилои тоза касб намудаанд // АМИТ "Ховар". <https://khovar.tj/2018/09/bo-oi-far-ang-faro-at-dar-sol-oi-so-ibisti-lol-iloi-toza-kasb-namudaand/>. (Санаи боздид: 05.02.2026).
6. Ван Ч. Культурные значения парка в России // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Познание. – 2023. – №08. – С. 5 - 9. DOI 10.37882/2500-3682.2023.08.01., [Манобеи электронӣ]. – Низомии дастрасӣ: <http://www.nauteh-journal.ru/files/061d8444-12ef-4af9-a69d-a8ae5c90-3d78>. (Санаи боздид: 05.02. 2026).
7. Воробёв М. В. Рабинович Е. И. Советские парки культуры и отдыха как проект 1930-х гг.: столичные образцы и провинциальные парки // Известия УрФУ. Серия 1. Проблемы образования, науки и культуры, 2022. Т. 28. – № 4. – С. 132-141.
8. Голбин А. Ю. «Культурная революция»: становление системы парков культуры и отдыха в СССР 1928-1941 гг. // Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». – 2018. – (5). – С. 27 - 36. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <https://doi.org/10.28995/2073-6355-2018-5-27-36> (Санаи боздид: 05.02. 2026).
9. Джанджугазова Е. А. Развитие экологического туризма на территории национальных парков России // Российские регионы: взгляд в будущее. – 2019. – №2. – С. 52 - 62.
10. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик / Сармуҳаррир Н. Амиршоҳӣ. Ҷ.1. – Душанбе: СИЭМТ, 2015. – С. 636.
11. Зукин Ш. Культуры городов // [пер. с англ. Д. Симановского]. – 2-е изд. – М.: Новое литературное обозрение, 2018. – 420 с.
12. Киселева Т. Г., Красильников Ю. Д. Социально-культурная деятельность: учебник. – М.: МГУКИ, 2004. – 539 с.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фарҳанг. [Манобеи электронӣ]: Низомии дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/Қонуни-Ҷумҳурии-Тоҷикистон> –“Дар-бораи-фарҳанг” (Санаи боздид: 05.02. 2026).

14. Мирзоева С., Муминова Х. Боғи давлатии фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Исфара рушд меҳодад [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <https://pitfi.tj/node/236>. (Санаи боздид: 05.02. 2026).

15. Нагибина И. Ю. Значение парковых зон для жителей городской среды // И. Ю. Нагибина, Е.Ю. Журова // Молодой ученый. – 2014. – № 20 (79). – С. 84 - 85.

16. Наимов С. Рушди муассисаҳои фарҳангӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон / С. Наимов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2021. №4(56). – С. 78 - 85.

17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. [Манобеи электронӣ]: Низоми дастрасӣ: <https://www.president.tj>. (Санаи боздид: 05.02. 2026).

18. Пирназарзода И. Аз боби маърифати гаштугузор дар кӯчаҳои шаҳр ва боғҳои фароғатӣ // Ҷумҳурият. – 2024. – 15 феврал.

19. Родионов И.М. Парк культуры и отдыха как институт реализации познавательных процессов детей и подростков / И.М. Родионов // Вестник МГУКИ. – 2011. – №1. – С. 130 - 133.

20. Родионов, И. М. Парк развлечений как инновационная форма культурно-досуговой деятельности / И. М. Родионов. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2010. – № 5 (16). – Т. 2. – С. 231-234. [Манобеи электронӣ]: Низоми дастрасӣ: URL: <https://moluch.ru/archive/16/1528>. (Санаи боздид: 05.02. 2026).

21. Родионов, И.М. Специфика познавательной активности детей и подростков в парках культуры и отдыха / И.М. Родионов // Вестник МГУКИ. – 2011. – №2. – С. 125 - 128.

22. Суминова Т.Н. Парк в системе современной культуры // Вестник МГУКИ. – 2020. – №2 (94). – С. 135 - 142.

23. Хачатуров Ю.А. Парк культуры и отдыха в системе социально-культурной деятельности // Материалы IX Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». – URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017033322> (Санаи боздид: 05.02. 2026)..

24. Холиқзода М. Гулзори маърифат: Боғи фарҳангӣ-фароғатии Фирдавсӣ сазовори «Шоҳзоида» шуд // Ҷумҳурият. – 2015. – 17 феврал.

25. Ҳисоботҳо аз натиҷаи сафари хидмати кормандон дар шӯбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ, папкаи маводҳо аз сафари хидматӣ ва пурсишномаҳои сотсиологӣ, папкаи 47.

26. Ҳисоботҳо аз натиҷаи сафари хидмати кормандон дар шӯбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ, папкаи маводҳо аз сафари хидматӣ ва пурсишномаҳои сотсиологӣ, папкаи № 25.

Ашуралиев Муродали

КУЛЬТУРНО-РЕКРЕАЦИОННЫЕ ПАРКИ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

В статье на основе научной и педагогической литературы разъясняются концепция, сущность, задачи и роль парков, а также рассматривается их роль в развитии сферы культуры, отдыха и туризма.

Культурно-рекреационные парки создаются для отдыха населения, прогулок и наслаждения интересными, уникальными и красивыми местами, и считаются главными культурными и туристическими объектами городов и районов. Кроме того, в парках имеются спортивные, художественные, социальные, рекреационные объекты, культурная инфраструктура, а также они предназначены для проведения культурно-развлекательных мероприятий. Всё это свидетельствует о большом культурном значении парков страны в развитии туристической индустрии.

В статье отмечается, что парки – это не только ландшафты, но и совокупность природных и искусственных объектов и сооружений, формирующих разнообразные виды деятельности. Эти и другие возможности культурных парков подробно рассматриваются в статье, а также оценивается их роль и место в развитии туристической индустрии.

Ключевые слова: парк, культурно-рекреационные парки, ландшафт, культура, отдых, роль, социокультурное значение, культурное учреждение, городская инфраструктура, развитие туризма, отдых и развлечения, путешествия и туризм.

Ashuraliyev Murodali

CULTURAL AND RECREATIONAL PARKS AND THEIR ROLE IN TOURISM DEVELOPMENT

Drawing on scientific and educational literature, this article explores the concept, essence, objectives, and role of parks, with particular attention to their contribution to cultural development, recreation, and tourism. Cultural and recreational parks provide the public with opportunities to relax, stroll, and enjoy unique and attractive environments. They are also regarded as important cultural and tourist attractions in cities and regions. In addition, parks incorporate sports, artistic, social, and recreational facilities, as well as cultural infrastructure, and serve as venues for cultural and entertainment events. These functions highlight the significant role of parks in the cultural development of the country and the advancement of its tourism industry.

The article emphasizes that parks are not merely landscaped areas but complex combinations of natural and artificial objects and structures that support a wide range of activities. It examines these and other potential benefits of cultural parks in detail, assessing their role and significance in the development of the tourism industry.

Keywords: park, cultural and recreational parks, landscape, culture, recreation, role, socio-cultural significance, cultural institution, urban infrastructure, tourism development, recreation and entertainment, travel and tourism.

Маълумот оид ба муаллиф: Ашуралиев Муродали Имомалиевич – н.и.педагогӣ, дотсент., ходими пешбари шуъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, Пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот. 734018. Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Н.Қарабоев, 17. тел: 555554553. murodali-76@mail.ru

Информация об авторе: Ашуралиев Муродали Имомалиевич – кандидат педагогических наук, доцент, ведущий сотрудник отдела социально-культурной деятельности Научно-исследовательского института культуры и информации. 734018. Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабоева, 17. Тел.: 555554553. murodali-76@mail.ru)

About the author: Ashuraliev Murodali Imomalievich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher in the Department of Social and Cultural Activities at the Research Institute of Culture and Information. 17 N. Karaboev Ave., Dushanbe, 734018, Tajikistan. Tel.: 555554553. murodali-76@mail.ru)

ТДУ:9тоҷик+37тоҷик+0087+17+18+371.036+788/784

Шарипов Абдусамд

РУШДИ МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГӢ-ФАРОҒАТИИ ШАҲРИ ХУЧАНД ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола масъалаи рушди муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд дар замони истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дидгоҳи иҷтимоӣ-фарҳангӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Нақши ин муассисаҳо дар ганӣ гардонидани ҳаёти маънавии ҷомеа, баланд бардоштани завқи эстетикӣ шаҳрвандон, таҳкими ҳудудиҳои миллӣ ва фароҳам овардани муҳити солими фарҳангиву фароғатӣ муайян ва арзёбӣ шудааст.

Дар даврони истиқлол сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фарҳанг ба ҳифз, рушд ва истифодаи самараноки арзишҳои моддӣ ва маънавии миллӣ равона гардида, муассисаҳои фарҳангӣ ҳамчун марказҳои муҳими тарбияи маънавӣ, маърифатӣ ва иҷтимоии аҳоли аҳаммияти бештар касб намуданд. Ин муассисаҳо на танҳо макони истироҳат ва фароғат, балки воситаи муҳими ташаққули шахсияти фарҳангӣ, рушди ҷаҳонбинӣ ва фаъол гардидани иштироки иҷтимоии шаҳрвандон мебошанд.

Дар мақола фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд, аз ҷумла китобхонаҳо, театрҳо, марказҳои фарҳангӣ, бозҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, муассисаҳои таълимии мусиқӣ ва чорабиниҳои оммавии фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Нишон дода шудааст, ки дар замони истиқлол ин муассисаҳо дар таҳкими ҳувияти миллӣ, эҳёи анъанаҳои фарҳангӣ, тарбияи насли наврасу ҷавон ва густариши фазои маънавии шаҳр нақши назаррас доранд.

Ҳамзамон, дар мақола дастовардҳо ва тамоюлҳои асосии рушди муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд дар шароити истиқлол арзёбӣ гардида, аҳаммияти онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа таъкид шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои тақмили сиёсати фарҳангӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ дар оянда мавриди истифода қарор гиранд.

Калидвожаҳо: истиқлолият, шаҳри Хучанд, муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, рушди фарҳанг, сиёсати фарҳангӣ, тарбияи маънавӣ, ҳувияти миллӣ, фароғати солим, фарҳанги шаҳрӣ.

Мукаддима. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва густариши муносибатҳои иҷтимоӣ фарҳанг ҳамчун яке аз омилҳои асосии ташаккули ҷомеаи мутамаддин, ҳифзи ҳувиати миллий ва тарбияи маънавии инсон аҳаммияти хосса пайдо намудааст. Махсусан дар кишварҳои соҳибистиклол, ки масъалаи худшиносии миллий ва таҳкими арзишҳои фарҳангӣ аҳаммияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дорад, муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ба яке аз василаҳои муҳими пешбурди сиёсати фарҳангӣ мубаддал мегарданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ (1991) ба соҳаи фарҳанг таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, ҳифз ва рушди муассисаҳои фарҳангиро ҳамчун бахши муҳими сиёсати иҷтимоии давлат муайян намуд.

Зимни суҳанронӣ бахшида ба 20-умин солгарди Иҷлосияи XVI, ки 16-уми ноябри соли 2012 дар шаҳри Душанбе ва 19-уми ноябри ҳамон сол дар шаҳри Хучанд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон шаш самти асосии марҳалаи давлатдорӣ миллиро муайян намуданд, ки яке аз онҳо “рушду тақомули фарҳанги сулҳ ва ризоияти миллий ва ҳифзи ҳувиати миллий дар шароити ҷаҳоншавӣ буд” [10, с. 23].

Фарҳанги бою рангини тоҷикон маҳз дар даврони истиқлолият бо таҷдиди инфрасохтори шаҳрӣ ва эҳёи суннатҳои қадимӣ ба марҳалаи нави рушди сифатӣ ворид гардид. Шаҳри Хучанд, ки таърихи ҷандинҳазорсолаи шаҳрсозӣ ва маданияро соҳиб аст, дар замони соҳибистиклолии кишвар марҳалаи куллии таҳаввулро аз сар гузаронид. Ин дигаргунӣ на танҳо дар тармиму сохтмони биноҳои муассисаҳои фарҳангӣ, балки дар тағйир ёфтани консепсияи фароғати сокинон ва замони шудани фазои шаҳр зоҳир мегардад. Омузиши ин раванд имкон медиҳад, ки қонуниятҳои рушди фарҳанги шаҳрنيшиниро дар шароити муосир муайян ва вазъи муассисаҳои фарҳангии шаҳри Хучандро дар аввали солҳои 1990-ум бо нишондиҳандаҳои соли 2026 муқоиса намоем.

Метод ва методология. Асоси методологии таҳқиқи мазкур ба равишҳои объективӣ, таърихӣ, таҳлили илмӣ ва экспедитсияҳои фарҳангшиносӣ таъяс менамояд. Азбаски масъалаи пешрафти муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд дар замони истиқлол хусусияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ дорад, дар омузиши ин масъала ҳам сохтори биноҳо ва ҳам рушду густариши фаъолияти онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Заминаи методологии таҳқиқ ба баррасии рушди муассисаҳои фарҳангӣ дар иртибот бо тағйироти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа асос ёфтааст. Дар ин раванд таваҷҷуҳи асосӣ ба нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ, ташаккули ҷаҳонбинии ҷомеа, баланд бардоштани маърифати фарҳангӣ ва ташкили муҳити солими фароғатӣ равона гардидааст. Хусусан, дар шароити муосир муассисаҳои фарҳангӣ ҳамчун воситаи таҳкими ҳувиати миллий ва муаррифии арзишҳои фарҳангии ҷомеа аҳаммияти бештар касб намудаанд.

Қисми асосӣ. Яке аз самтҳои муҳими рушди муассисаҳои фарҳангӣ дар шаҳр тавсеаи шабакаи муассисаҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ ба шумор меравад. Дар ин замина фаъолияти қасрҳои фарҳанг, китобхонаҳо, театрҳо, осорхонаҳо, марказҳои эҷодӣ, боғҳои фарҳангиву фароғатӣ ва муассисаҳои консерти густариш ёфта, барои кишрҳои гуногуни аҳоли имкониятҳои фароғатӣ ва фарҳангӣ муҳайё гардидааст. Муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки рушди чунин

муассисаҳо яке аз омилҳои муҳими таҳкими фазои фарҳангии ҷомеа мебошад [7, С. 16-17].

Имрӯз дар шаҳри Хучанд театрҳо, китобхонаҳо, қасрҳои фарҳанг, мактабҳои мусиқӣ, боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, марказҳои эҷодӣ ва муассисаҳои фароғатӣ фаъолияти густурда дошта, дар ташаккули муҳити фарҳангии шаҳр саҳми арзанда мегузоранд. Аз ҷумла, рушди фаъолияти Театри давлатии мазҳака-мусиқии ба номи Камоли Хучандӣ, китобхонаҳои оммавӣ, қасрҳои фарҳангӣ ва боғҳои фароғатӣ ба баланд гардидани сатҳи маърифати фарҳангии шаҳрвандон мусоидат намудааст.

Навсозии сохтори муассисаҳои фарҳангӣ дар Хучанд на танҳо дар тармими биноҳо, балки дар таъсиси маҷмааҳои нави муҳташам, ки вазифаҳои таърихӣ, сайёҳӣ ва фароғатиро муттаҳид меkunанд, зоҳир гашт. Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ, бинобар бухронҳои сиёсӣ иқтисодӣ, фазои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд чун минтақаҳои дигари кишвар аз фаъолият боз монда будааст. Муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла кинотеатрҳо, китобхонаҳо ва боғҳои истироҳатӣ ба таъмири кулӣ ва маблағгузорӣ ниёз доштаанд. Шаклҳои фароғати мардум маҳдуд гардида, бештар характери хонаводагӣ ё маҳаллӣ касб карда будаанд. Аммо, маҳз дар ҳамин давра заминаҳои аввалини хувияти миллии озод ташаккул ёфтаанд, ки минбаъд барои эҳёи соҳаи таърихӣ чиддӣ бахшидааст. Тараққиёти асосии фазои фарҳангии Хучанд аз солҳои аввали истиқлолият оғоз гардидааст ва ин равандро метавон дар се самти назаррас мушоҳида кард. Якум, эҳёи маҷмааҳои таърихӣ-фарҳангӣ, ки вазифаи марказҳои таърихӣ пешинро дигаргун сохтааст. Азнавсозии куллии “Қалъаи Хучанд” (1999) ва табдил додани он ба як маҷмааи бузурги таърихӣ-фарҳангӣ нишонаи барҷастаи рушду такомули соҳа ба ҳисоб меравад. Ин маскан дар гузашта ҳамчун хароба шинохта шуда бошад, бо шарофати истиқлолияти давлатӣ имрӯз яке аз марказҳои асосии сайругашт ва шинохти таърихи миллии тоҷикон маҳсуб меёбад. Хусусияти барҷастаи дигари қалъа дар он аст, ки дар таркибаш Осорхонаи таърихӣ вилоятӣ, ки дорои зиёда аз 12 ҳазор экспонат аст, ҷой дода шудааст [5, С. 11-13].

Ҷанбаи дигаре, ки ба рушди беамалони фарҳанги миллий дар шароити кунунӣ нақш гузоштааст, ин таҷдиди боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ мебошад. Дар шаҳри Хучанд боғҳои ба монанди Боғи заминии Камоли Хучандӣ, Маҷмааи монументалии соҳили Сирдарё (Маҷмааи Истиқлол), боғи Кули ҷавонон ва даҳҳо боғи дигар бунёду азнавсозӣ гардидаанд. Аксари боғҳои номбурда ба талаботи замони муосир мутобиқ ва бо техникаву технологияи ҳозиразамон мучахҳаз гардонидани шудаанд. Фазои сабзи доимӣ, ғаввораҳои муосир ва тарҳи меъмории миллий, аз як тараф, ҷойҳои диққатҷалбкунандаву истироҳатиеро ба вучуд оварда бошанд, аз тарафи дигар, сохтор ва намоди шаҳрро дигаргун кардаанд. Масалан, боғи фарҳангӣ-фароғатии ба номи Камоли Хучандӣ бо Қалъаи Хучанд ҳамшафат буда, дорои Хона-осорхонаи (соли 2015) ин шоири шаҳир низ ҳаст. Хона-осорхонаи Камоли Хучандӣ маҳз дар қисмати дохилии боғи фарҳангӣ-фароғатии ба номи Камоли Хучандӣ бунёд ёфтааст. Дар симои хона-осорхонаи Камоли Хучандӣ ҳунармандони хушсалиқа намунаи хонаи асримиёнагии хучандиёро бо тамоми деворҳои похсагӣ, оташдон, сузанӣ ва ҳавзи ҳавлиаш эҳё кардаанд. Дар назди он чорбоғи рамзии шоир, айвонҳои қандакоришуда ва мақбараи рамзии ӯ бунёд ёфтааст. Ин боғ ва Хона-осорхона бевосита ба деворҳои шимолию ғарбии Қуҳанқалъаи Хучанд мепайванданд.

Ин ёдгориҳои таърихӣ бозгуи фарҳангу тамаддуни миллати тоҷик буда, асрҳо инҷониб арзи асти мекунад ва бо таъмиру тармим, ба ояндагон ҳамчун мерос расонидани онҳо вазифаи аҳли ҷомеаи кунунӣ мебошад. Аз ҷумла, ҷунончи таърихшинос А. Мирбобоев навиштааст: “Қалъаи Хучанд на танҳо як шоҳкориҳои меъмории ҳарбӣ-мудофиавии ниёгон, балки рамзи устуворӣ ва маркази ҳаёти сиёсӣ фарҳангии шаҳр дар давраҳои гуногуни таърихӣ маҳсуб мешавад. Омилҳои сохтории қалъа шаҳодати рушди баланди илми муҳандисӣ дар минтақа мебошанд” [6, с. 110].

Ҳангоми ифтитоҳи ин макони маънавӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ёдовар шудаанд, ки: “Ёдгориҳои меъмории Хучанд на танҳо аз санъати баланди меъмории ниёгон башорат медиҳанд, балки барои омузиши ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти моддӣ маънавии давраҳои гуногуни таърихӣ маводи арзишмандеро ба ихтиёри олимону муҳаққиқон мегузоранд” [9]. Воқеан, ин маҷмаа пас аз навсозии куллии соли 2024 ба як маркази бузурги сайёҳию таҳқиқотии минтақавӣ табдил ёфтааст.

Яке аз ҷузъҳои дигари фазои нави фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд боғи Абумаҳмуди Хучандӣ (бо расадхона ва шаршараи сунъӣ) аст, ки дар масоҳати қариб ҳафт гектар бунёд шудааст. Намунаи барҷастаи омезиши фароғат ва маърифати илмӣ дар замони истиқлол мебошад дар даромадгоҳи боғ муҷассамаи ин ахтаршиноси бузург бо баландии 6,5 метр ва дастгоҳи нучумии ихтироъкардаи ӯ “Устурлоб” сохта шудаанд. Ҷанбаи беназири ин макон бунёди Планетария (Расадхона-толори аксбинии сайёраҳо) мебошад, ки бозгуи илми тоҷикон дар асрҳои миёна доништа мешавад [6, с. 93].

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҳаёт ва фаъолияти ин шахсияти маъруф чунин ибрози ақида кардаанд: “Овозаи донишмандии мунаҷҷим ва олими наовару ихтироъкор Абумаҳмуди Хучандӣ дар садаи даҳум то ҳаде паҳн гардида будааст, ки ўро ба шаҳри Рай даъват намуда, сарпарастии мактаби илмӣ он шаҳрро то охири умр ба уҳдаи ӯ вогузор кардаанд. Нақш ва мақоми Абумаҳмуди Хучандӣ на танҳо барои рушди илмҳои дақиқ, махсусан риёзиёт ва ситорашиносии бузург аст, балки ӯ дар тарбияи донишмандони улуми дақиқ саҳми назаррас гузоштааст. Аз ин ҷост, ки олими маъруф Абӯрайҳони Берунӣ ўро устод ва раҳнамои худ дар олами илм ба қалам додааст” [9].

Бояд қайд кард, ки дар ҳудуди шаҳри Хучанд хона-осорхонаҳое, ки шахсиятҳои бузург дар он ҷо зиндагӣ кардаанд ва имрӯз ба як макони тамошову фарҳангии барои ҳама дастрас табдил ёфтаанд, зиёд аст. “Маданият ва ҳаёти маънавии Хучанди асримӣёнагӣ бо рушди мактабу мадрасаҳо ва фаъолияти донишмандону шоирони забардаст зич алоқаманд аст. Маҳз сиёсати фарҳангпарварии ин марказ боиси пайдоиши доираи адабие гардид, ки дар тарбияи шахсиятҳои бузурги илму адаб саҳми босазо гузоштааст” [6, с. 65].

Дар таҳаввули фазои фарҳангии шаҳри Хучанд дар замони истиқлол мавқеи хона-осорхонаҳо ва хучра-осорхонаҳои хотиравӣ (гӯшаҳои махсус оид ба шахсиятҳои таърихӣ фарҳангӣ) ҷанбаи маърифатии ин мавзёро вусъат бахшид” [16]. Дар шароити имрӯза онҳо бештар дар шакли маҷмааҳои рамзӣ ё хучра-осорхонаҳо дар назди донишгоҳҳо ва театрҳо

амал мекунад. Хона-музейи академик Бобочон Ғафуров, Хучра-осорхонаҳои таърихию адабӣ (дар назди ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров) ва гӯшаҳои хотира дар китобхонаҳо ва театрҳо фаъолият доранд, ки бо мавҷудияти онҳо ҳам теъдоди муассисаҳои фарҳангӣ меафзояд ва ҳам сокинони маҳалливу сайёҳони хориҷӣ ба ин восита аз таъриху фарҳанги ғании ин минтақа ва шахсиятҳои барҷастаи он огоҳӣ пайдо менамоянд.

Зимнан, доир ба муассисаҳои болозикр қорҳои зиёди пажухишӣ ва илмӣ анҷом дода шуда бошанд ҳам, кофӣ нестанд. Ба ҳамин далел, хостем ба яке аз хона-осорхонаҳои ин шаҳр таваҷҷуҳ кунем. “Хона-осорхонаи этнографии “Эргашбойбача” намунаи нодири санъати меъморӣ ва таърихи хонасозии тоҷикони шаҳрншини Хучанд аст, ки бевосита дар замони Истиқлол мақоми расмӣ музейиро гирифтааст. Ин ёдгории нотақрори таърихӣ дар маркази шаҳр, дар кӯчаи Содирхон Ҳофиз, №87, назди бозори марзакии Панҷшанбе воқеъ буда, ба охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX мансуб аст. Он ба савдогари маъруфи хучандӣ Эргашбойбача тааллуқ дошт, ки бо қарори Раиси шаҳри Хучанд аз 8 августи соли 2016 (таҳти №207) ин манзил расман ба хона-осорхонаи этнографӣ табдил дода шуд.” [16]. Намоди осорхона аз тарзи ҳаёти суннатӣ, фарҳанги манзилдорӣ, қандакорӣ бағдодӣ ва тақсимооти ҳавлиро ба бахшҳои дарунӣ (занона) ва берунӣ (мардона) қисса мекунад.

Раванди сеюм фаъолияти муассисаҳои ҳунарий, аз ҷумлаи Театри давлатии драмавии ба номи Камоли Хучандӣ ва Театри мазҳакаӣ мусиқии ба номи Тухфа Ҷоилова бо намоишҳои нав ҷазои маънавии шаҳрро зинда нигоҳ доштаанд. Аксари намоишҳое, ки аз ҷониби ҳунармандони ин театрҳо баргузор карда шудаанд, соҳиби ҷоизаҳои байналмилалӣ гардидаанд. Ҳамчунин, Театри ҷавонон ва бачагонаи маҳаллии шаҳри Хучанд ва Ансамбли шашмақомхонаи “Нур” дар эҳёи ҳунароҳои мардумӣ нақши қалон бозидаанд.

Қобили зикр аст, ки бо вучуди шаҳри қадимӣ ва дорои маҷмуаҳои зиёди фарҳангӣ будан дар замони истиқлол боз як қатор муассисаҳои фарҳангии дигар аз қабилӣ китобхонаву марказҳои маърифатӣ низ бунёд гардидааст. Сохтмони бинои нави замонавии Китобхонаи вилоятӣ оммавӣ ба номи Тошҳоча Асирӣ ва ташкили Маркази фарҳангии шаҳри Хучанд далели ин гуфтаҳост. Ин марказҳои ҳам фароғатӣ ва ҳам як навъ таълимӣ ба сокинон имкон додааст, ки ба ҷазои иттилоотӣ муосир дастрасӣ пайдо кунанд. Таъсиси марказҳои фарҳангии хусусӣ ва маркази рушди ҷавонон низ ба ин раванд суръат бахшидааст.

Бояд қайд кард, ки маҳз таҷдиди фаъолият сохтори муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ва истифодаи васеи техникаву технологияи муосир суръати рушду инкишофи соҳаи фарҳангу санъатро дар шаҳри Хучанд вусъат бахшидааст. Дар шароити имрӯза таҳаввули ҷазои фароғатӣ бо ворид шудани технология ва тарзи ҳаёти нав дар саросари ҷаҳон идома дорад. Аз ҷумла, рафти омузиш нишон дод, ки дар Хучанд низ марказҳои муосири дилхушии пӯшида (Shopping malls), синамоҳои муосири формати 3D/5D, марказҳои коворкинг ва қаҳвахонаҳои интеллектуалӣ пайдо шудаанд, ки бештар таваҷҷуҳи ҷавононро ҷалб мекунад. Фарҳанги истироҳати сокинон аз ҷарабаниҳои танҳо тамошой ба фаъолиятҳои интерактивӣ ва солимгардонӣ (велосипедронӣ, варзиш дар боғҳо) табдил ёфтааст. Вале бояд ёдовар шуд, ки Хучанд шаҳри қадимӣ буда, маркази фарҳангу тамаддуни тоҷикон ба ҳисоб меравад. Дар ин макон дар радиои марказҳои гуногуни муосир муассисаҳои анъанавӣ фарҳангӣ-фароғатӣ аз

замонҳои пеш фаъолият доранд, ки арзиш ва симои миллии шаҳрро боз ҳам баландтар мебардоранд.

Таҳлили рушди фазои фарҳангӣ-фароғатии Хучанд нишон медиҳад, ки дар замони Истиқлол модели фароғати сокинон аз шакли “тамошобини одӣ” ба тарзи “иштирокчии фаъол” табдил ёфтааст. Мушкилии асосӣ дар марҳалаи кунунӣ ин нобаробарии истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои давлатӣ нисбат ба бахши хусусӣ мебошад. Вале дар муқоиса бо дигар шаҳрҳои Тоҷикистон метавон гуфт, ки дар Хучанд тавозун байни ҳифзи мероси таърихӣ ва ворид намудани унсурҳои муосири фароғатӣ (ба мисли марказҳои коворкинг ва арт-кафеҳо) ба таври мусбат ҳалли худро ёфта истодааст.

Мувоҳисаи илмӣ мавзӯ. Масъалаи рушди муассисаҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ дар муҳити шаҳр аз ҷумлаи мавзӯҳои муҳими таҳқиқоти соҳа ба ҳисоб рафта, дар солҳои охир тавачҷуҳи муҳаққиқонро бештар ба худ ҷалб намудааст. Чунки муассисаҳои фарҳангӣ на танҳо ҳамчун марказҳои хизматрасонӣ, балки ҳамчун воситаи ташаккули муҳити иҷтимоӣ, тарбияи маънавӣ ва таҳкими ҳувиюти миллий арзёбӣ гардидаанд. Аз ин рӯ, омузиши рушди муассисаҳои фарҳангӣ ва фароғатии шаҳри Хучанд низ дар доираи ҳамин равиш аҳамияти илмӣ касб менамояд.

Дар таҳқиқоти олимони тоҷик ва хориҷӣ масъалаи рушди фарҳанги шаҳрӣ бештар бо омилҳои иҷтимоӣ ва сиёсати фарҳангии давлат вобаста дониста шудааст. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон, сатҳи рушди муассисаҳои фарҳангӣ нишондиҳандаи муҳими рушди иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа маҳсуб меёбад, зеро фаъолияти муассисаҳои мазкур ба баланд гардидани сатҳи маърифат, ташаккули ҷаҳонбинии шаҳрвандон ва ҳифзи арзишҳои миллий мусоидат менамояд. “Татбиқи муваффақонаи сиёсати мазкур, аз як ҷониб, барои таҳкими низоми фарҳанги миллий мусоидат карда бошад, аз ҷониби дигар, барои эҳё ва рушди самтҳои гуногуни фарҳанги бумӣ заминаҳои бозғоштӣ ва шароитҳои заруриро фароҳам овард. Дар баробари ин бунёди инфрасохтори фарҳангӣ дар ғушаву канори мамлакат қору фаъолияти муассисаҳои фарҳангиро вусъат бахшида, ба талаботи иҷтимоии замони мувофиқ гардонд” [1, с. 3].

Аз ҷониби дигар, муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки муассисаҳои фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ бояд фаъолияти худро мутобиқ ба талаботи ҷомеаи муосир ба роҳ монанд. Дар ин маврид масъалаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, ташкили хизматрасониҳои электронӣ, ҷалби ҷавонон ба ҷорабиниҳои фарҳангӣ ва мутобиқсозии муҳтавои фаъолияти фарҳангӣ ба ниёзҳои ҷомеа ҳамчун масъалаҳои муҳими илмӣ матраҳ гардидааст.

Дар мавриди шаҳри Хучанд мушоҳида мешавад, ки рушди муассисаҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ дар иртиботи мустақим бо мақоми таърихӣ ва фарҳангии шаҳр сураат гирифтааст. Ҳамчун Хучанд дорои заминаҳои мустаҳками фарҳангӣ буда, рушди китобхонаҳо, театрҳо, қасрҳои фарҳанг, осорхонаҳо ва боғҳои фарҳангиву фароғатӣ дар он ба таҳкими муҳити фарҳангии шаҳр мусоидат намудааст. Вале дар баробари ин, баъзе муҳаққиқон ба мушкилоти мавҷуда, аз ҷумла маҳдудияти маблағгузорӣ, зарурати навсозии инфрасохтор ва мутобиқсозии барномаҳои фарҳангӣ ба талаботи ҷавонон низ ишора менамоянд.

Китобхонаҳо аз ҷумлаи муассисаҳои фарҳангӣ мебошанд, ки дар баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии ҷомеа ва ҳувиюти миллии наслҳои оянда хидмат мекунад. Дар шароити муосир “нақши китобхона ҳамчун ҳомии арзишҳои фарҳангӣ ва интиқолдиҳандаи онҳо ба насли ҷавон меафзояд, ки он бо доштани

ҳадафи рушди шахсияти ҳамаҷониба ва синтези тамоми сарватҳои маънавии ҷамъовардаи башарият, барои оянда фаъолият менамояд” [8, с. 52]. Албатта, дар баъзе китобхонаҳои шаҳри Хучанд низ камбудиро дида мешавад, вале бо гузашти вақт ин чиз аз байн меравад, чунки муассисаҳо ва роҳбарони онҳо барои баратараф намудани камбудиро чораҳои заруриро андешида, тавассути дастгириҳои Ҳукумати кишвар, мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳалли вилоят ва шаҳр чанде аз онҳоро ҳаллу фасл намудаанд.

Дар баробари чунин марказҳои фарҳангӣ боз як қатор муассисаҳои таълимии соҳавӣ, ба монанди мактабу коллеҷҳои санъату фарҳанг фаъолият доранд, ки дар рушду такомули фарҳанги минтақаи Хучанд саҳми бевосита гузоштаанд. Аз ҷумла дар бораи фаъолияти пурсамари мактаби рассомии бачагонаи шаҳри Хучанд муҳаққиқ Ш. Комилзода дар мақолаи “Маркази мусаввирони наврас” [2, С. 213-214] маълумоти саҳеҳ овардааст. Ҳоло метавон гуфт, ки таълиму тарбия ва машғулиятҳои соҳавӣ дар ин маконҳо, асосан аз рӯи барномаҳои нави ба талаботи замони имрӯз ҷавобгӯ роҳандозӣ шудаанд. Аз ҳолати дигар таълимгоҳҳои чанде аз шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд, ки низ огоҳем, бо қаноатмандӣ метавон гуфт, ки муассисаҳои таълиму соҳавии шаҳри Хучанд хеле рушд карда, пешрафтатар ҳам ҳастанд.

Дар муҳити илмӣ инчунин масъалаи таъсири муассисаҳои фарҳангӣ ба ташаккули фазои иҷтимоӣ баҳсбарангез арзёбӣ мегардад. Гурӯҳе аз муҳаққиқон муассисаҳои фарҳангиро омили муҳими пешгирии бухронҳои маънавӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ медонанд, бархеи дигар бар ин назаранд, ки муассисаҳои фарҳангӣ танҳо дар сурати дастгирии кофӣ давлатӣ ва ҷалби фаъоли ҷомеа метавонанд нақши муассир дошта бошанд. Аз ин рӯ, самаранокии фаъолияти чунин муассисаҳо бештар ба сатҳи идоракунӣ, маблағгузорӣ ва мутобиқати онҳо ба талаботи ҷомеаи муосир вобаста мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки раванди таҳаввули сохтории муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд дар канори дастовардҳои назаррас, бо як қатор мушкилоти сохторӣ ва ташкилӣ низ рӯбарӯ мебошад. Таҳлили илмӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои зерин ҳамчун заъфҳои сохтории соҳа муайян карда шаванд:

- **Мушкилоти кадрӣ ва идоракунӣ соҳа (менечмент):** Дар сохтори идории муассисаҳо эҳтиёҷ ба мутахассисони соҳаи менечменти фарҳанг (арт-менечерҳо) ва маркетингологҳо эҳсос мешавад. Тарзи анъанавии идоракунӣ на ҳамеша ба талаботи иқтисоди бозорӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти фарҳангӣ ҷавобгӯ аст.

- **Норасонии инфрасохтори рақамӣ:** Суръати рақамикунӣ сохторҳо (дигитализатсия), махсусан дар китобхонаҳои хурди маҳаллӣ ва бахшҳои фароғатии канори шаҳр, нисбат ба марказҳои калон сусттар аст. Эҷоди платформаҳои ягонаи онлайнӣ ва чиптаҳои электронӣ барои театрҳои музейҳо ҳанӯз ҳамгирии пурра наёфтааст.

- **Мувозинати сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ:** Афзоиши марказҳои фароғатии соф тичоратӣ ва хусусӣ (марказҳои савдову фароғатӣ) рақобатро барои муассисаҳои фарҳангии давлатӣ чиддитар мекунад. Ин ҳолат тақозо менамояд, ки сохторҳои давлатӣ шаклҳои ҷолиби хизматрасониро ҷорӣ созанд.

- **Дурнамои рушд:** Танзими сохторҳо дар оянда бояд ба самти шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (PPP), васеъ кардани доираи хизматрасониҳои пулакӣ барои худкафолии молиявӣ ва тақдир додани муассисаҳо ба марказҳои креативӣ (саноати эҷодкорӣ) нигаронида шавад.

Ҳамин тавр, мувоҳидаи илмӣ мавзӯи нишон медиҳад, ки рушди муассисаҳои фарҳангӣ ва фароғатии шаҳри Хучанд раванди бисёрҷанба буда, омузиши он нӣз ба таҳлили ҳамзамони омилҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ аст. Ҳамчунин, барои тақмили фаъолияти муассисаҳои фарҳангии шаҳр зарурати мутобиқсозии онҳо ба шароити нави ҷомеа ва густариши имкониятҳои фарҳангиву фароғатӣ бештар эҳсос мегардад.

Хулоса. Дар маҷмӯъ, таҳаввули фазои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд дар даври соҳибистиклолӣ раванди хеле мусбат ва тадриҷиро нишон медиҳад. Дар зарфи 35 соли истиқлолият шаҳр тавонистааст аз бӯҳрони сохтории солҳои 90-уми асри гузашта, фазои фарҳангияшро ба таври комил таъдил диҳад. Хучанди имрӯза аз шаҳрҳоест, ки дар он рамзҳои таърихӣ бо талаботи муосири шаҳрдорӣ ва фароғатии сокинон ба ҳам омезиш ёфтаанд. Барои боз ҳам густариш бахшидани самти фаъолияти муассисаҳои фарҳангиву фароғатӣ дар оянда зарур аст, ки раванди рақамикунории соҳаи фарҳангӣ санъатро ба таври бояду шояд ташаккул диҳанд.

Муассисаҳои фарҳангии шаҳр (театрҳо, китобхонаҳо, музейҳо ва боғҳо) сохтори ташкилии худро бо талаботи замони нав, унсурҳои бозоргонӣ ва технологияҳои рақамӣ мутобиқ кардаанд. Барои устувории минбаъдаи ин сохторҳо зарур аст, ки сиёсати кадрӣ тақмил ёфта, бахши инноватсионии муассисаҳо тақвият дода шавад. Шаҳри Хучанд устувории сохтории худро ҳамчун маркази бузурги фарҳангии кишвар нигоҳ дошта, заминаи бозғамӣро барои рушди маънавии ҷомеа дар асри XXI таъмин менамояд.

Адабиёт

1. Комилзода Ш. Рушди фарҳанги миллӣ дар замони соҳибистиклолӣ / Ш. Комилзода, Ф. Шарифзода // Таҳқиқи фарҳанги миллӣ дар даври истиқлол. – Ҷ. 1. – Душанбе: Аржанг, 2021. – С. 3-19.
2. Комилзода Ш. Маркази мусаввирони наврас (Оид ба фаъолияти мактаби рассомии бачагонаи шаҳри Хучанд) / Ш. Комилзода // Таҳқиқи фарҳанги миллӣ дар даври истиқлол. – Ҷ. 3. – Душанбе: Аржанг, 2024. – С. 213-218.
3. Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – 24 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг”. – Душанбе, 2008. – 32 с.
5. Маҷмаи фарҳангӣ-таърихӣ “Қалъаи Хучанд”: Дирӯз ва имрӯз (Дастури методӣ) / Мураттиб: А. Олимӣ. – Хучанд, 2024. – 90 с.
6. Мирбобоев А. К. Таърихи фарҳанги шаҳри Хучанд (маҷмуаи мақолаҳо) / А. Мирбобоев. – Хучанд: Ношир, 2012. – 185 с.
7. Набиев В. Культурные связи молодежи Таджикистана (1961-1991 гг.) / В. Набиев, З. Кабилов // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №3(43). – С. 15-25.
8. Раджабова Н. Управление инновационными процессами в сельских библиотеках Н. Раджабова // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №1(41). – С. 52-59.
9. Суҳанронӣ дар мулоқот бо иштирокчиёни “Наврӯзи адибон” дар Маҷмаи таърихӣ ва фарҳангии «Қалъаи Хучанд» (21.03.2015), шаҳри Хучанд. https://www.president.tj/event/domestic_trips/7999
10. Суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 20-умин солгарди Иҷлосияи 16 Шурои Олӣ. – Душанбе, 2012. – 79 с.

11. Умарова Н. Истифодаи технологияи иттилоотӣ- коммуникатсионӣ дар фаъолияти китобхонаҳо / Н. Умарова // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №1(41). – С. 59-64.
12. Хваканта – Хучанд. Муқаддимаи Хучандшиносӣ. – Хучанд: Ношир, 2016. – 408 с.
13. Хочаев С. Таҳаввули меъморӣ ва фазои шаҳрсозии Хучанд дар даврони соҳибистиклолӣ / С. Хочаев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – №2 (262). – С. 112-118.
14. Ҳакимов М. Фарҳанги миллий ва ҷомеаи муосир / М. Ҳакимов. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 265 с.
15. Шосаидзода С. Сиёсати фарҳангӣ ва масъалаҳои худшиносии миллий дар даврони истиқлолияти давлатӣ / С. Шосаидзода // Таҳқиқи фарҳанги миллий дар даврони истиқлол. – Ҷ. 3. – Душанбе: Аржанг, 2021. – С. 18-47.

Шарипов Абдусамад

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ГОРОДА ХУДЖАНДА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье анализируется развитие культурно-досуговых учреждений города Худжанда в период государственной независимости Республики Таджикистан с социально-культурной точки зрения. Определена и дана оценка роли данных учреждений в обогащении духовной жизни общества, повышении эстетического вкуса граждан, укреплении национального самосознания и создании благоприятной культурно-досуговой среды.

В период независимости государственная политика Республики Таджикистан в сфере культуры была направлена на сохранение, развитие и эффективное использование материальных и духовных национальных ценностей. В этих условиях культурные учреждения приобрели особое значение как важные центры духовного, просветительского и социального воспитания населения. Они являются не только местом отдыха и досуга, но и важным средством формирования культурной личности, развития мировоззрения и повышения социальной активности граждан.

В статье рассматривается деятельность культурно-досуговых учреждений города Худжанда, в том числе библиотек, театров, культурных центров, парков культуры и отдыха, музыкальных образовательных учреждений и массовых культурных мероприятий. Показано, что в период независимости данные учреждения сыграли значительную роль в укреплении национальной идентичности, возрождении культурных традиций, воспитании подрастающего поколения и расширении духовного пространства города.

Одновременно в статье дана оценка основным достижениям и тенденциям развития культурно-досуговых учреждений города Худжанда в условиях независимости, а также подчёркнуто их значение в социальном и культурном развитии общества. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования государственной культурной политики и повышения эффективности деятельности культурно-досуговых учреждений в перспективе.

Ключевые слова: независимость, город Худжанд, культурно-досуговые учреждения, развитие культуры, культурная политика, духовное воспитание, национальная идентичность, здоровый досуг, городская культура.

Sharipov Abdusamad

CULTURAL AND LEISURE ORGANIZATIONS OF THE CITY OF KHUJAND DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

This article analyzes the development of cultural and recreational organizations in the city of Khujand during the period of the State Independence of the Republic of Tajikistan from a socio-cultural perspective. It identifies and evaluates the role of these institutions in enriching the spiritual life of society, enhancing citizens' aesthetic awareness, strengthening national identity, and creating a healthy cultural and recreational environment.

During the years of independence, the state cultural policy of the Republic of Tajikistan has been aimed at preserving, developing, and effectively utilizing the nation's tangible and intangible cultural heritage. Under these conditions, cultural institutions have gained increasing importance as key centers for the spiritual, educational, and social development of the population. These institutions serve not only as places for leisure and recreation but also as important means of shaping culturally aware individuals, broadening public outlook, and promoting civic engagement.

The article examines the activities of cultural and recreational organizations in the city of Khujand, including libraries, theatres, cultural centers, parks of culture and recreation, music education organizations, and public cultural events. It demonstrates that during the years of independence these institutions have played a significant role in strengthening national identity, reviving cultural traditions, educating the younger generation, and expanding the city's spiritual and cultural environment.

The article also evaluates the main achievements and development trends of cultural and recreational institutions in Khujand under the conditions of independence and emphasizes their importance for the social and cultural development of society. The findings of the study may be used to improve cultural policy and enhance the effectiveness of cultural and recreational organizations in the future.

Keywords: Independence period, Khujand, cultural and recreational institutions, cultural development, cultural policy, spiritual education, national identity, healthy recreation, urban culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Абдусамад – мудири шуъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот. ПИТФИ. Нишона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 150/2, х. 1-13. Тел.: (+992) 988.01.43.18.

Сведения об авторе: Шарипов Абдусамад – заведующий отделом социально-культурной деятельности Научно-исследовательского института культуры и информации. НИИКИ. адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабоева, 150/2, кв. 1-13. Тел.: (+992) 988.01.43.18.

Information about the author: Sharipov Abdusamad – Head of the Department of Socio-Cultural Activities, Research Institute of Culture and Information. Tajikistan, Dushanbe, 150/2 N. Karaboyev avenue, apt. 1-13. Phone: (+992) 988.01.43.18.

УДК: 72/.76. 03 (575. 3)

Муҳидинов Сайдали

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОВЛИЯНИЯ И СИНТЕЗ СРЕДНЕВЕКОВОГО И СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКСКОГО ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

В статье рассматриваются взаимовлияние и синтез средневекового и современного изобразительного искусства таджиков. Органическое единство и взаимосвязь различных видов искусства в рамках единого художественного произведения являются синтезом искусств. Подлинный синтез достигается тогда, когда элементы различных искусств гармонически согласованы общностью идейного замысла, создающего предпосылки для стилистического единства. На основе синтеза искусств создаётся качественно новое художественное явление. Средневековое искусство влияло на современное искусство, несмотря на огромный пробел между ними. Современное искусство почти полностью демонстрирует различные уровни художественного синтеза между разными видами искусств, к которым присоединяются современные научные технологии в различных отраслях знаний. Особенности взаимовлияния и синтеза средневекового и современного изобразительного искусства наблюдаются и в изобразительном искусстве таджиков. Синтез искусств в Таджикистане — это органичное соединение архитектуры, монументальной живописи, декоративно-прикладного искусства и скульптуры, направленное на создание целостной художественной среды. В основные аспекты взаимовлияния и синтеза таджикского искусства входят: переосмысление средневековой миниатюры, использование орнаментальных мотивов, синтез в монументальном искусстве, архитектурные формы. Интерес таджикских художников к восточной культуре иранских народов получил достаточно оригинальное воплощение в исторических портретах, которые по своему характеру монументально-декоративны.

Ключевые слова: взаимовлияние, синтез, искусство Средневековья, современное изобразительное искусство, таджикские художники, монументальная живопись, миниатюра, скульптура, архитектура, самобытность, исторический портрет, художественные жанры, декоративно-прикладное искусство.

Введение. Взаимовлияние и синтез средневекового и современного искусства является одним из важнейших вопросов, который в настоящее время стал актуальным в изучении теории искусства. Он также касается таджикского изобразительного искусства и архитектуры. Прежде чем рассматривать данный вопрос, стоит обратить внимание в целом на основное понятие «синтез» в искусстве.

Синтез искусств (от греч. Synthesis – соединение, сочетание) – органическое единство, взаимосвязь различных видов искусства в рамках единого художественного произведения (например, театральная постановка) или ансамбля из относительно самостоятельных произведений (сочетание монументальной живописи и скульптуры с архитектурой и пр.).

Подлинный синтез достигается, когда элементы различных искусств гармонически согласованы общностью идейного замысла, создающей

предпосылки и для стилистического единства. Некоторые виды искусства сами по себе являются синтетическими, например театральное искусство, в котором объединены искусство драматурга, актёра, художника-декоратора, иногда композитора.

Термин синтез чаще всего применяется к содружеству *изобразительного искусства с архитектурой*, при котором архитектурные образы дополняются средствами *монументально¹ – декоративной скульптуры* (обычно в виде статуй и рельефов или монументально-декоративной живописи) *панно², фреска³, мозаика⁴, витраж⁵, орнамент* и пр. [11, С. 47-48].

Синтез искусств подразумевает создание качественно нового художественного явления, не сводимого к простой сумме составляющих его компонентов. Их идейно-мировоззренческое, образное и композиционное единство, общее участие в художественной организации пространства и времени, согласованность масштабов, пропорций, ритма порождают в искусстве свойства, способные активизировать его восприятие, сообщать многоплановость и многогранность развитию художественной идеи, оказывать на человека многостороннее эмоциональное воздействие [15].

В разных ситуациях синтез позволяет усилить выразительность, преодолеть границы между отдельными жанрами и сформировать новую, более глубокую эстетическую реальность.

Конечно, не является исключением то обстоятельство, что имеются разнообразные формы синтеза, исходящие из вида искусства. Один вид искусства может подчинить себе другие (как архитектура подчиняет себе скульптуру и живопись в древнеегипетском храме), но возможны самостоятельность и равноправие гармонически согласованных видов искусства (как фрески и скульптурные композиции во дворцах и храмах) [15].

¹ **Произведения монументального искусства** — архитектурные и скульптурные композиции, элементы ландшафтного и садово-паркового искусства, живописные и мозаичные панно, рельефы, витражи — так или иначе образуют ансамбль. Отсюда, в частности, одно из определений архитектуры как «искусства комплексного, оперирующего большими масштабами, призванного объединять отдельные постройки в стройное архитектурное целое.

² **Панно** — это вид монументального декоративного искусства, живописное или рельефное произведение, предназначенное для заполнения участков стены или потолка (плафона). В отличие от картин, панно часто занимает всю стену и может быть выполнено из различных материалов: дерева, металла, керамики, гипса или текстиля.

³ **Фреска** (от итал. *fresco* — свежий) — техника монументальной живописи, заключающаяся в нанесении красок, разведённых на воде, на влажную, свежую штукатурку. Это один из древнейших способов росписи стен, при котором известь в штукатурке при высыхании образует прозрачную кальцитную пленку, делающую изображение крайне долговечным.

⁴ **Мозаика** — это вид декоративно-прикладного искусства, в котором изображения или узоры создаются путём компоновки мелких фрагментов (тессер) из камня, стекла, смальты, керамики или металла на поверхности. Она используется для долговечного оформления интерьеров, фасадов и создания самостоятельных картин.

⁵ **Витраж** (фр. *vitrage* — застекление, от лат. *vitrum* — стекло) — в общем значении: *застеклённая поверхность стен, оконных или дверных проёмов*; остеклённые.

Например, если речь идёт об эллинизме, мы непременно используем понятие «эллинистическая культура».

Эллинистическая культура – термин, имеющий два смысловых значения: хронологическое (культура эпохи эллинизма) и типологическое (культура, возникшая в результате взаимодействия греческих (эллинистических) и местных элементов). Сложившаяся на всей территории эллинистического мира культура не была единообразной. В каждой области она формировалась путём взаимодействия местных, наиболее устойчивых традиционных элементов с культурой, принесённой завоевателями и переселенцами – греками и негреками [16].

Констатируют, что завоевания Александра Македонского принесли народам Центральной Азии эллинистическую культуру и искусство. В дальнейшем и средневековое искусство влияло на современное искусство XXI века несмотря на то, что между этими периодами прошли столетия. Естественно, происходило много изменений.

Метод и методологии исследования. В процессе исследования для выявления структуры, объекта и функциональных взаимосвязей между его элементами, использован структурно-функциональный метод. Для установления общих черт, или различия с другими предметами используется сравнительно-исторический метод.

Основная часть. Размышляя о проблемах синтеза в художественном наследии, исследователь М. Алпатов в работе «Проблема синтеза в художественном наследии», в частности, отмечает, что «у нас часто несколько упрощенно подходят к проблеме синтеза искусств, рассматривая его как простое примыкание одного искусства к другому. В этом понимании синтеза проблема взаимного проникновения двух или трёх искусств и их сложного соотношения сводится к проблеме простого соседства и часто даже чуть ли не к отношениям архитектора и скульптора друг к другу» [2, с. 21-24].

Между тем, под синтезом следует разуметь сложное соотношение, основанное на противоречии, которое в конечном счете складывается в новое единство. Не следует забывать о том, что каждое из искусств имеет свои задачи. Живопись и скульптура изображают реальные предметы; они создают свой мир, пространство, свое соотношение между вещами. Архитектура, оформляя пространство, также создает свой мир, создает только ей присущее целостное единство.

И вот эти два единства, эти два самостоятельных мира сталкиваются, причем то, что для архитектуры является плоскостью (стеной), ограничивающей её объёмное реальное пространство, в живописи определяется как средство для создания своего иллюзорного пространства. Несмотря на это противоречие, общим для живописи и архитектуры является то, что они в одинаковой степени связаны с реальной жизнью, которую оформляют и отображают различными средствами. При рассмотрении проблемы синтеза необходимо учитывать отношение каждого из видов искусств к этой реальной действительности [2, с. 22-23].

В разные исторические эпохи в художественной культуре наблюдалось превалирование одного вида искусства над другими, а в определённый промежуток времени центральное место занимал синтез искусств [12, с. 46].

Например, исследователь С. Бобоев констатирует, что после арабского нашествия и утверждения ислама на территории Центральной Азии в VIII–IX веках пестрая картина различных верований, существовавшая в раннем средневековье, значительно изменилась. Население принимает единобожие, совершенно меняется прежняя эстетика. В синтезе искусств исламской культуры орнаментика подчас превосходила значение всех других искусств, в том числе живописи и скульптуры.

Отсутствие в искусстве ислама принципа создания иллюзии материального мира, объёмных форм способствовало возрастанию значимости архитектурных качеств, а вместе с ним и орнамента, как средства выражения идеологических и эстетических императивов. С каждой новой трактовкой стены в архитектуре или изобретения архитектурных конструкций, до этого не применявшихся, появлялись и новые орнаменты. Однако некоторые элементы уходящей эпохи можно встретить в памятниках раннего ислама.

Так, в архитектурной декорации и монументальной пластике эпохи древности и раннего Средневековья особое место занимали мотивы и образы народной мифологии: крылатые львы, тигры, драконы, змеи, женщины-птицы. В эпоху ислама данные традиции были отчасти сохранены и развиты в резных панно, колоннах, консолях и михрабах IX–X веков [5, с. 24].

Монументальное искусство эпохи ислама в виде стенных росписей, резных панно из ганча, михрабов из сырой глины, деревянных колонн, покрытых искусной резьбой, и орнаментов кирпичной кладки помогало обрести окончательную идейно-образную завершённость каждому архитектурному объекту. Оно выступало в синтезе с зодчеством, являлось важной пластической или смысловой доминантой ансамбля и воплощало общие философские и социальные идеи своего времени [5, с. 27].

За длительный период времени произошло много изменений в художественном синтезе. Теперь современное искусство почти полностью демонстрирует различные уровни синтеза между разными видами искусств, к которым присоединяются современные научные технологии из разных отраслей знаний.

Компьютерный дизайн и компьютерное искусство, современная архитектура, которая сама по себе является синтезом в синтезе, в сочетании с музыкально-звуковым оформлением, современными мультимедиа-технологиями и компьютерными программами представляют культурное пространство современного общества [12, с. 47].

Степанов Г. П., делая акцент на живописи, скульптуре и архитектуре, которые находятся в родстве вследствие принадлежности к статичным видам искусства, приходит к убеждению, что «взаимосвязь средств художественной выразительности, направленных на раскрытие различных сторон единого содержания, многократно увеличивает силу эстетического воздействия искусства» [13, с. 184].

Особенности взаимовлияния и синтеза средневекового и современного изобразительного искусства наблюдаются и в изобразительном искусстве таджиков.

Синтез искусств в Таджикистане, по словам экспертов, – это органичное соединение архитектуры, монументальной живописи, декоративно-прикладного искусства и скульптуры, направленное на создание

целостной художественной среды. Он сочетает национальные традиции (резьба, ганч, орнамент) с современными формами, особенно в монументальной пластике XX–XXI веков, отражая культурную память и социальные изменения.

Ими определены следующие основные аспекты взаимовлияния и синтеза:

- Переосмысление средневековой миниатюры: современные художники (например, в жанре «таджикская миниатюра») используют сложные композиционные построения, перспективу и цветовую гамму, характерные для эпохи Камолиддина Бехзода, но переносят их в современный контекст.

- Использование орнаментальных мотивов: традиционные таджикские орнаменты из средневековой архитектуры и прикладного искусства (резьба по ганчу, дереву) интегрируются в живопись и графику, создавая ритмическую основу композиции.

- Влияние каллиграфии: арабская вязь, являющаяся важным элементом средневековой культуры, трансформируется в абстрактные элементы или смысловые акценты в современном изобразительном искусстве.

- Синтез в монументальном искусстве: мозаики, панно и росписи на современных зданиях часто объединяют сюжеты средневековой истории с современными художественными техниками, создавая синтез архитектуры и изобразительного искусства.

- Сочетание материалов: сочетание традиционных техник (темпера, акварель) с современными материалами (масло, акрил) позволяет достичь нового звучания классических тем;

- Переосмысление миниатюры и орнамента: современные художники трансформируют традиционные средневековые миниатюры, известные своей двухмерностью и плоскостностью, в цифровые формы или масштабные инсталляции. Использование геометрических и растительных орнаментов (арабесок) находит отражение в современной графике, дизайне и стрит-арте;

- Арт-объекты и архитектурные формы: элементы средневековой архитектуры (купола, арки), свойственные периоду X–XV веков, интегрируются в современные арт-объекты. Художники часто смешивают условность фона средневековых миниатюр с элементами современной городской среды.

По оценке экспертов, современное изобразительное искусство Таджикистана активно синтезирует средневековые традиции, переосмысливая миниатюру, орнамент и резьбу. Ключевые вопросы включают перенос плоскостных принципов миниатюры на холст, использование исламской каллиграфии и монументально-декоративных мотивов, что создаёт уникальный национальный стиль, сочетающий духовное наследие с современным художественным языком [15].

При анализе произведения выявляются не только элементы формы, но и связи между ними. Звуки, слова, цвета и линии, пятна и объёмы соотносятся между собой, а смысл вплетается в композицию, соотносится со все пронизывающими ритмами Вселенной, в каждом искусстве — по своим законам [3, с. 31].

Каждое искусство имеет свою специфику, ставит перед собой особые задачи и обладает для их решения своими специфическими приёмами. Вместе с тем искусствам свойственны некоторые общие черты, объединяющие их в определённые группы. Распределение искусств по этим общим признакам

называется классификацией искусств. Классифицировать искусства можно исходя из разных точек зрения.

К пространственным искусствам причисляют архитектуру, скульптуру, живопись, так как их формы развёртываются в пространстве, тогда как музыку, мимику и поэзию – к временным искусствам, так как их формы существуют во времени [6, с.14].

Преемственность, взаимовлияние и синтез проявляются в различных формах и жанрах изобразительного искусства Таджикистана. Таджикские художники, изучая жизнь и творческую деятельность своих славных предков, реконструируя прошлое, создают картины, исходя из нынешних реалий.

Произведения современных художников, по сути дела, являются носителями народных традиций. Все эти художники в той или иной мере учились мастерству у народных художников-монументалистов или непосредственно являлись их учениками, а очень часто – и продолжателями древнего рода мастеров орнаментальных росписей, резьбы по дереву и пр. [8, с. 133].

Исходя из ограниченности объёма статьи и не умаляя вклад многих других художников Таджикистана в синтез средневекового и современного изобразительного искусства, мы приводим лишь ряд примеров для демонстрации этого естественного процесса.

Например, значительное влияние на развитие национального искусства оказало творчество Сухроба Курбанова – выдающегося таджикского художника, Народного художника СССР, лауреата трёх Государственных премий Таджикистана имени А. Рудаки. Его работы отличаются яркими красками, глубоким психологизмом и оригинальностью композиций.

Его картины хранятся во многих музеях мира, в том числе в Третьяковской галерее в Российской Федерации. Он автор монументальных живописных композиций – «Авиценна» (1980), ряда гобеленов в бывшем здании Национальной библиотеки им. А. Фирдоуси (1978 -1980) по мотивам «Шахнаме» выдающегося классика таджикско-персидской литературы Абулкасыма Фирдоуси, а также станковых полотен, таких как «Купола Востока» и др., которые были созданы в годы советской эпохи.

Стоит отметить, что он совместно со скульптором А. Бекасиевым создал скульптуру поэта Абулкасыма Фирдоуси, установленную в 1992 году в Душанбе.

В Таджикистане в 90-е гг. XX в. шли также настойчивые поиски собственного лица через обращение к национальному классическому наследию и одновременно – к достижениям современной визуальной культуры. Всё настойчивее таджикские мастера ощущали необходимость работы в новых формах современного искусства, которые имеют особые творческие задачи [5, с. 130].

Становление А. Бикасиёна как художника совпало с периодом, когда искусство испытало сильнейшее воздействие новой политической ситуации, философских и культурных инноваций 80–90-х гг. XX в. Он принадлежал к той когорте мастеров, в произведениях которых пластическое выражение получает не только конкретная тема, сюжет, образ, но и нетрадиционная идея, мысль. Ранние опыты А. Бикасиёна в области монументальной скульптуры относятся к 1989 г., когда он впервые решился принять участие в конкурсе на создание памятника классика таджикской литературы Абдурахману Джамии в Душанбе, за что был удостоен первой премии.

В отличие от сложившейся традиции воссоздавать образ деятелей прошлого в героическом ключе, он представил великого поэта вместе с прекрасной музой, вдохновляющей гения в жизни и творчестве. Тем самым он расширил возможности истолкования конкретной исторической личности. Такая необычная трактовка привлекла членов жюри, уставших от пафосных, официозных монументов корифеям прошлого. Длительное время А. Бикасиён работал над образом классика таджикской литературы Абулкосима Фирдавси, о чём шла речь выше.

В 1991 г. он создал его фигуру в полный рост, а в 1992 г. закончил бронзовый бюст классика. Позже в соавторстве с художником С. Курбановым он подготовил мемориал, который был установлен на площади Озоди (бетон, мрамор, бронза). Он заменил собой памятник В. И. Ленину, возведённый в советскую эпоху. Таким образом, столица обрела новую достопримечательность. С неё как бы начался отсчёт нового времени [5, с. 132].

Также интерес А. Бикасиёна к восточной культуре иранских народов получил достаточно оригинальное воплощение в исторических портретах, которые по своему характеру монументально-декоративны. К подобным работам следует отнести портрет основателя первого таджикского государства в X в. Исмоила Сомони (1994 г.), который предстаёт весьма доступным и простым человеком, лишенным всякой позы и даже несколько забавным в своей непосредственности.

В 1999 г. А. Бикасиён пришёл к совершенно новому решению этой темы, создав один из редких в таджикской скульптуре конных памятников Исмоилу Сомони в Бохтаре (Курган-Тюбе). Это была скорее дань юбилейным торжествам, проходившим в то время в стране. Однако сама попытка установить конный скульптурный монумент после обретения страной независимости кажется достойной внимания [8, с. 133-134].

Вершиной творчества мастера считается скульптура поэта Абулькасима Фирдоуси, созданная в 1992 году совместно с художником С. Курбановым и установленная в Душанбе.

Освоение зодчими многовекового строительного опыта Ахеменидского и Сасанидского Ирана, а также государства Саманидов, стало фундаментом для развития архитектурного мастерства и декора, обеспечив преемственность традиций в данном искусстве. Внедрение новых технологий, совершенствование местных строительных материалов и архитектурных конструкций в эпоху Саманидов сформировали новый стиль архитектурного декора, представляющий собой инновационное и прогрессивное явление в искусстве Средней Азии [8, с. 29].

Проблемы национальной и культурной идентичности становятся главными для таджикского общества, что находит отражение и в визуальной культуре, и в монументальной пластике. В 1999 г. в Душанбе на площади Дусти был возведён мемориал Вахдат в ознаменование 1100-летия государства Саманидов (архитектор Б. Зухуриддинов, скульптор И. Кербель).

Этот архитектурно-скульптурный ансамбль был создан в память о представителе династии, с именем которого связано рождение государственности таджиков. В правой руке Исмоила Сомони — золотой царский скипетр-жезл со скульптурным изображением солнечного диска,

объединённого семью звёздами, символом национального единства и возрождения Таджикистана [8, с. 123-124].

Другая известная фигура в современном таджикском изобразительном искусстве, покорившая высочайшие вершины творчества – это Зиёратшо Довудов. Его работы многогранны и охватывают различные направления изобразительного искусства и дизайна: книжную графику, монументальную живопись, скульптуру, фрески и дизайн интерьеров государственных и общественных зданий. В число его работ входят «Портреты великих арийских царей», «Абу Али ибн Сино», «Абу Абдулло Рудаки», «Исмаил Сомони», «Кир Великий», «Шах Ардашер» [14].

Среди работ О. Рабизода выделяются серии «Настенные росписи Шахристана» и «Рустамнома», полные контрастов и трагической истории, борьбы, упорства и побед. Каждая из них – неотъемлемая страница жизни наших предков, уникальное духовное и художественное наследие древности, которое художник воплотил в самостоятельное произведение.

Картины «Четырехрукая богиня на льве», «Арфистка», «Кир Великий», «Битва при Спитамене», «Битва Деваштича», «Канишка» и им подобные представляют собой свежий взгляд на национальное изобразительное искусство и свидетельствуют об уникальном мастерстве художника [1].

В настоящее время меняется облик жилых домов, особенно заметный в городах Худжанде и Душанбе. «В отличие от скромных построек начала 30-х годов, здесь уже заметна тенденция к декоративизму и стилизаторству с чётким выделением главного фасада. Нельзя сказать, что в образе названных зданий, да и других подобных, слепо использовались традиции античной архитектуры, пусть и несколько стилизованные» [8, с. 15-16].

Сегодня художники и скульпторы Таджикистана часто берутся за воспроизведение древних памятников монументального искусства в новом материале. Так, в Худжанде в середине круглого в плане фонтана перед музыкально-драматическим театром имени Камола Худжанди в начале 90-х годов прошлого столетия установили бронзовую скульптурную композицию «Арфистка» — девушку с арфой в руке (VII–VIII вв., Бунджикат, Уструшана). Что-то подобное коснулось и известной композиции настенной живописи «Волчица, кормящая младенцев» из дворца Калаи-Кахха в Бунджикате [8, с. 33-34].

В какой-то момент творчество народа может снова стать заметным явлением. Следует обратить внимание ещё на одну сферу современного художественного творчества — миниатюру. Сейчас многие художники, причём высококвалифицированные, стали писать миниатюры, подражая средневековым, но с новой тематикой, в новой интерпретации.

Иногда, глядя на современные миниатюры, начинаешь гадать: что это – копия известной миниатюры К. Бехзода или же современная вариация средневековой миниатюрной тематики? Вышесказанное относится и к этому примеру, что в целом ставит вопрос о правомочности современных художников создавать новые произведения, которые, по мнению исполнителей современных вариаций наскального искусства или миниатюры, считаются профессиональными и могут иметь место в современном монументальном или станковом искусстве. Это стало одной из проблем современного искусства [8, с. 32].

К этому числу можно отнести и современного таджикского художника-миниатюриста Олима Камолова (Камолзода).

Олим Камолов, известный таджикский миниатюрист, размышлял о том, как развивается искусство миниатюры в Таджикистане. Изучая специфику работы Камолиддина Бехзода — выдающегося таджикского художника-миниатюриста XV века, О. Камолов разработал свою технологию миниатюры. Он создал в своем доме Центр миниатюры «Мино». Школа миниатюры была открыта для экспериментальной группы учеников, отобранных в школе-интернате № 4 г. Душанбе.

– Мы старались, – говорит О. Камолов, – обучить детей азам изобразительного искусства, внедряя миниатюрную живопись; программу разработали сами. Главная цель заключалась в том, чтобы выявить творческий потенциал детей и подростков, познакомить общественность с деятельностью центра, привлечь внимание молодёжи к истории искусств таджикского народа. Миниатюрная живопись, – продолжает он, – отличается изысканностью и тонкостью линий, что и привлекло наше внимание. В одном произведении можно увидеть страницы истории, рассказывающие о различных сценах любви, борьбы, войны и т. д. [10].

До сегодняшнего дня у О. Камолова более 90 учеников. Они работают в нашей республике и за её пределами. В течение 25 лет он, как один из последователей великого Бехзода, трудился и создавал свою школу. Особенность работ О. Камолова заключается в тонком сочетании прошлого и настоящего. Миниатюра — это жемчужина творчества художника. Она очень тонкая, изящная, элегантная и кропотливая. Её суть заключается в оформлении книг классиков таджикско-персидской поэзии. Бехзод первым выразил события одной или нескольких историй из «Шахнаме» Фирдоуси, «Бустона» Саади и др. посредством иллюстраций, поместив их между страницами книги. Таким образом, он внес огромный вклад в нашу историю и цивилизацию [4].

Выставка под названием «Последователи Камолиддина Бехзода. Таджикская миниатюра» была торжественно открыта 11 августа 2022 года в Национальном музее Таджикистана. На выставке представлено более 80 работ, выполненных в жанре миниатюры, из которых кисти О. Камолзода принадлежат более 30. В экспозиции выставлены картины его учеников [9].

Благодаря проникновению в истоки художественной культуры и архитектуры таджикского народа в Республике Таджикистан наметилось несколько направлений в формировании архитектурно-художественной городской и сельской среды, внутри которых может осуществиться задача создания национального своеобразия и колорита в архитектуре Таджикистана [7, с. 18].

Заключение. Таким образом, изучение взаимовлияния и синтеза средневекового и современного таджикского изобразительного искусства позволяет сделать следующие выводы:

1. Взаимовлияние и синтез средневекового и современного искусства, по сути, являются одним из актуальных вопросов искусствоведческой науки.

2. Органическое единство и взаимосвязь различных видов искусства в рамках единого художественного произведения представляют собой синтез искусств, на его основе создаётся качественно новое художественное явление.

3. Синтез искусства в Таджикистане – это органичное соединение архитектуры, монументальной живописи, декоративно-прикладного искусства и скульптуры, которые направлены на создание целостной художественной среды.

4. В Таджикистане в 90-е гг. XX в. шли настойчивые поиски собственного лица через обращение к национальному классическому наследию и одновременно — к достижениям современной визуальной культуры. Таджикские мастера ощущали необходимость работы в новых формах современного искусства, которые имеют особые творческие задачи.

5. В основные аспекты взаимовлияния и синтеза таджикского искусства входят: переосмысление средневековой миниатюры, использование орнаментальных мотивов, синтез в монументальном искусстве, арт-объекты и архитектурные формы.

6. Деятельность некоторых художников охватывают различные направления изобразительного искусства и дизайна: книжную графику, монументальную живопись, скульптуру, фрески и дизайн интерьеров государственных и общественных зданий.

7. Особенно следует обратить внимание на сферу современного художественного творчества – миниатюру. Сейчас многие художники, причём высококвалифицированные, стали писать миниатюры, подражая средневековым, но с новой тематикой, в новой интерпретации.

Литература

1. Абдучаббор А. Мархилаҳои рӯзгори рассом Олим Рабизода / А. Абдучаббор // Адабиёт ва санъат. – 2022. – 19 май.

2. Алпатов М.В. Проблема синтеза в художественном наследстве / М.В. Алпатов // Вопросы синтеза искусств: Материалы первого творческого совещания архитекторов, скульпторов и живописцев. – М.: ОГИЗ–ИЗОГИЗ, 1936. – С. 21-24.

3. Анализ и интерпретация произведения искусства: учеб. пособие / Н.А. Яковлева [и др.]. – М.: Высшая школа, 2025. – 551 с.

4. Баҳодур Б. Эҳёи миниатюраи тоҷик: Дар бораи хунарманди боистеъдод О. Камолзода / Б. Баҳодур // Адабиёт ва санъат. – 2023. – 16 март.

5. Бобоев М. История развития монументальной пластики Таджикистана XX – начало XXI веков: дис. ... канд. ист. наук / М. Бобоев. – Душанбе, 2023. – 193 с.

6. Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства / Б. Р. Виппер. – М.: Изд-во В. Шевчук, 2010. – 368 с.

7. Ганиев Д. С. Синтез искусств в архитектуре Таджикистана (проблемы развития, взаимодействия и преемственности): автореф. дис. ... канд. архитектуры / Д. С. Ганиев. – Душанбе, 2003. – 23 с.

8. Джурахонзода С. Ш. Преемственность и инновации традиций в архитектуре и монументальном искусстве Таджикистана 1924-2021 гг.: дис. ... канд. архитектуры / С. Ш. Джурахонзода. – Душанбе, 2025. – 175 с.

9. Зунунова М. Таджикская миниатюра впервые представлена в Национальном музее: Выставка под названием «Последователи

Камолиддина Бехзода» (11 авг. 2022 г.) / М. Зунунова // Дайджест пресс. – 2022. – 16 августа.

10. Камолов О. Хочу видеть мой Таджикистан цветущим, как на миниатюре: беседа с известным таджикским миниатюристом О. Камоловым / беседу вела Л. Гаджиева // Азия – плюс. – 2017. – 29 мая.

11. Краткий словарь терминов изобразительного искусства. – М.: Сов. художник, 1961. – С. 47-48.

12. Петренко А. Роль синтеза искусств в создании уникального архитектурного облика города / А. Петренко // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – Томск, 2020. – № 37. – С. 46-49.

13. Степанов Г. П. Взаимодействие искусств / Г. П. Степанов. – Л.: Художник РСФСР, 1973. – 184 с.

14. Ҳомидов Н. Фалсафаи рангҳо / Н. Ҳомидов // Адабиёт ва санъат. – 2022. – 1 декабр.

15. Синтез искусства [Электронный ресурс]. – URL: <https://rah.ru/science/glossary/>

16. Эллинистическая культура [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.booksite.ru/fulltext>.

Муҳидинов Сайдалӣ

БАДЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛА ВА СИНТЕЗИ АСРИМИЁНАҒИ ВА МУОСИРИ ТОЧИК ДАР СОҲАИ SANЪАТИ ТАСВИРӢ

Дар мақола таъсири мутақобила ва синтези санъати асримйёнағӣ ва муосири тоҷик дар санъати тасвирӣ баррасӣ шудааст. Ягонагии вучудӣ ва робитаи байниҳамдигарии шаклҳои гуногуни санъат дар дохили як асар синтези бадеиро ташкил медиҳад. Синтези ҳақиқӣ вақте ба даст меояд, ки унсурҳои санъатҳои гуногун аз ҷониби як ақидаи муштарак ҳамоҳанг карда мешаванд ва заминаҳои ягонагии услубӣ фароҳам меоваранд. Падидаи бадеии сифатан нав тавассути синтези санъат ба вучуд меояд. Санъати асрҳои миёна, сарфи назар аз фосилаи бузурги байни онҳо, ба санъати муосир таъсир расонидааст. Санъати муосир қариб пурра самтҳои гуногуни синтези бадеиро миёни шаклҳои гуногуни санъат нишон медиҳад, ки дар соҳаҳои гуногуни дониш бо технологияҳои муосири илмӣ пурра ғардонида мешаванд. Таъсири мутақобила, синтези санъати асрҳои миёна ва муосир дар санъати тасвирии тоҷик низ мушоҳида мешавад. Санъати синтетикӣ дар Тоҷикистон ин омезиши бефосилаи меъморӣ, суратгарии монументалӣ, санъати ороишӣ-амалӣ ва ҳайкалтарошӣ мебошад, ки барои фароҳамоварии муҳити бадеии эҷодӣ равона шудаанд. Ҷанбаҳои асосии таъсири мутақобила ва синтези санъати тоҷик инҳоянд: тасвири дубораи миниатюраҳои асримйёнағӣ, истифодаи нақшҳои ороишӣ ва синтези санъати монументалӣ, шаклҳои меъморӣ. Таваҷҷуҳи рассомони тоҷик ба фарҳанги шарқии халқҳои эронӣ дар чехраҳои таърихӣ, ки хусусияти монументалӣ ва ороишӣ доранд, ба таври асли ифода ёфтааст.

Калидвожаҳо: таъсири мутақобила, синтез, санъати асримиёнагӣ, санъати тасвирии муосир, рассомони тоҷик, суратгарии монументалӣ, миниатюра, ҳайкалтарошӣ, меъморӣ, аслият, чехраи таърихӣ, жанрҳои бадеӣ, санъати ороишӣ-амалӣ.

Mukhidinov Saidali

SOME ISSUES OF INTERACTION AND SYNTHESIS IN MEDIEVAL AND MODERN TAJIK VISUAL ART

This article examines the mutual influence and synthesis of medieval and modern Tajik visual art. Artistic synthesis refers to the organic unity and interrelationship of different art forms within a single work. Genuine synthesis is achieved when elements of various arts are harmoniously coordinated through a shared ideological concept, thereby creating the conditions for stylistic unity. Through such synthesis, a qualitatively new artistic phenomenon emerges.

Despite the considerable historical gap between them, medieval art has exerted a significant influence on modern art. Contemporary art frequently demonstrates various forms and degrees of synthesis among different art forms, often complemented by modern scientific and technological advances. In Tajik visual art, the mutual influence and synthesis of medieval and modern artistic traditions are particularly evident. This synthesis represents an organic combination of architecture, monumental painting, decorative and applied arts, and sculpture, aimed at creating a holistic artistic environment.

Key aspects of this mutual influence and synthesis in Tajik art include the reinterpretation of medieval miniatures, the incorporation of ornamental motifs, the integration of different art forms in monumental art, and the influence of medieval architectural forms.

Keywords: Mutual influence, synthesis, medieval art, contemporary visual arts, Tajik artists, monumental painting, miniature, sculpture, architecture, originality, historical portrait, artistic genres, decorative and applied arts.

Сведения об авторе: Мухидинов Сайдали Раджабович – доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикский (Славянский) университет. Адрес: 734000, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30. тел.: (+992) 935219274 E mail: raja1956@mail.ru,

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухидинов Саидали Раджабович – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон. Суроға: 734000, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30. тел.: (+992) 935219274 E mail: raja1956@mail.ru,

Information about the author: Muhidinov Saydali Rajabovich – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General and National History of the Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 734000, Dushanbe, st. M.Tursun-zade, 30. Tel.: (+992) 935219274 E mail: raja1956@mail.ru

УДК:7и+78+78.09+778.53+791.43+39+930.9

Азизи Фарогат,
Нозияи Кароматулло,

К ЭВОЛЮЦИИ ЭЛЕМЕНТОВ КЛАССИКИ В КИНОМУЗЫКЕ БОЛЛИВУДА

(к постановке вопроса)

В данной статье автор в качестве проблемы рассматривает взаимосвязь элементов классической музыки в творческой деятельности всемирно известных болливудских певцов. Обнаруживается, что звёзды киномузыки Болливуда своё образование получили в традиционной школе гуру-ишья. Автор в самом начале статьи признаёт парадоксальность сравнения и сопоставления метода обучения классической музыке, ставящего целью передачу знаний от учителя к ученику, воспитание дисциплины на благо духовного развития и сохранение чистоты стиля (раги, макома, фалака) и коммерческого продукта, ориентированного на массовую популярность, включающего элементы западной музыки, технологии звукозаписи и пр. Но отмечает, что наличие общности, сводящееся к их музыкальной природе, делает правомерным подобное сравнение.

На примере биографических данных Мухаммада Рофи, Кишора Кумара и Латы Мангешкар авторы статьи находят общее – базисное образование у всех традиционное, методика обучения гуру-ишья. Из этого следуют их выводы о том, что в подготовке музыкантов-эстрадников, в том числе исполнителей киномузыки, весьма значимо традиционное музыкальное образование.

Методика обучения гуру-ишья, восходящая к древнейшим периодам индийской культуры, известна своей детальной разработанностью. Аналогичной системой в таджикской культуре является система устод-ишогирд. Следовательно, и гуру-ишья, и устод-ишогирд представляют навыки, чрезвычайно полезные для творческой деятельности певцов и инструменталистов-эстрадников. В качестве конкретных навыков авторы предлагают импровизирование из методики гуру-ишья и познание поэтической системы аруз из методики устод-ишогирда. В качестве общего из обеих традиционных систем обучения рекомендуют достижения совершенства исполнения через детальную отработку мельчайших элементов исполнительства и в мелодической, и в ритмической категориях.

Ключевые слова: гуру-ишья, устод-ишогирд, Мухаммад Рофи, Кишор Кумар, Лата Мангешкар, киномузыка, методика обучения традиционной музыки, Веды, эстрадная музыка, музыкальные традиции Индии, аруз.

Введение. Индийская музыка отличается стройной системой терминов и концепций. Издревле ей были присущи глубина осмысления базовых категорий. Эта особенность музыки Индии и сегодня обеспечивает стройность её научной теории [7].

С XX века структура музыкальной культуры Индии во многом изменилась с появлением новых слоёв жанровых разновидностей. Речь идёт о киномузыке и собственно эстрадной музыке. Так, современная музыкальная культура Индии структурно мало чем отличается от других

стран Востока. И каждый слой жанровых разновидностей несёт в современном обществе конкретную функцию [1, с. 9-14].

Ракурс исследования данной статьи направлен на определение влияния высшей классики на современную поп-музыку Индии. Эта тема актуальна не только для поп-музыки Индии, но и для явления поп-музыки в целом. Насколько повлияла стройность и разработанность индийской классики на современную поп-музыку Индии? Какова степень разработанности её категорий? Какова степень взаимосвязи между классической и современной поп-музыкой Индии? Эти вопросы находятся в центре внимания авторов данной статьи.

Методология и использованные методы исследования. Современная поп-музыка Индии, сформировавшаяся в прошлом веке сначала как киномузыка, позже пополнилась ветвью собственно эстрадной музыки [5]. Сегодня, понятие «эстрадная музыка» в Индии включает в себя киномузыку (Болливуд) и собственно, эстрадную музыку (с теле- и радио саундтреками). В данной статье киномузыка Болливуда будет пониматься как часть индийской эстрадной музыки. Именно такое понимание киномузыки прослеживается в представлениях музыкальных критиков Индии XX-XXI веков, в частности, Эмерик Хулм Биман (Emeric Hulme Beaman), Нирмал Дхара (Nirmal Dhar), Джаймин Раджани (Jaimin Rajani), Картхик Шринивасан (Karthik Srinivasan) и др., пишущих о современных тенденциях в индийской поп-музыке, а также авторов монографий об индийских звёздах киномузыки Суджата Дев (Sujata Dev), Анирудха Бхаттанарджи, Партхив Дхар (Anirudha Bhattacharjee, Parthiv Dhar).

Относительно классической музыки, методологической основой служат известные разработки В. Бхаткханде, В. Ширали, Ч. Девы, Н. Менона, Рави Шанкара и др., являющиеся в вузах Индии универсальными. В трудах названных авторов изложены основополагающие позиции науки о музыке Индии. Они уже приняты в науке как основные.

Они же изложены в трудах русскоязычных индологов В. Виноградова, И. Аландера, Л. Синявера, Т. Карташовой и других. Отдельное место занимает рассмотрение индийских трактатов, известных русскоязычному читателю по музыкальной эстетике Востока [7].

В таджикском музыкознании специальную монографию индийской музыке посвятила один из авторов данной статьи, музыковед Ф.А. Азизи [2].

В представляемой статье авторы берут за основу методологические концепции названных индологов. А в качестве метода исследования, авторы руководствуются методом, разработанным всемирно известным ситаристом Рави Шанкаром, изложенным им в его труде «Ситар малика» [14]. Но следует отметить, что Рави Шанкар, в свою очередь опирается на принципы данной методологии, совмещая в своём труде тенденции современных веяний.

Периодизация поп-музыки Индии. Известно, что на сегодняшний день эволюция эстрадной музыки в Индии прошла следующие этапы развития:

- до 1990 гг., когда эстрада существовала исключительно в рамках Болливуда. Закадровые исполнители (playback singers) были единственными «поп-звездами», а песни – главным элементом продвижения фильмов;

- после 1990 гг. – появились инди-поп исполнители, делающие упор на имидж и видеоклипы;
- начала 2000-х – активизация влияния западных тенденций и народной музыки; использование элементов хип-хопа, электроники и западной поп-музыки, сохраняя при этом мелодику и национальный колорит;
- 1-е и 2-е десятилетия 2000-х гг. – наличие композиций легкой музыки с романтическими текстами (синтез жанров), интеграция современных ритмов с элементами классической системы рага;
- 1-е и 2-е десятилетия 2000-х гг. – параллельно с поп-музыкой развивается индийский рок, в отличие от коммерческой эстрады, затрагивающий социальные и политические темы [5; 6].

Истоки и представители киномузыки. Зарождение эстрадной музыки, связывают с народными истоками с одной стороны, влиянием западных тенденций с другой, и процветавшей уже до её появления киномузыкой, с третьей. На этой основе со временем она обрела под собой устойчивую почву.

Народная музыка в ней сохраняет её идентичность. Используя музыку многочисленных народов Индии, она никогда не порывала тесную связь с данным истоком. Влияние западной музыки, главным образом, обусловлена колониальным периодом. Киномузыка та ветвь, которая получила широкую известность во всём мире. Она популярна среди самых различных народов, её любят и стар и млад [6; 11; 15; 17].

В связи с этим, прежде всего, считаем необходимым кратко ознакомиться с известными биографическими данными и процессом становления звёзд индийского кино, обретших в прошлом веке мировую славу.

Мухаммад Рафи (1924-1980) – легендарный индийский певец, один из самых влиятельных и популярных исполнителей закадрового вокала в истории кино Болливуда. Он обладал уникальным голосом, способным адаптироваться под разных актеров. За свою карьеру он записал почти 5000 песен, став «золотым голосом» индийского кино 1950-1970-х годов. Его признание велико – Лауреат 6-ти премий Filmfare Award за лучший мужской закадровый вокал. А правительство Индии наградило его одной из высших гражданских наград – орденом Падма Шри (1967).

Он исполнил тысячи песен за свою 40-летнюю карьеру. В 2001 году по результатам опросов был удостоен звания «Лучший певец тысячелетия» ([журнал Stardust](#)). Его манера исполнения оказала влияние на поколения индийских певцов [11; 17].

Мухаммад Рафи не получал академического музыкального образования в какой-нибудь консерватории. Его образование прочно базируется на музыкальной школе признанных мастеров Индии, традиционной школе и методике гуру-шишья (устод-шогирд). По этой методике он обучался классической музыке (хиндустани) у Устада Рахматулла Хан, брал уроки у Фируза Низами. Затем, в начале своей карьеры, обучался у Гулама Али Хана [12]. Благодаря обучению у устатов, он был способен исполнить композиции в разных классических и лёгких жанрах [17].

Кишор Кумар (1929-1987) – легендарный индийский певец, актёр, композитор и режиссёр, один из самых влиятельных и популярных

закадровых исполнителей в истории Болливуда [11]. Известен своим уникальным голосом, техникой йодлинга и разнообразием исполняемых песен, став «золотым голосом» индийского кино наряду с Мухаммадом Рафи [11; 17].

Он не обучался в консерватории или другом музыкальном вузе.

Лата Мангешкар (1929–2022) – легендарная индийская закадровая певица, «Королева мелодии» и «Голос тысячелетия», чья 80-летняя карьера стала фундаментом Болливуда. Она записала более 30 000 песен на более 36-ти языках, обладая уникальным, узнаваемым сопрано, которое озвучивало героинь индийского кино на протяжении поколений [11].

Лата Мангешкар получила начальное музыкальное образование дома, у своего отца с 5-ти лет. Её отец – Динанатх Мангешкар, известный классический певец и театральный актёр, представитель гвалиорской гхараны. После переезда в Бомбей (ныне Мумбаи) в середине 1940-х годов, она продолжила обучение индийской классической музыке под руководством Устада Аманат Али Хана. Чуть позже – брала уроки у Амана Али Хана [11].

Разумеется, наряду с классической базой, впоследствии Лата Мангешкар активно занималась самообразованием и практиковалась в различных жанрах, что позволило ей стать одной из самых универсальных певиц в истории индийского кино. Образовательной же базой для неё послужила традиционная школа музыки с методикой гуру-шишья, то есть устод-шогирд.

Даже беглый взгляд на биографические творческие данные нескольких звёзд индийского кино, обращает внимание на отсутствие в их становлении официального академического образования [11; 15; 17]. Оно восполнено следующим устойчивым базисом: все они своё образование получили в традиционной школе гуру-шишья, аналогичной системе, известной в таджикской традиционной музыке под названием устод-шогирд.

От классики к киномузыке: роль системы гуру-шишья. Биографические данные легендарных индийских закадровых певцов свидетельствуют о том, что *основой их образования является традиционная школа музыки гуру-шишья (выделено нами – авт.).*

Что даёт певцам киномузыки и эстрадной музыки в целом классическое индийское традиционное музыкальное образование по системе гуру-шишья?

На первый взгляд, данное выявление – наличие у многих певцов Болливуда традиционного образования и обнаружение взаимосвязи классического образования с одной из ветвей современной поп-музыки, кажется парадоксальным. Поскольку фактически, делается попытка выявления значимости и определения полезности во взаимосвязи двух совершенно различных явлений: *метода обучения* классической музыке, ставящего целью передачу знаний от учителя к ученику, воспитание дисциплины на благо духовного развития и сохранение чистоты стиля (раги, макома, фалака) и *коммерческого продукта*, ориентированного на массовую популярность, включающего элементы западной музыки, технологии звукозаписи и прочее. Но в пользу правомерности данного поиска выступает природы сопоставляемых явлений – оба феномена относятся к музыке.

Вообще, когда речь идёт о культуре Индии, становится отчётливо ясным, что для многих великих людей этой страны музыка являлась значимым занятием в их жизни и творческой деятельности. И как продукт творческого высказывания она была избрана ими не по необходимости, а по зову души. В связи с этим, вспомним слова мыслителя, писателя, поэта, художника, композитора Рабиндраната Тагора (1861-1941), которому принадлежит большое количество музыкальных драм и более двух тысяч песен: «... Если меня забудут как философа, то сохранят в памяти мои мелодии...» [13, с. 102]. По всей вероятности, это было связано со священным отношением этого народа к музыке.

Совершенная разработанность элементов музыки в Индии существовала изначально. Известно, что самым ранним письменным упоминанием об индоарийской цивилизации и самыми священными книгами Индии являются Веды [3; 4]. И именно уже в них, первых музыкальных образцах, известных по собраниям священных песнопений – Ведам (до II тыс. до н. э.), представлена конкретная функциональность каждого звука – основного элемента музыки. Поначалу это песнопение, где наличествует три звука. В описаниях фразы из трёх различных по высоте звуков, каждый звук имеет своё название, за которым вкладывается его функция. В этой фразе различали высокую ноту – *удатта*, низкую – *анудатта* и промежуточный звук. Это проецировалось на музыкальную практику – практику музицирования. Существовала практика речитации Вед в трёх видах:

- монотонная – *арчина*,
- речитация на двух тонах – *гатхика*,
- речитация на трёх тонах – *самика*.

Несколько позднее, уже относительно развитая речитация Вед основывалась на семи тонах и получила название *марги сангит*. Помимо культовой музыки, т. е. *марги сангит*, существовала и *деши сангит* – светское музыкальное искусство. Как отмечает индийский музыковед Вишнудас Ширали: «Музыка для богов называется *марги сангит*, та же, которая практиковалась и изучалась среди народа, носила название *деши сангит*» [16, с. 31].

Светское музицирование, в свою очередь, подразделялось на обрядовую музыку и *гандхарва сангит* – высокоразвитое профессиональное искусство, композиции которого, по-видимому, подобно современной раге, сочинялись в определённом звукоряде и соотносились с определённым *тала* (ритмоформулой) [2; 6; 7; 16].

Сведения о *марги сангит*, *гандхарва сангит* и *деши сангит* встречаются во многих трактатах индийских музыкальных теоретиков. Так, индийская рага и тала и явились основой индийской классической музыки. Рага, являясь плодом народного творчества, образовала его профессиональную ветвь. Веками передаваясь устным путём, она несла в себе отпечаток всех пройденных эпох и дошла до нас в том виде, в котором бытует ныне в Индии, Пакистане, частично в Афганистане и других странах.

Период, начиная со второй половины XX – начала XXI века, характеризуется ещё более возрастающим интересом к музыке и вообще, к культуре Индии, что определяется несравненным богатством этой культуры.

Как известно, музыка Индии, как и музыка многих других народов Востока, монодическая. В связи с этим главнейшими средствами музыкальной выразительности становятся мелодия и ритм. Именно посредством них в традициях индийской музыкальной культуры передаются черты, соответствующие психологическому складу народа, его мышлению, делая неповторимым её облик [8]. А отношение к традиции в Индии весьма специфическое. По мнению известного индийского деятеля культуры Нараяна Менона, традиции в индийской музыке не неизменные. Музыкальные традиции веками развивались и продолжали меняться в соответствии со временем [9].

Музыкальный критик Менон выступает за развитие, при котором новые формы вырастают из старых, поскольку он считает, что традиция – это фундамент, позволяющий современной индийской музыке – классической, полуклассической и даже популярной (*эстрадной – авт.*) сохранять свою уникальную идентичность [9]. Особенно наглядно развитие традиции на примере центрального феномена индийской классической музыки – раги.

Индийская рага и тала и явились основой индийской классической музыки. Рага, являясь плодом народного творчества, образовала его профессиональную ветвь. Веками передаваясь устным путём, она несла в себе отпечаток всех пройденных эпох и дошла до нас в том виде, в котором бытует ныне в Индии, Пакистане, частично в Афганистане и других странах.

Период, начиная со второй половины XX – начала XXI века, характеризуется ещё более возрастающим интересом к музыке и вообще, к культуре Индии, что определяется несравненным богатством этой культуры.

Известный лидер Индии Джавахарлал Неру отмечал: «Индийская музыка, столь отличная от музыки европейской, была по-своему высоко развита. Индия славилась своей музыкой, оказавшей значительное влияние на музыку Азии, исключая Китай и Дальний Восток. Таким образом, музыка – ещё одно связующее звено с Персией, Афганистаном, Аравией, Туркестаном... Индийская классическая музыка будет, вероятно, иметь успех во всех этих странах» [10, с. 221].

В индийской музыкальной науке исследователь Л.С. Синявер различает следующее сущностное свойство «... там два истока ... с одной стороны, музыка, рождающаяся в недрах народных масс, с другой – песенное, танцевальное, инструментальное искусство мастеров-умельцев, доведённое до высшей ступени совершенства...» [12, с. 101]. И далее добавляет: «Выступления музыкантов-профессионалов – певцов, танцоров, виртуозов игры на вине, ситаре, танпуре, ударных – и ныне составляют замечательную художественную традицию индийской народной классической музыки ...» [12, с. 102].

Завидной в методике индийских мастеров является детальная разработанность их системы обучения в целом, не говоря об особом выделении мельчайших элементов в индийской музыкальной теории. Привлекает внимание как один и тот же принцип осваивается учащимся в разных аспектах. Например, навык импровизирования. Он приобретается в ладоинтонационном, мелодическом, ритмическом, формообразовательном категориях.

В связи с этим, интересно как, несмотря на традиционность природы методики гуру-шишья (устод-шогирид), она послужила благодатным фундаментом в становлении звёзд Болливуда. В соотношении классической и эстрадной музыки Индии выделим лишь один элемент данной методики – высокую практичность, выраженную в тщательной отработке каждой исполнительской детали. Например, при обучении раг главным звеном становится приобретение учеником определённых навыков импровизации, а исполнитель становится в то же время и автором исполняемой раги. Слушатели оценивают его мастерство по тому, насколько оригинально искусство его импровизации. Такая трактовка композиции раги и подход к её созданию, на наш взгляд, очень близка природе эстрадного жанра в целом. Об этом подчёркивается и в классификации структуры современной музыкальной культуры Таджикистана, музыковедом Ф.А. Азизи [1, с. 9-14].

Краткие выводы. Как говорят сами музыковеды Индии, и практическое осмысление того демонстрирует в своём труде Рави Шанкар, искусство раги постигается, прежде всего, в результате длительной тренировки, в процессе которой ученик перенимает от учителя все необходимые навыки, но одновременно он твёрдо усваивает кодифицированные нормы ладовых структур, ритма, исполнительской техники и другие каноны. Только таким путём сложное искусство раги даётся певцу и музыканту. В центре данного процесса Рави Шанкар ставит *навык импровизирования*.

Практика подготовки музыканта-эстрадника показывает, насколько значимо штудирование и практическое достижение в выполнении каждого приёма импровизирования мелодических и ритмических деталей, свойственное индийской методике обучения.

Именно такую детальную разработку требует современная эстрадная музыка, вне зависимости индийская ли она или, например, таджикская.

В проецировании на таджикскую музыку принципа импровизирования индийских мастеров, данный навык не актуален в традиционной профессиональной таджикской или даже в фольклорной музыке. Поскольку в таджикской макомной музыке (Шашмаком, Фалак, локальные макамы) акт импровизирования почти отсутствует. В музыкальной культуре Таджикистана творческий навык импровизирования находит применение лишь в очень малом количестве жанров традиционной музыки, ограниченных локальностью. Тогда как, музыканту-эстраднику навык активного импровизирования необходим и на основе таджикской музыки. Обычное исполнение народной песни под аккомпанемент электронных инструментов, или народной мелодии преподносит песню и мелодию народного происхождения лишь в новом тембре, но не новом жанре. Но её новая интерпретация посредством активного импровизирования способна превратить её в новый жанр. Но не только этим способом ограничивается импровизирование в таджикской эстрадной музыке.

Если обратить внимание на сочинения и аранжировки выдающихся таджикских эстрадных мастеров, таких как Кароматулло Курбонов, Юрий Лядов, Мукаддас Набиева, Далер Назаров и многих других, обнаруживается подобный подход к делу. Из современных музыкантов особо отличается подобным подходом, например, любимец публики Зикриоллох.

Из методики обучения таджикской макомной музыки эстрадникам необходимо заимствовать, на наш взгляд, отношение к поэзии. Учитывая большое значение стиха в таджикской музыке в целом, правомерно введение предмета по системе стихосложения (аруз) в учебную программу отделения эстрадной музыки. Изучив основы поэзии, музыкант-эстрадник, во-первых, выработает в себе высокий эстетический вкус к стихам, во-вторых, с лёгкостью может согласовать любой текст с усулем/зарбом и мелодией определенной песни. Эти навыки помогут ему и в его сочинительском творчестве. Ведь многие музыканты-исполнители, достигая периода зрелости своего творчества, начинают заниматься и сочинительской деятельностью.

Ритмическая система раги и Шашмакома в корне отличаются друг от друга. И именно ритмическая система раги – тала предусматривает активную импровизацию, которая в традиционной школе (методике) гуру-шишья обучается ступень за ступенью по деталям. На неё ложится мелодико-интонационная импровизация. Поэтому музыканту-эстраднику в Индии, необходим навык импровизирования и категории мелодической, и ритмической.

В таджикской макомной музыке категория ритмоформулы – усул/зарб призван, в большей степени, способствовать стройности в музыкальной композиции. Ритм макомной музыки тесно сплетается с ритмом поэтического начала. Именно поэтому и было изложено введение конкретного предмета в подготовку музыкантов-эстрадников в таджикской музыке.

Следовательно, знакомство с методикой обучения и индийских мастеров (гуру-шишья), и таджикских устатов (устод-шогирд) даёт возможность не только сравнения, но и заимствования из неё некоторых положительных принципов, идущих на пользу музыкантам-эстрадникам.

Думается, что более углублённое знакомство с известной традиционной методикой гуру-шишья и устод-шогирд будет способствовать большему заимствованию наиболее разработанных принципов обучения и раги, и макому в музыкальной практике таджикской эстрадной музыки. Активизация же взаимообмена между индийской и таджикской музыкой, несомненно, даст свои положительные результаты.

В **заключении** хотелось бы заметить, что несмотря на кажущуюся парадоксальность цели статьи – попытка выявления и определения полезности взаимосвязи двух совершенно различных явлений: *метода обучения классической музыке и коммерческого продукта*, ориентированного на массовую популярность, следует констатировать факт о том, что одной из причин успеха легендарных звёзд киномузыки Индии, обусловлена устойчивым образовательным базисом их подготовки, основанным на системе обучения традиционной музыки – гуру-шишья.

Литература

1. Азизӣ Ф. А. Асосҳои мусиқии классикии тоҷик. Китоби дарсӣ. Иборат аз ду қисм. Қисми 1. Таърих / Ф. А. Азизӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 400 с.
2. Азизова Ф. Шашмаком и Рага. Краткий компаративистский анализ / Ф. Азизова. – Душанбе: Матбаа, 1999. – 166 с.

3. Бонгард-Левин, Г. М. Древнейиндийская цивилизация. Философия, наука, религия / Г. М. Бонгард-Левин. – Москва: Наука. Гл. редакция восточной литературы, 1980. – 333 с.
4. Веды [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.ayurtour.ru/articles/india/istoriya/chto-takoe-vedy/>
5. Голубцова Е. В. Рок-музыка в Индии: этапы развития и смысловое наполнение // Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология» / Е. В. Голубцова. – 2025. – №7. – С. 81-98.
6. Индийская музыка [Электронный ресурс]. – URL: // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
7. Индия // Музыкальная эстетика стран Востока / под редакцией В. П. Шестакова. – Москва: Музыка, 1967. – С. 35-139.
8. Менон Н. Музыка должна служить взаимопониманию / Н. Менон // Советская музыка. – 1976. – №4. – С. 124-126.
9. Менон Н. Музыкальные культуры народов: традиции и современность / Н. Менон // Советская музыка. – 1971. – №2. – С. 26-33.
10. Неру Дж. Открытие Индии / Дж. Неру. – Москва: Изд. ин. лит., 1955. – 649 с.
11. Рачабов Ҳ. Санъати Ҳиндустон (Раджабов Х. Искусство Индии) / Ҳ. Рачабов. – Душанбе: ЭР-граф, 2024. – 216 с.
12. Синявер Л. С. Музыка Индии / Л. С. Синявер. – Москва: Музгиз, 1958. – 125 с.
13. Синявер Л. С. Поэт, музыкант, художник. К 100-летию со дня рождения Р. Тагора / Л. С. Синявер // Советская музыка. – 1961. – №5 (270). – С. 102-105.
14. Шанкар Р. Ситар малика (на хинди) / Р. Шанкар. – Хатхрас, 1977. – 217 с.
15. Anirudha Bhattacharjee, Parthiv Dhar. Kishore Kumar. The Ultimate Biography. – India, Naryana: HarperCollins Publisher, 2022. – 555 p. (Анирудха Бхаттанарджи, Партив Дхар. Кишор Кумар. Окончательная биография. (Анирудха Бхаттанарджи, Партив Дхар. Кишор Кумар. Полная биография. – Индия, Харьяна: HarperCollins Publisher, 2022. – 555 с.).
16. Shirali, V. An Introduction to Indian Music / V. Shirali. – New Delhi, 1977. – 229 p. (Ширали, В. Введение в индийскую музыку. – Нью-Дели, 1977. – 229 с.).
17. Sujata Dev. Mohammed Rafi. Golden Voice of the Silver Screen. Foreword Dilip Kumar. Authorised by Shahid Rafi. – India, Uttar Pradesh, 2015. – 238 p. (Суджата Дев. Мохаммед Рафи. Золотой голос серебряного экрана. Предисловие Дилипа Кумара. Авторизовано Шахидом Рафи. – Индия, Уттар-Прадеш, 2015. – 238 с.).

**Азизи Фароғат,
Нозияи Кароматулло**

ДАР БОРАИ ТАҲАВВУЛИ УНСУРҲОИ КЛАССИКӢ ДАР МУСИҚИИ СИНАМОИ БОЛЛИВУД (гузориши масъала)

Дар мақола масъалаи алоқамандии унсурҳои мусиқии классикӣ бо ҷаҳолияти эҷодии сарояндагони мусиқии синамои Болливуд, ки шухрати

чаҳонӣ дорад, баррасӣ шудааст. Муаллифон ба он ақидаанд, ки синамомусиқӣ як шоҳи мусиқии эстрадӣ мебошад.

Аз шиносӣ бо фаъолияти эҷодии ситораҳои синамомусиқии Ҳиндустон аён мешавад, ки тарбияи онҳо дар асоси мактаби суннати мусиқии классикии гуру-шишя сураат гирифтааст. Аз ин рӯ, ҳарчанд алоқамандии ду падидаи гуногун – услуби омузиши мусиқии классикӣ, ки ҳадафаш тарбияи интизом баҳри рушди маънавӣ ва ниғаҳдории тозагии услуб (рага, мақом, фалак) аст, бо маҳсули тичоратӣ, ки бо истифодаи унсурҳои мусиқии ғарбӣ, технологияи сабти садои муосир барои маъруфият миёни омма равона карда шудааст. Аммо мавҷудияти умумият, ки ба табиати мусиқии онҳо вобаста аст, чунин муқоисаро асоснок мекунад.

Муаллифони мақола дар мисоли маълумоти тарҷумаҳои Муҳаммад Рофи, Кишор Кумар ва Лата Мангешкар нишон медиҳанд, ки онҳо таҳсили мусиқавии худро на дар мактаби академӣ, балки дар мактаби суннати гуру-шишя гирифтаанд. Аз ин бармеояд, ки дар тайер кардани мусиқинавозони эстрада, аз ҷумла иҷрокунандагони мусиқии кино, таҳсилоти анъанавии мусиқӣ хеле муҳим аст.

Услуби омузиши гуру-шишя, ки таърихи қадимтарин дорад, бо коркардҳои дақиқи худ маълум аст. Муодили ин низом дар мусиқии тоҷик усули устод-шогирд аст. Аз ин рӯ, муаллифони мақола судмандии ҳам гуру-шишя ва ҳам устод-шогирдро барои фаъолияти эҷодии сарояндагону навозандагони эстрадӣ хеле судманд мешуморанд. Ва мушаххасан, аз услуби омузиши мусиқии классикии ҳиндӣ – импровизатсия ва аз устод-шогирд – шеърдониву шеърфаҳмиро дар тарбияи мутахассисони соҳаи эстрадӣ тавсия медиҳанд. Дар баробари ин, ба ақидаи муаллифон, тавассути тамрини ҳар як унсuri зарбӣ ва лаҳнӣ пайдо кардани малакаи импровизатсия, ки ба услуби омузиши мусиқии классикӣ хос аст, дар мусиқии эстрадӣ низ амалан бояд татбиқ кард.

Калидвожаҳо: гуру-шишя, “устод-шогирд”, Муҳаммад Рофӣ, Кишор Кумар, Лата Мангешкар, синамомусиқӣ, услуби омузиши мусиқии суннатӣ, Ведҳо, мусиқии эстрадӣ, суннатҳои мусиқии Ҳинд, арӯз.

**Azizi Faroghat,
Noziyai Karomatullo**

ON THE EVOLUTION OF CLASSICAL ELEMENTS IN BOLLYWOOD FILM MUSIC (to highlight the problem)

This article examines the relationship between elements of classical music and the creative work of world-famous Bollywood singers. It reveals that many prominent Bollywood playback singers received their musical education through the traditional *guru-shishya* system.

At the outset, the author acknowledges the apparent paradox of comparing a classical music teaching method, which seeks to transmit knowledge from teacher to student, cultivate discipline for spiritual development, and preserve the purity of musical styles such as *raga*, *maqam*, and *falak*, with a commercial musical product aimed at mass popularity and incorporating elements of Western music, recording technologies, and other modern influences. Nevertheless, the

author argues that such a comparison is legitimate because both are fundamentally rooted in the nature of music.

Using the biographies of Mohammed Rafi, Kishore Kumar, and Lata Mangeshkar as examples, the authors identify a common thread: all three received a traditional foundational musical education based on the *guru-shishya* teaching method. This leads to the conclusion that traditional musical education plays an important role in the training of popular musicians, including film music performers. The *guru-shishya* system, which dates back to the earliest periods of Indian culture, is characterized by a highly developed approach to musical instruction. A comparable system in Tajik culture is the *ustād-shāgird* tradition. Both systems therefore provide skills that are highly valuable to the creative work of singers and popular instrumentalists.

Among the specific skills associated with these traditions, the author highlights improvisation as a key component of the *guru-shishya* method and knowledge of the *aruz* poetic system as an important element of the *ustād-shāgird* tradition. A common feature of both systems is the pursuit of performance excellence through the detailed practice of the smallest elements of musical expression, including both melodic and rhythmic components.

Keywords: guru-shisha, ustād-shāgird, Mohammed Rafi, Kishore Kumar, Lata Mangeshkar, film music, methods of teaching traditional music, Vedas, pop music, musical traditions of India, aruz.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизӣ Фароғат Абдуқаҳҳоровна – доктори санъатшиносӣ, профессори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ҳусейнзода, 155. Тел: (+992) 918 70 06 21, e-mail: farog48aziz@mail.ru

Нозияи Кароматулло – магистранти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ҳусейнзода, 155. Тел: (+992) 556 13 28 28,

Сведение об авторах: Азизи Фароғат Абдуқаҳҳоровна – доктор искусствоведения, профессор Таджикской национальной консерватории имени Т. Сатторова. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода, 155. Тел.: (+992) 918 70 06 21, эл. почта: farog48aziz@mail.ru

Нозияи Кароматулло – магистрант Таджикской национальной консерватории имени Т. Сатторова. 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Хусейнзода, 155. Тел.: (+992) 556 13 28 28,

About the authors: Azizi Faroghat Abduqakhkhorovna – Doctor of Arts, Professor at the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Huseinzoda Street, 155. Tel.: (+992) 918 70 06 21, e-mail: farog48aziz@mail.ru

Noziyai Karomatullo – Master's student at the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Huseinzoda Street, 155. Tel.: (+992) 556 13 28 28.

ТДУ:78точик+78.083+001(092)+37точик+008+39

Ғуломов Фазлиддин

НАҚШИ ФАЙЗУЛЛО КАРИМОВ ДАР ЭҶЁИ АНЪАНАҶОИ РАҚСИ МИЛЛӢ

Дар мақола фаъолияти эҷодии иҷрокунандагии раққос, балетмейстр, устоди санъати касбии хореографияи тоҷик, такмилдиҳандаи анъанаҳои рақси халқии минтақаи Кӯлоб, созмондиҳандаи дастаҳои рақсӣ, таҳиягару ба саҳнагузорандаи рақсҳо, яке аз бунёдгузорони мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд” Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Файзулло Каримов мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтааст.

Ҳамзамон, дар мақола марҳилаҳои тарбияи ҳунармандони касбии рақс дар мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд” равангу ривоҷи ҳунари касбӣ ва таъсири он дар рушди фаъолияти эҷодии ҳаваскорони бадеӣ нишон дода шудааст. Илова бар ин, хусусиятҳои хоси истеъдод ва таҷрибаи бои дар Ансамбли давлатии хизматнишондодаи рақсии «Лола»-и ба номи Ғаффор Валаматзода ва ансамбли рақсии «Бунафшаи»-и Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода андӯхтаи Файзулло Каримов таҳлил шудааст.

Қайд гардидааст, ки Файзулло Каримов бо истеъдоди нотакрораи, сабку мактаби рақсиани дар эҷо гардидани анъанаҳои рақсии касбии тоҷикӣ, ташаккули насли нави раққосон нақши созанда гузоштааст.

Муаллиф осори ба мавзӯ бахшидашударо омӯхта, ба хулосае меояд, ки то кунун усули хоси иҷроии тарзи дар саҳна тайёр намудани рақсҳои мардона ва занона дар фаъолияти мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд” пурра аз тарафи муҳаққиқон мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст.

Аз ин лиҳоз, дар мақола фаъолияти мактаби рақсии Кӯлоб – «устод-шогирд» таҳлил ва таҳқиқ гардида, хусусиятҳои хоси он равшану возеҳ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Файзулло Каримов, рақс, раққос, балетмейстр, анъана, хореография, ансамбл, истеъдод, таҳиягар, санъат, мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд”

Муқаддима. Имрӯз дар шароити ҷаҳонишавӣ, бархурди тамаддунҳо ва рушди бемайлоии технологияҳои муосир рӯ овардан ба омузиш ва таҳқиқи мероси фарҳангӣ, аз ҷумла эҷодии бадеии халқ, ба хусус анъанаҳои рақси миллий ва таърихи он дар манотиқи гуногуни ҷумҳурӣ муҳаббатро касб карда, барои тақвияти ҳудудҳои миллий, муаррифи ва тарғибу ташвиқи санъати қадимаи миллати тоҷик мусоидат мекунад. Соҳибистиклолии Тоҷикистон имкон дод, ки санъати рақси анъанавии тоҷик ҳарчи бештар рушду такомул ёфта, ҳифз карда шавад ва барои имрӯзу фардои миллат ҳамчун мероси гаронбаҳои фарҳанги миллий хизмат намояд. Дар робита ба ин, барои побарҷо мондани рақси анъанавии тоҷик зарур аст, ки фаъолияти устодони боистеъдоди рақс ва мактаби эҷодии онҳо мавриди омузишу таҳқиқ қарор дода шавад.

Методология ва методи таҳқиқ. Асоси методологии мавзуъ инъикоси объективии фаъолияти эҷодии Хунарпешаи халқии Тоҷикистон Файзулло Каримов вобаста ба омузиши масъалаҳои эҷодӣ анъанаҳои рақси миллӣ мебошад. Ҳангоми омодаسازیи мақола методҳои гуногуни таҳқиқотӣ, аз ҷумла таърихӣ-муқоисавӣ, омузиши факту рақамҳо, таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаи фаъолияти амалӣ, ҳулосабарорӣ, мавқеи интиқодӣ ва мусоҳиба истифода шуд.

Қисми асосӣ. Мавзуи мазкур то имрӯз мавриди таҳлили махсуси илмӣ қарор нагирифта бошад ҳам, аммо масъалаҳои назариявӣ ва амалии он дар таҳқиқоти ҷудогонаи муҳаққиқон арзёбӣ шудааст. Аз ҷумла, дар таҳқиқи рақси тоҷик саҳми муаррих, этнограф, театршинос, доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор Низом Нурҷонов [13], Н. Қличева [9, 10, 11] З. Казакова [10] қалон аст. Аз ин миён дар асари Н. Нурҷонов “Олами беканори рақси тоҷик” [13] таърихи рақси тоҷик аз даврони қадим то асри XXI баррасӣ шудааст. Муҳаққиқон Н. Қличева ва З. Казакова таърихи санъати хореографияи тоҷикро таҳқиқ намудаанд. Дар китоби устоди рақс, роҳбари гурӯҳи рақсии “Чаманоро” Фирӯза Аюбҷонова таҳти унвони «Рақси анъанавии тоҷик» [5] сабақҳои рақси тоҷик, мавқеъҳо, ҳолатҳо ва ҳаракатҳои рақси занонаи ҳучандӣ, помирӣ, кӯлобӣ ва бухорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳамзамон, оид ба масъалаҳои гуногуни рушди санъати рақс, ба хусус рақси мардона, фаъолияти ансамблҳои касбии рақсӣ ва дастаҳои ҳаваскорӣ рақсӣ силсилаи мақолаҳои устодони рақс Ш. Абдурахмонова [1, 2], З. Казакова, [8], Н. Қличева [9, 11], Ҷ. Охунова [14], Н. Кавракова [7] ва дигарон ба таъбиқ расидаанд.

Зиндагинома ва фаъолияти ҳунарии Хунарпешаи халқии Тоҷикистон, устоди рақс Файзулло Каримов сеҳрпахлу ва ҷолиб буда, тавачҷуҳи муҳаққиқон ва санъатшиносонро ба худ ҷалб намудааст. Аҳли эҷод шахсият, фаъолияти эҷодиву ҳунарии ӯро аз зовияҳои гуногун, дар муносибат ба соҳаи фаъолият ва касбии худ таҳлил намудаанд. Ба хусус зинаҳои камолоти эҷодиву ҳунари ва ба олами рақс ворид шудану қомеъ гаштани ӯ бештар дар осори муҳаққиқон: Н. Нурҷонов, Ш. Абдурахмонова, Ҷ. Охунова, Н. Қличева, И. Раҳмонӣ, О. Нуриддинов ва дигарон воқеъабинона таҳлил шудааст. Муҳаққиқон фаъолияти пурсамари эҷодӣ ва саҳми назаррасу истеъдоди баланди Файзулло Каримовро дар инкишофи санъати хореографияи нек арзёбӣ кардаанд. Бештари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки Файзулло Каримов дар сафарҳои ҳунари ба кишварҳои хориҷӣ рақсҳои тоҷикиро бо маҳорат ва истеъдоди баланд муаррифӣ кардааст.

Дар баробари ин, метавон қайд намуд, ки усули ҳоси иҷроӣ тарзи дар саҳна тайёр намудани рақсҳои мардона, ки бо кӯшишу заҳматҳои пайгиронаи Файзулло Каримов дар фаъолияти мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд” роҳандозӣ шудааст, то кунун аз ҷониби муҳаққиқон ва иҷрокунандагон рақси миллӣ мавриди муҳокима, баррасӣ ва таҳқиқ қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, дар ин мақола тасмим гирифта шуд, ки фаъолияти мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд” -ро таҳқиқ ва хусусиятҳои ҳоси онро муайян карда шавад. Илова бар ин, то кунун бо таври бояду шояд таҳқиқ нашудани анъанаҳои ҳоси иҷроӣ рақсҳои халқии минтақаи Кӯлоб зарур донистем, ки дар заминаи осори ҷопшуда ва таҷрибаи дар ин самт

андӯхтаи Файзулло Каримов ба омузиши ин масъала бештар тавачҷух намоем.

Файзулло Каримов 21 март соли 1959 дар деҳаи Кӯли Сӯфиёни ноҳияи Данғара таваллуд шудааст. Аз овони талабагӣ ба санъати рақс мароқ зоҳир кард ва яке аз фаъолони дастаи ҳаваскорони санъати мактаб буд. Мактаб барои ба олами рақс ва мусиқӣ ворид шудани ӯ шароит фароҳам овард. Пас аз хатми мактаби миёнаи рақами 51-и зодгоҳаш барои идома додани омузиши касби дӯстдоштааш – санъати рақс Файзулло Каримов соли 1975 ҳуҷҷатҳояшро ба Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода (ҳоло Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода) месупорад ва донишҷӯ мешавад [12]. Бо саъю кӯшиши мудири кафедраи хореографияи донишқада, муҳаққиқи рақси тоҷик, профессор, Хунарпешаи халқии Тоҷикистон Азиза Азимова ӯ ба нозукиҳои санъати хореографияи миллӣ шинос мегардад.

Дар ташаккули шахсияти эҷодии Файзулло Каримов ва пайдо намудани сабку салиқаи хоси иҷроӣ, дар радифи профессор Азиза Азимова саҳми мутахассисони варзидаи санъати хореография, аз ҷумла Хунарпешаи шоистаи Тоҷикистон, балетмейстер Сталина Азаматова, Вера Кавалчук беандоза аст. Ин нуктаро муҳаққиқ Темур Атахонов чунин тавзеҳ додааст: «Азиза Азимова ҳамчун педагог шогирдони зиёдеро ба воя расонидааст. Аксари онҳо, аз ҷумла ... Каримов Ф. – артисти халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ... дар роҳи рушди санъати миллии тоҷик анъанаи устои худ Азиза Азимоваро бомуваффақият идома медиҳанд» [3, с. 84].

Воқеан нақши Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, ҳамчун таълимгоҳи касбии рақс дар ташаккул ва пешрафти санъати хореографияи навини тоҷик хеле муассир аст. Ҳангоми таҷрибаомӯзии истехсолӣ дар шуъбаи фарҳанги шаҳри Кӯлоб мудири фарҳанг Отахон Алиев бо мақсади ба таври касбӣ ба саҳна гузоштани рақси халқии тоҷики Файзулло Каримовро ба Ансамбли халқии тарона ва рақси колхозии Ленингради шаҳри Кӯлоб сафарбар намуд. Ҳаёати рақсии ансамбли мазкур иборат аз 20 нафар аз ҳисоби хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёна ва колхозчиён таъсис дода шуд. Роҳбари бадеии дастаи хунари Абдучалил Ғаниев барномаро аз суруду охангҳои халқӣ мураттаб сохт. Файзулло Каримов рақсҳои занонаро ба таври шинохташаванда тағйир дод. Рақси занона тобишҳои тоза пайдо намуда, ҳаракатҳо васеътар, зиндатар, озодтар, суръати рақс тезтар иҷро гардида, бозии раққосон аз иродаи шодмонӣ ва зебӣ ғанӣ гашт. Рақсҳои ҷаҳор, шаш, ҳаштнафара, рақси якҷояи зану мард пайдо шуданд. Файзулло Каримов дар басаҳнагузори рақсҳо эҷодкориро навоарӣ намуда, на танҳо ба муҳити идонаи барномаи ансамбл, балки ба ҳар рақс тобишҳои рангорангро ҳамроҳ намуд. Бо мақсади тарғиби эҷодиёти бадеии ҳаваскорон бо ибтикори шуъбаи фарҳанги шаҳри Кӯлоб барномаи ансамбл тавассути шуъбаи мусиқии телевизиони тоҷик сабт карда шуд. Фазаи хеле мусоиди хунарии шаҳри Кӯлоб дар ташаккули маҳорати эҷодӣ хунарии Файзулло Каримов таъсири мусбат расонд. Истеъдоди ӯ дар вақти таҷрибаомӯзӣ эътибори хоса пайдо кард. Шуъбаи фарҳанги шаҳри Кӯлоб қобилияти эҷодӣ ва истеъдоди баланди Файзулло Каримовро ба назар

гирифта, ўро дар асоси мактуб пас аз хатми донишкада ба вазифаи солисти балет ва балетмейстери Театри мусиқӣ-мазҳакаи шаҳри Кӯлоб барои кор даъват намуд. Ў дар ин вазифаи пурмасъулият тули солҳои 1979-1998 содиқона кор кард ва подоши заҳматҳои касбиаш ба унвони “Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон” (1997) кадрдонӣ гардид. Дар ин маврид муҳаққиқ Низом Нурҷонов дуруст ишора мекунад: «Ракси сахнавӣ дар театри С. Вализодаи Кӯлоб баъди омадани хатмкунандагони кафедраи хореография Донишкадаи ба номи М. Турсунзода Файзулло Каримов ва Муҳаммадӣ Абдурасулов чон гирифт, онҳо рақсҳои халқии Кӯлобро дар чорчӯбаи мушаххаси сахна ҷой додаанд. Ракси мардонаи Кӯлоб дар шакли як ва баъзан дукаса, гоҳо ҳамроҳи се-чаҳор нафар раққосҳо дар иҷрои Каримов ва Абдурасулов зинда шуд. Онҳо дар ҳаракатҳои рақси мардона зебӣ, хушандомӣ ва гарммизочӣ ато намудаанд» [13, с. 274].

Файзулло Каримов дар баробари иҷрои вазифаҳои касбиаш, вазъи ансамблҳои халқии тарона ва рақси шаҳру ноҳияҳои вилоятро омӯхта, дар ташкил ва баргузориҳои даври ноҳиявии Фестивал-озмуни ҷумҳуриявии телевизионии эҷодиёти бадеии халқ «Бустон»-2 ва «Бустон»-3 ҷиҳати ба сахна гузоштани рақс ва ба хусус сӯитаҳои рақсӣ ба шӯъбаҳои фарҳанг ёрии амалӣ расонидааст. Илова бар ин, ӯ дар тули беш аз 20 соли фаъолият аз шаҳру ноҳия ва деҳаҳои минтақаи Кӯлоб шогирдони ҷавонро ҷалб намуда, дар тарбияи онҳо, ташкили мактаби рақс ва омӯхтани нозукиҳои сабк, яклухтии бадеӣ ва маданияти баланди рақси мардумӣ сахм гузоштааст. Шогирдони мактаби рақсии Файзулло Каримов: Абдуғафур Муродов аз ноҳияи Фархор, Хоҷамурод Кабиров аз ноҳияи Ҳамадонӣ, Нурулло Ибодов аз ноҳияи Темурмалик, Зӯҳро Назарова, Хайринисо Ватанова, Асламхон Муродов аз шаҳри Кӯлоб, Саидмурод Мирзоев аз ноҳияи Восеъ олами рангини рақс, сирру асрори онро омӯхта, ҳамчун устод ба камол расида дар таъсиси ансамблҳои рақсӣ то имрӯз хизмат менамоянд.

Тибқи иттилои муҳаққиқон Н. Қличева ва И Раҳмонӣ “то асри XX чанд сабки рақси халқӣ тоҷик ба мо расидааст, ки онҳо бо номҳои рақси кӯлобӣ, помирӣ, хучандӣ, бухорӣ маъмул мебошанд. Ракси халқӣ натиҷаи эҷодиёти дастаҷамъӣ мебошад. Он аз иҷрокунанда ба иҷрокунанда, аз устод ба шогирд, аз насл ба насл, аз як маҳал ба маҳалли дигар гузашта, ғайр мегардад ва дар баъзе мавридҳо ба сатҳи олии бадеӣ ва техникаи мумтозу нафис мерасад. Масалан, техникаи чархзанӣ ва дар вақти рақс ҷаҳидани раққоси халқӣ Бобо Ятим аз ноҳияи Восеъро ягон раққос такрор карда натавонист. Шогирдони ӯ устодони рақс Файзулло Каримов ва Муҳаммадӣ Абдурасулов рақси мардонаи ўро омӯхтанд ва давом дода истодаанд» [11, с. 90].

Воқеан Файзулло Каримов ва Муҳаммади Абдурасулов дар роҳи устодона силсилабанд кардани намудҳои гуногуни санъати халқӣ, хусусан рақси анъанавӣ, мусиқӣ, рубоӣ таронаҳои мардумӣ, расму оин, урфу одат ва лаҳзаҳои зисту зиндагии сокинони Хатлонро омӯхта, дар заминаи фолклори мусиқӣ рақсӣ ва этнографияи Кӯлоб мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд”-ро ташкил намудаанд. Файзулло Каримов ва Муҳаммади Абдурасулов бештари рақсҳои халқиро аз қуҳансолон дар ҷашну идҳои оилавӣ омӯхта, онҳоро аз нав кор карда, такмил дода, ба таври касбӣ ба сахна гузоштаанд. Зарб-манбаи асосии ҳаракат дар рақсҳои кӯлобӣ ба ҳисоб рафта,

он рақсро ба чунбиш мебарорад. Заргарона истифода бурдани ҳаракатҳои мавзун бадан низ яке аз хусусиятҳои хоси рақси кӯлобӣ аст. Хусусияти хоси рақси кӯлобӣ дар он аст, ки он хеле сабук, хиромон, зариф, мавзун ва серҳаракату пурҳарорат буда, бо ҳаракати дастҳо, пойҳо ва имову ишора таъкид карда мешаванд. Рақсҳои мардонаи кӯлобӣ бо ҳаракатҳои васеъ, пурқувват, тунду тез иваз ёфтани таҳия гашта, хеле таъсиргузоранд. Рақси занонаи кӯлобӣ бошад махсусият ва ҳаракатҳои хос дошта, басо нарму хиромон иҷро мегардад. Чархҳо орому мавзунанд. Қариб дар ҳар як деҳаи ноҳияҳои гирду атрофи шаҳри Кӯлоб ҳунарҳои мардумиро мушоҳида кардан мумкин аст. Махсусан ҳунари чакандузӣ, ки хоси бонувони минтақаи Кӯлоб аст, аз рӯи нақшу нигораи аз дигар ноҳияву водихо фарқ мекунад. Дар мактаби рақсии Кӯлоб оид ба тайёр намудани либосҳои сахнаӣ, нақшу ниғори он таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Зеро ҳамаи зебоию хиромонӣ, назокату ҳаракати раққосаҳои кӯлобӣ маҳз тавассути куртаи васеи остиндарози гулдӯзии чакан инъикос мегардад. Мактаби рақсии Кӯлоб дар ҳифзи суннату рангомезӣ, сабки асили санъати рақс самаранг хуб оварда, дар эҳёи рақсҳои мардона сахми муносиб гузоштааст.

Файзулло Каримов арзишҳои гаронбаҳои рақси миллии тоҷикро мукаммалу амиқ омӯхта, рақси мардонро бо тамоми нозукиҳои иҷро намуда, манзури тамошобинон гардонидаст. Хусусан рақсҳои «Ҳафтзарб», «Кӯлобӣ», «Найи ҷупонӣ», «Қаландарӣ», «Тӯёна», «Дашнободӣ»-ро ба дараҷаи баланд иҷро намудааст. Рақсҳои ба воситаи намоишҳои театрий гузаштаи ӯ «Восеъ»-и С. Улуғзода, «Заволи чамбули мастон»-и С. Аюбӣ, «Хусрав ва Ширин»-и Мирзо Турсунзода ва А. Дехотӣ, «Мири Кабир»-и М. Ғоиб, «Аз хок баромадему дар хок шудем»-и Ҷ. Сирочов камали ҳунармандӣ ва завқӣ баланди зебоипарастии ӯро нишон додааст. Ӯ чун устои касбии рақс дар фаъолияти ҳунарию эҷодӣ аз ганҷинаи рақсҳои миллии самаранок истифода бурда, ба онҳо ҳаракатҳои мувофиқ ҳамроҳ намуда, руҳи замонавӣ бахшидааст. Сабки асосии мактаби рақсии Файзулло Каримов дар заминаи омӯзиши анъанаҳои бойи рақси тоҷикӣ асос ёфта, бо ғуногунрангиву тозагӣ, хусусиятҳои фалсафӣ ва амиқии маънавӣ, назари зебоишиносӣ ва аз ҷиҳати техникаи иҷроӣ фарқ мекунад. Ӯ бо истеъдоди нотакрораш, сабки мактаби рақсиаш дар эҳё гардидани анъанаҳои рақсии касбии тоҷик, ташаккули насли нави раққосон нақши созанда гузоштааст.

Ба андешаи Хайриниссо Ватанова – директори ансамбли давлатии хизматнишондодаи рақсии «Лола» ба номи Ғаффор Валаматзода, Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон хизмати Файзулло Каримов дар рушди санъати хореографияи тоҷик, хусусан дар эҳё намудани рақси мардона калон аст. Аммо, ҷунони мушоҳидаҳои нишон медиҳанд солҳои охир иҷрокунандагони рақси мардона аз байн рафта истодаанд. Ин омилро ба назар гирифта, барои барқарор ва тарғиб намудани рақси мардона дар Ансамбли давлатии хизматнишондодаи рақсии «Лола» ба номи Ғаффор Валаматзода ба сифати устои рақс Файзулло Каримовро даъват намуданд, ки ба фаъолияти ғуруҳи рақсии мардонаи минтақаҳои Кӯлоб, Дарвоз, Қаротегин ва Рӯшон роҳбарӣ намояд ва бо назардошти тамоми хусусиятҳо, нафосати ҷаззоб, пурмазмунӣ ва боигарӣ, рақсҳоро ба сахна гузорад. Ин нуктаро устои касбии санъати рақс, Ҳунарпешаи халқии Қароқалпокистон Ҷамила Охунова чунин тавзеҳ додааст: «Дар сабки иҷроии рақсҳои миллии мардона Файзулло Каримов ва

Муҳаммадӣ Абдурасулов як чараёни бисёр ҷонноку мавзунро истифода бурда, хусусан дар иҷрои рақси мардонаи «Ҳафтзарб» аломатҳои хоси хореографияи минтақаи Кӯлобро ҷун падидаи нодири ҳунари арзёбии менамоянд» [4, с. 81].

Фаъолияти дигари Файзулло Каримов омӯзгорӣ аст. Ӯ аз соли 2019 то имрӯз дар кафедраи хореографияи Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода ба ҳайси омӯзгор ва роҳбари ансамбли рақсии «Бунафша» фаъолият менамояд. Ба таъбири профессор, Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, мудири кафедраи санъати актёри Тағоймурод Розиков: Файзулло Каримов ба ном эҷодкор ё ҳунарманд не, ҳамеша ҷӯянда, омӯзанда ва офаранда асту дар равнаки истеъдоди шогирдонаш саҳмгузор мебошад.

Ҳангоми суҳбат бо Файзулло Каримов маълум гардид, ки устодони ҷавони санъати хореографияи тоҷик имрӯз барои сайқал додани маҳорати эҷодиашон, баланд бардоштани сатҳи дониши таҳассусӣ, ба амиқ омӯхтани таърихи пайдоиши рақсҳои қадимаи мардумӣ, тақмили мазмуни рақс, тарзу усул ва хусусиятҳои хоси иҷроиши онҳо кам тавачҷуҳ зоҳир менамояд. Дарачаи тайёр намудани мутахассисони соҳаи хореография дар Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода низ ҷандон баланд нест. Масалан, соли 2025 ба шӯбаи рӯзонаи кафедра як нафар, ба шӯбаи ғоибона 6 нафар донишҷӯ шомил шудааст.

Хулоса. Омузиши фаъолияти ҳунарию эҷодии Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, устоди рақс Файзулло Каримов имкон дод, ки ҷунин натиҷаҳо ҳосил шаванд.

1. Фаъолияти эҷодию иҷрокунандагии раққос, балетмейстр, устоди санъати касбии хореографияи тоҷик, тақмилдиҳандаи анъанаҳои ба худ хоси рақсҳои халқии минтақаи Кӯлоб, созмондиҳандаи дастаҳои рақсӣ, таҳиягару ба саҳнагузорандаи рақсҳо Файзулло Каримов назаррас буда, ҳамчун мактаби ҳунари метавонад мавриди омузиши амиқ қарор гирад.

2. Файзулло Каримов ба ҳайси яке аз бунёдгузори мактаби рақсии Кӯлоб – “устод-шогирд” дар ташаккулу таҳаввул ва рушди ин мактаби ҳунари саҳми муносиб гузоштааст.

3. Хизматҳои арзандаи Файзулло Каримов дар оммавигардонии рақси миллӣ ва тарбияи мутахассисони ҷавони соҳа бо унвонҳои фахрии давлатӣ қадрдонӣ шудааст.

4. Натиҷаи таҳқиқи фаъолияти ҳунарию эҷодии Файзулло Каримов барои омузиши таърихи санъати рақс дар Тоҷикистон шароит фароҳам оварда, ҷиҳати муайяну мушаххас намудани марҳалаҳои таҳаввул ва рушди анъанаҳои рақси миллӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мусоидат менамояд.

5. Маводи эмприкии марбут ба мавзӯ дар оянда имкон медиҳад, ки фаъолияти ҳунарию эҷодии Файзулло Каримов густурдатар омӯхта шавад.

Адабиёт

1. Абдурахмонова Ш. Гулчини рақс: дастури методӣ барои дастаҳои ҳаваскорӣ / Ш. Абдурахмонова. – Душанбе, 2009. – 160 с.

2. Абдурахмонова Ш. Рақси мардонаи тоҷикӣ ва сабабҳои таназзули он / Ш. Абдурахмонова // Паёмномаи фарҳанг. – 2000. – № 3. – С.38-42.

3. Атаханов, Т. Хунарпеша ва устод / Т. Атахонов // Паёмномаи фарҳанг. – 2015. – №3(31) – С.81-86.
4. Ахунова Д. Солное исполнение танца - как одна из форм сценического искусства / Д. Ахунова // Вестник культуры. – 2016. – №1(33) – С.76-83.
5. Аюбджанова Ф. Традиционные таджикские танцы / Ф. Аюбджанова. – Худжанд, 2000. – 96 с.
6. Иброҳимов К. Аз вижагиҳои рақси тоҷик то таъсиси ансамблҳои рақсӣ / К. Иброҳимов // Паёмномаи фарҳанг. – 2019. – №3(47) – С.81-86.
7. Кавракова Н. Подготовка кадров для танцевальных коллективов / Н. Кавракова // Паёмномаи фарҳанг. – 2001. – № 4. – С. 54-55.
8. Казакова З. Состояние и перспективы подготовки специалистов в области хореографического искусства / З. Казакова // Паёмномаи фарҳанг. – 2001. – № 4. – С. 50-54.
9. Қличева Н., Убайдуллоева М. Чарх – омили бунёди рақси тоҷик / Н. Қличева, М. Убайдуллоева // Паёмномаи фарҳанг. – 2013. – №24. – С.51-62.
10. Клычева Н., Казакова, З. История хореографического искусства Таджикистана: очерки / Н. Клычева, З. Казакова. – Душанбе: Дакики, 2014. – 368 с.
11. Қличева Н., Раҳмониён, И. Рақси анъанавии тоҷик: шарҳи масъалаҳои таҳқиқотӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2020. – №2 (50). – С.85-96.
12. Нуриддинов О. Каримов Файзулло Асомиддинович / О. Нуриддинов // Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе: СИЭМТ, 2020. – Ҷ. 9. – С. 523.
13. Нурҷонов Н. Олами беканори рақси тоҷик (очерки таърихӣ назарӣ) / Н. Нурҷонов. – Душанбе, 2004. – 340 с.
14. Охунова Ҷ. Назаре ба рақси мардонаи тоҷик / Ҷ.Охунова // Паёмномаи фарҳанг. – 2000. – № 3. – С. 43-46.
15. Тошев Ш. Устоди хунари рақс // Ғаффор Валаматзода: Китобномаи шарҳиҳои / Мураттиб, муҳаррир ва муаллифи мақолаи муқаддимаӣ Ш. Тошев. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 136 с.

Гулямов Фазлидин

РОЛЬ ФАЙЗУЛЛО КАРИМОВА В ВОЗРОЖДЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТАНЦЕВАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ

В статье рассматривается и анализируется творческая и исполнительская деятельность танцора, балетмейстера, мастера профессионального искусства таджикской хореографии, популяризатора уникальных традиций народного танца Кулябского региона, организатора танцевальных коллективов, разработчика и сценографа танцев, одного из основателей Кулябской школы танца «Шогирд-устод», Народного артиста Таджикистана Файзулло Каримова.

Одновременно в статье показаны этапы подготовки профессиональных танцоров в Кулябской школе танца «Шогирд-устод», становление и развитие профессионального искусства, а также его влияние на развитие любительского художественного творчества. Кроме того,

анализируются специфические особенности таланта и богатый опыт, накопленный Файзулло Каримовым в Государственном заслуженном танцевальном ансамбле «Лола» имени Гаффора Валаматзода и танцевальном ансамбле «Бунафша» Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде.

Отмечается, что Файзулло Каримов, благодаря своему уникальному таланту, собственному стилю и своей танцевальной школе, сыграл конструктивную роль в возрождении таджикских профессиональных танцевальных традиций и формировании нового поколения танцоров.

Изучив работы, посвященные данной теме, автор приходит к выводу, что до настоящего времени конкретная методика исполнения и подготовки мужских и женских танцев на сцене в деятельности Кулябской школы танца «Шогирд-устод» не была в полной мере изучена исследователями.

Таким образом, в статье проанализирована и исследована деятельность Кулябской школы танцев «Ученик-учитель» и показаны её особенности.

Ключевые слова: Файзулло Каримов, танец, танцор, хореограф, традиция, хореография, ансамбль, талант, разработчик, искусство, Кулябская школа танца «устод-шогирд».

Gulomov Fazliddin

THE ROLE OF FAYZULLO KARIMOV IN THE REVIVAL OF NATIONAL DANCE TRADITIONS

This article examines and analyzes the creative and performing activities of Fayzullo Karimov, a dancer, ballet master, and master of Tajik professional choreography. As a People's Artist of Tajikistan, he has played a significant role in developing and preserving the unique traditions of folk dance in the Kulob region, organizing dance groups, and creating and staging choreographic works. He is also one of the founders of the Kulob dance school *ustād-shāgird*.

The article traces the stages of professional dance training at the Kulob dance school *ustād-shāgird*, examines the development of professional choreography, and explores its influence on amateur artistic creativity. It also analyzes the distinctive features of Fayzullo Karimov's talent and the rich experience he acquired through his work with the State Honored Dance Ensemble "Lola," named after Ghaffor Valamatzoda, and the "Bunafsha" dance ensemble of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda.

The article emphasizes that, through his unique talent, individual style, and dance school, Fayzullo Karimov has made a substantial contribution to the revival of Tajik professional dance traditions and the development of a new generation of dancers.

Based on a review of existing studies on the subject, the author concludes that the distinctive methods used to prepare and perform male and female dances on stage within the Kulob dance school *ustād-shāgird* have not yet been fully investigated. Accordingly, the article examines the activities of this dance school, clearly identifying its distinctive characteristics and contribution to Tajik choreographic art.

Keywords: Fayzullo Karimov, dance, dancer, choreographer, tradition, choreography, ensemble, talent, developer, art, Kulob dance school *ustād-shāgird*.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғуломов Фазлиддин – ходими калони илмӣ Маркази мероси фарҳангии тоҷикони Пажуҳишгоҳи фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев, 17. Тел.: (+992) 90 012 78 87.

Сведения об авторе: Гулямов Фазлиддин – старший научный сотрудник Центра культурное наследие таджиков Научно-исследовательского института культуры и информации Министерство культуры Республики Таджикистан. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 17. Тел.: (+992) 90 012 78 87.

Information about the author: Gulomov Fazliddin – Senior Researcher at the Center for Tajik Cultural Heritage, Research Institute of Culture and Information of the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karaboev Street, 17. Tel.: (+992) 90 012 78 87.

ТДУ:9тоҷик+37тоҷик+008-791.3+688.744

Ҷӯрақулов Фармон

НАЗАРЕ БА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ СИРКИ ТОҶИК

Дар мақола марҳилаҳои рушди сирки тоҷик таҳлилу баррасӣ шудааст. Дар пояи омӯзиши ва таҳлилу баррасии маводи дастрасшуда рушди ҳунароҳои сиркӣ ба ҷаҳор марҳила ҷудо карда шуд: нишонаҳои ҳунароҳои сиркӣ аз давраи бостон то асри X; аз асри X то Инқилоби Октябр; сирки замони Шуравӣ; сирки тоҷик дар даврони истиқлол. Аммо ин тақсимибандӣ ҳаргиз қатъӣ, ниҳой нест, дар оянда бо дастрасии мадракоти тоза тақмил дода хоҳад шуд. Ин нуктаро зикр бояд кард, ки таҳлилу марҳилаҳо як хел сурат нагирифтаанд, баъзе марҳилаҳо нисбатан муфасссал, баъзеи дигар мухтасар аст, ин ба таъғӣ ба мадракоти дастрасшуда дорад. Масалан, марҳилаи аввал, ки “нишонаҳои ҳунароҳои сиркӣ аз давраи бостон то асри X” мусаммо шуд, мухтасар аст, аммо марҳилаи дуюм: “аз асри X то Инқилоби Октябр” нисбатан муфасссал омадааст. Нуктаи дигари мавриди зикр он аст, ки марҳилаҳо дар пайванд ба вазъи замон таҳлил шудаанд, чунин ба назар мерасад, ки замон, ҳатто, ба ҳунароҳои сиркӣ, ки дар назари аввал чандон намоён нестанд, таъсир гузоштааст. Нуктаи дигар он аст, ки ба марҳилаҳо ҷудо намудан маъноӣ аз ҳам фосила доштан, қомилан мустақил будани ҳар марҳила нест, балки марҳилаҳо пайванди якдигард, яке дигареро пурра кардааст, тақмил додааст, ки ин ба ҳама анвои санъат хос аст.

Калидвожаҳо: марҳила, сирк, ҳунарҳои сиркӣ, намоишҳои сиркӣ, жанрҳои сиркӣ, сирки тоҷик, сирки замони шуравӣ, сирки замони истиқлол, сиркбоз, сиркбозони сайёр, номера, трюк, унсур, сахна, ҳунарманд.

Мукаддима. Сирк аз қадимтарин рукҳои санъат аст ва бо ҳунару маҳорат, шуҷоату диловарӣ, базлаву ширингуфторӣҳои сиркбозони ҳудру ҳудомӯз дар кӯчаву бозор то намоишҳои имрӯз, ки дар биноҳои мухташам ва мучаҳҳаз бо пешрафтатарин технологияи муосир сурат мегиранд, роҳи дуру дарозро тай намудааст. Ҳунарҳои сиркӣ дар тули мавҷудияти худ бо вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ замон пайванд хӯрда, расму суннату анъанаҳои замонро фаро гирифта, ба истилоҳи сиркшиносон, бо элементҳо, трюкҳо ва номерҳои нав такмил ёфтааст. Намоиши ҳунарҳои сиркӣ бо иду маросим ва базму хурсандӣҳои мардум пайванди ногусастанӣ доштанд ва як бахши ҷудоинопазири ин дилхушиҳо ба шумор мерафтанд. Ба ин мазмун, дар рушду равнақи ҳунарҳои сиркӣ сиркбозони сайёр нақши умда доранд. Намоишҳои онон унсурҳои мусикӣ, ракс, акробатика, жонглёрӣ, масхарабозӣ, чашмбандӣ ва ром кардани ҳайвонотро дар худ мучассам менамуданд. Сирки муосир ин ҳунарҳоро такмил дод, пухтаву сара намуд ва ба жанрҳо ҷудо карда, ба барномаҳои сиркӣ ворид сохт.

Методҳои таҳқиқ. Дар таҳқиқот методҳои таърихӣ (барои омӯзиши пайдоиши нишонаҳои ҳунарҳои сиркӣ, таҳқиқи рушди марҳилаҳо, замон ва ҳунарҳои сиркӣ); таҳлили муҳтавой (ба мақсади муайян кардани вежаҳои сирк ҳамчун яке аз рукҳои санъати тоҷик, ҳифзи суннатҳои миллӣ, иттилооти китобҳо, мақолаҳои илмӣ, маводи ВАО ва бойгонӣ); муқоисавӣ (ҷиҳати муайян кардани вежаҳои умумӣ ва хосаи ҳунарҳои сиркӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ) истифода шудааст.

Қисми асосӣ. Имрӯз гуфтан душвор аст, ки аввалин ҳунарҳои сиркӣ кай, дар кадом асру замон пайдо шудаанд, аммо “мо метавонем танҳо бо истифода аз ду сарчашмаи муътамад: бозёфтҳои бостоншиносони тоҷик, ки аз қабри асрҳо ҳикоят мекунанд ва мероси бебаҳои фарҳангӣ, ба вижа китобҳои илмӣ адабӣ ва таърихӣ, ки гузаштагонан ба ёдгор гузоштаанд, мутмаин шавем, ки пойдевори ҳама намуди санъату ҳунар, аз ҷумла сиркро ханӯз дар даврони бостон ниёгони тамаддуновари мо гузоштаанд” [6, с. 68]. Дар бораи марҳилаи аввали сирки тоҷик, ки онро шартан “аз давраи бостон то асри X” ном кардем, бино ба гузашти асрҳои замонҳо ва тӯфону тундбодҳои айём, дақиқ сухан гуфтан муҳол аст, аз ин рӯ, ногузир даст ба домани фарзия задан лозим меояд, чунки: “ҳамлаи ғосибонаи аҷнабиён, назари Александри Макдунӣ соли 331 пеш аз мелод, арабҳо соли 650 мелодӣ ва алалхусус таассуби динӣ дар аҳди исломӣ осори динию адабии ниёгони моро ба кулӣ нобуд карданд” [9, с.5]. Ба ин сабаб дар хусуси таърихи қадимӣ доштани ҳунарҳои сиркӣ алҳол танҳо дар пояи бозёфтҳои бостоншиносӣ, ки дар осори таърихӣ зикр шудаанд, ҳадс задан мумкин аст. “Мучассамаҳои ромишгарон, раққосон, дорбозон, масхарабозон, тасвири уду нақора ва ғайра» [14, с.9], шаҳодат медиҳанд, ки гузаштагони дури мо – «суғдҳо ва бохтариҳо ба мусикӣ, рақсу тарона, бозиву мусобиқаҳои варзишӣ, сайру тамошоҳо таваҷҷуҳи зиёд доштаанд» [14, с.9]. Санъатшинос Низом Нурҷонов дар таҳқиқоташ оид ба таърихи пайдоиши масхарабозӣ ба навиштаи муҳаққиқи ёдгориҳои қадим Г.А.

Пугаченкова (“Халчянский масхарабоз”, «Искусство», 1965) така намуда, навиштааст: «Образы масхарабози қадим дар яке аз ҳайкалҳои қасри шаҳри антикии Бохтар – Халчаён (дар наздикии Деҳнави имрӯза) акс ёфтааст, ки ба асри якуми то милод тааллуқ дорад» [11, с.6].

Дар китоби “Тоҷикон”, ҳар чӣ ки вазъи маданияи ин ё он давр таҳлил шуда бошад, ишороте оид ба унсурҳои сиркӣ ба дид мерасанд. Масалан, вақте аз ҳафрияи Ачинатеппа гап меравад, тасвири ҳайкалро ба чунин мазмун меҳонем: “Ҷавони танлӯчи зебо, ки дар бар танҳо лунгии дорад, хеле аҷиб истодааст: синааш ба тарафе ҳамида, миёну пойҳояш ба сӯи дигар ҳамида ва илова бар ин яке аз пойҳояш ба қафо партофта. Дар синаи нақшини ҷавон асбоби зиёди зина” [5, с.279]. Дар тарзи истодани ҷавон: “қафаси сина ба тарафе ҳамида, миёну пойҳо ба сӯи дигар ва як пой ба ақиб партофта” як элементи барои ҳунарманди сирк бисёр муҳим – нигоҳ доштани мувозинати бадан бармало мушоҳида мегардад. Нигоҳ дошта тавонистани мувозинати бадан дар ҳолатҳои гуногун ба ҳамаи сиркбозон, ҳосса ба онҳое, ки жанри эквилибристикаро интихоб кардаанд, зарур ва ҳатмист. Аз ҳамин ҷост, ки дар студия ва мактабҳои сиркии муосир нигоҳ доштани мувозинати бадан маҳсул таълим дода мешавад.

Бино ба таҳқиқи бостоншиносон “...Дар Панҷакент, инчунин, ҳайкалҳои хушнамои ҷубӣ ҳам вучуд доштанд. Ин ҳайкали раққосаҳо мебошад, ки ба андозаи $\frac{3}{4}$ қисми тани одамӣ сохта шудаанд. Раққосаҳо аз миён боло луч буда, дар айнаи ҳаракатҳои мураккабтарини рақс тасвир ёфтаанд. Онҳо дасти чапро ба миён монда, пой ростро қат карда, аз болои пой чап, ки рост аст, ба тарафи чап дароз карда истодаанд... Шаддаву халҳолҳои зиёд ва шалвори аҷоибдӯхти маҳину нозук ба қомати расову болои раққоса боз як ҳусни барзиёде мебахшад” [5, с.313]. Рақси раққосаҳои Самарқанд боз бештар ҷаззобу макбулу дилфиреб будааст: “Раққосаҳои Чоч, Қумод, Кеш, Маймурғ, алалҳусус раққосаҳои Самарқанд ниҳоят машҳур буданд. Пирӯҳани ҳарири шерозаҳояш зардӯзии гулобӣ, шалворҳои беқасаби нилранг ва кафшҳои қирмизии кемухтӣ ба қомати расову дилбари онҳо чунон қоиму шинам меафтад, ки бинанда аз ҳусни онҳо дар ҳайрат мемонад. Рақси онҳо баъзан дар болои тӯб иҷро мешуд ва чунон бо суръату тезу шӯҳ буд, ки бинанда мафтун мегардид...” [5, с.313]. Дар ин намунаҳо низ унсурҳои сиркӣ кам нестанд – дасти чапро ба миён монда, пой ростро қат карда аз болои пой чап гузаронидан, ба вижа рақси тезу шӯҳ дар болои тӯб бармало шаҳодат аз унсурҳои сиркӣ медиҳанд.

Дар сирки имрӯз истилоҳи “эквилибристика дар болои гулӯла/тӯб” (эквилибристика на шаре) маъмул аст, ки таърихи куҳан дорад. Чунончи сиркшиноси рус З. Гуревич навиштааст: “Мувозана дар болои гулӯла” санъати қадимист. Деборнигорае, ки бостоншиносон аз ҳафрияи Помпей ёфтанд ва дар он раққосаи болои гулӯла “дар вазъи олиҳа Фортуна” тасвир шудааст, ба ин гувоҳӣ медиҳад” [4, с. 231]. Рақс дар болои гулӯла/тӯб дар сирки имрӯз хеле муравваҷ аст ва бо унсурҳои тозава нав такмил ёфтааст.

Таърих шебу фарозҳои зиёд дорад, чунин будааст, ки бисёр қавму миллатҳо дар давраҳои муайяни ҳастии хеш таҳаввулот, пешрафт ва рушди бесобиқава беназирро аз сар гузаронидаанд ва “баръакс ақваме аз қуллаи шухрат ва шуқуфӣ, ки замоне доштанд, суқут кардаанд ва ҳатто баъзе миллиятҳо заифу забун ва теъдоде аз сахнаи рӯзгор маҳв шудаанд” [19,

с.108]. Дар асрҳои IX-XI, чунончи муҳаққиқ Акбари Турсон навиштааст: аҳди ҳумоюнфар буданд, ки “аз ҷиҳати савияи тараққиёти афкори илмию фалсафӣ ва бадеӣ сар то сари Ховару Бохтар ҳамтои ҳудро надоштанд” [16, с.4]. Дар ин айём илму адабиёту ҳунари тоҷик рушд кард, аммо дар бораи он ки ҳунариҳои сиркӣ дар кадом ҷо буданд ва оё умуман вучуд доштанд ё на, алҳол, манбаи муътамаде дастрас нагардид, ҳаройина, ин кор ҷустори амиқро тақозо мекунад. Вале дар асрҳои баъдӣ дар осори намоёндогани адабиёти форсии тоҷикӣ оид ба ҳунариҳои сиркӣ маводи арзишманд ба ҷашм мерасанд, ки дар паҷуҳиши ҳунариҳои сиркӣ замони гузашта аҳамияти ҷавулода муҳимми илмӣ доранд. Адабиёт аслан дар ҳама давраи замони авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва рӯзгори табақаҳои мухталифи ҷомеа ро таҷассум кардааст. Дар назари аввал чунон менамояд, ки ҳунариҳои сиркӣ ба адабиёт чандон рабт надоранд, вале, ба таҳқиқ бингарем, мебинем, ки равангу густариши ҳунариҳои сиркӣ дар адабиёт, ғолибан дар наср, бо шакли мазмуни гуногун дар заминаи руҳияву кайфияти зиндагии мардуми замони мухталиф инъикос ёфтаанд. Чунончи, дар осори Убайди Зоконӣ ба таъкиди донишманди маъруф Холиқ Мирзозода “ҳаҷман зиёд нест, аммо мазмунан хеле бой аст ва дар ҳар калимаи ӯ як китоби маънӣ ва мазмунҳои халқӣ-прогрессивии замонаш ифода ёфтааст” [8, с.12]. Барои таъкиди ин андеша як ҳикоятро аз рисолаи “Дилкушо” меорем, ки дар он оид ба ҳунариҳои сиркӣ низ маълумоти ҷолиб зикр шудааст. Ҳикоят чунон аст:

“Лӯлие бо писари худ мӯҷаро мекард, ки “ту ҳеҷ коре намекуни ва умр ба батолат (танбалӣ, бекорӣ) ба сар мебарӣ. Чанд ба ту гӯям, ки муаллақ задан биёмуз, саг аз чанбар ҷаҳонидан ва расанбозӣ таълим кун, то аз умри худ бархӯрдор шавӣ. Агар аз ман намешунави, баҳудо, тӯро дар мадраса андозам, то он илми мурдареги (ба мерос мондаи) ишон биёмузӣ ва донишманд шавӣ ва то зинда бошӣ дар маззала (хорию зорӣ) ва фалокат ва идбор (бадбахтӣ) бимонӣ ва як ҷав аз ҳеҷ ҷо ҳосил натавонӣ кард” [8, с.64].

Ҳикоят мухтасар аст, аммо, дар ҳақиқат, маънии як китоби дорад. Онро аз рӯи гуфтору маъно ба ду бахш ҷудо кардан мумкин аст: бахши аввал ишора ба ҳунариҳои сиркӣ мекунад; бахши дувум ифодагари рӯзгори пурмаззалаи донишмандони замони мебошад, ки мақсуди нависанда маҳз ҳамин аст, на ҳунариҳои сиркӣ. ҳунариҳои сиркӣ барои киёс, барои қувват бахшидан ба бахши дуюм, барои рӯшантар ва бармало ифода намудани ҳаёти аҳли ҷаҳл дар як давраи муайяни таърихӣ зикр шудааст. Нависанда бо киноя гуфтааст, ки аҳли маънӣ гирифта ба “маззалаи фалокати идборанд”, аммо бозигарон, ба ифодаи имрӯз – сиркбозон аз умр бархӯрдоранд. Ин ишорати нависанда, ҳамчун сарчашма, қобили мулоҳиза аст. Дар ҳикоят се ҳунариҳои сиркӣ: муаллақ задан, саг аз чанбар (ҳалқа) ҷаҳонидан ва расанбозӣ (дорбозӣ) зикр шудааст. Дар ҳамин ишорат низ акси замони метобад: нахуст, муравваҷ будани ҳунари намоишҳои сиркӣ дар он рӯзгори; дигар, инъикоси кайфияти рӯзгори мардум: лӯли аз зиндагии ҳуш хуррам, серу пур фарзандро ба иттибақи нағрифтааст: титидастӣ, нодорӣ, талхию нокомӣ ва умеди бақои зиндагӣ водор намудааст, ки ба фарзанд саҳт ва талх бигӯяд. Агар ин мушкилаи зиндагиро ғуру гузорем, пай бурдан душвор нест, ки дар он рӯзгори бозори ҳунариҳои сиркӣ ба андозае гарм будааст, тамошобин доштааст, то сиркбоз луқмаи ноне ба даст оварад.

Ин се хунари сиркӣ, ки Убайди Зоконӣ зикр кардааст: муаллақ задан, сағ аз чанбар ҷаҳонидан ва расанбозӣ/дорбозӣ имрӯз ҳам аз номераҳои асосии сахнаи сирки муосир мебошанд, албатта, бо мурури вақт такмил ёфта, пурмазмуну ҷолибтар шудаанд.

Кинояи Убайди Зоконӣ дар рисолаи “Садпанд” саҳттару талхтару ошқортар аст. Ӯ менависад: “Масҳарағӣ ва қавводӣ (қасе, ки даллолии қори ношоиста мекунад, далла) ва дафзанӣ ва ғаммозӣ (суханчинӣ, наммомӣ) ва гувоҳи бардурӯғ додан ва дунё фуруҳтан ва қуфри неъмат пеша созед, то пеши бузургон азиз бошед ва аз умр бархурдор бошед!” [8, с.112].

Дар ин намуна ба “масҳарағӣ” пеша қардан ишора шудааст. Масҳарағӣ, масҳарабозӣ, ширинкорӣ дар фарҳангу адабиёти гузаштаи мо мавзӯи баҳсу баррасии алоҳида аст, аммо ин нукта возеҳ аст, ки ин ҳунароҳо дар гузашта ба рангу тобиши гуногун вучуд доштааст, ҳатто дар раванг будааст, то ҷое ки шоҳони давр дар дарбор масҳарабоз доштанд. Амиру амалдорони вақт, ба ишораи Х. Мирзозода “дар дарбори худ барои қайфу сафо, айшу роҳат, вақтхушӣ ва вақтгзаронии худ ба масҳарабозҳо, хонандаву навозандаву раққосҳо роҳ медоданд. Убайди Зоконӣ ин рафтори ҳокимони даврро дар шеър ва ҳикояҳои худ дар образҳои бадеии дилнишин ёдоварӣ кардааст” [8, С. 6-7]. Чунин вазъи аҳли илму адаб замонҳо, асрҳо давом кардааст, оҳанги эътироз дар осори Аҳмади Дониш боз баландтару саҳттару тундтар садо медиҳад.

Дар адабиёти гузашта на ҳама адибон нисбат ба ҳунароҳои сиркӣ бо истехзо, бо танзу рамзу киноя суҳан гуфтаанд, ҷунонки намунаро дар навиштаҳои Убайди Зоконӣ дидем. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” ҳунароҳои сиркиро бо рангу ҷилои тоза, ҷолибу аҷиб, ҳатто ҳайратангез ба силки тасвир мекашад, дар бораи аҳли адабу ҳунар, ҳунармандони халқӣ, ромгарони ҳайвонот, гӯштигирон бо лутфу муҳаббату утуфат суҳан меғӯяд, ҳикоеҳои ӯро бо рағбату ҳавасу ҳавсала меҳонед, ҳаззи вофир мебаред; ба муроди дил аст, ки ин ҳикоеҳои дилпазир ба мавзӯи омузиши мо тобиш ва рангу мазмунӣ наваз мебахшанд. Дар як ҳикоят маймун ёру ёвари боғбон аст, боғбон ҳар чӣ гӯяд, бо қамоли сидқу садоқат иҷро мекунад: шабҳо шамъ медорад, то боғбон обдорӣ кунад, ба таҳи дег оташ менамояд, то ғизое пазад; дар ҳикояти дигар маймун шатранҷ мебозад ва “шатранҷро бағоят хуб мебозад ва устодони ин санъатро...ба водии ҳайрат меандозад” [2, с.123], дар ҷои дигар “шутур ба болои сепоя бармеомад ва халқи азим бар гирди маъракаи вай ҷамъ меоманд ва тааҷҷуб менамуданд” [2, с.123] ва “шутур сару гардан меафшонду овози ҳазине мекард, ки гӯё ҷизе меҳонд” [3, с. 662]; бузи аҷибсурати ришдарози зираку донову хушфаҳм дар маъракае, ки беш аз ҳазор нафар ҷамъ омадаанд, ангуштариро аз дасти шахси пинҳонқарда меёбад, аз байни издиҳом Муҳаммад ном шахсро пайдо менамояд ва бо ин амалҳои ҳамаҷу маҳбӯти ҳайрон мекунад; ҳаре мулаққаб ба “Ҷамандор” дар оҳанги “Ҷоргоҳ” ба ғижак онҷунон мерақсад, ки “ақли оқилон ҳайрон мешуд”. Ҳунаро намоишҳои сиркӣ дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” ба тафсил навиштаву таҳлил шудаанд [21, с.13-27], аз ин рӯ, ҳамин муҳтасар басанда доништа шуд.

Бухоро аз даврони қуҳан яке аз марказҳои фарҳангии Шарқ буд. “Ин Дар ин шаҳри “манбаи дониш ва ақлу руҳи Осиёи Миёна” (М.С. Андреев) санъати мусиқӣ, театрӣ, рақсу шашмақомҳои ва ҳунароҳои сиркӣ рушд

ёфтаанд ва гоҳе бино бар вазъи номусоиди замон аз равнақ бозмондаанд. Ба таъкиди санъатшинос Н. Нурҷонов “Бухоро бо майдону бозорҳои серодамаш, иду маросимҳои пурдавомаш, шавқу рағабати зиёди бошандагонаш ба дилхушиву саргармиҳо барои хунармандони жанрҳои гуногуни сиркӣ беҳтарин имкониятҳо фароҳам оварда буд. Дорбозон, ки дар хунари сиркӣ шухрат доштанд, ҳар гоҳе дар ин ё он ғӯшаи шаҳр пайдо мешуданд ва тамошобини бисёр ҳам доштанд” [12, с.279].

Аҳмади Дониш дар “Наводир-ул-вақоеъ” таассуроти хешро аз намоишҳои сиркӣ, ки дар Петербург дидааст, бо тавсифу таъриф, бо ибороти рангин тасвир мекунад, аммо дар бораи хунари сиркӣ дар Бухоро мухтасар мегӯяд ва он ҳам бо оҳанги сахту тунду тез ва, бегумон, чунин оҳанги гуфтор аз вазъи пурранҷу пурмалоли замонаш ибтидо гирифтааст. Ӯ дар «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» менависад: “Дигар назме, ки амир Музаффар дар боби вилоятдорӣ ниҳод, вазъи даври ӯғур (даври оташ) ва рақси бачагон ва қавлу ғазали масҳарабозон ва дорбозии эшон буд, ки дар тамоми солу фусул ин шева дар ҳамаи қаламрав ҷорӣ буд ва шабу рӯз овози нойу духул аз ҳама ҷо баланд буд, то аҳбору ароҷиф (дурӯғ) (ба) халқ наафтад ва ҳама бад-ин масҳарагӣ машғул бошанд ва халқ гумон кунанд, ки ҳама ҷо орамидааст ва ҳама фасоду фитнаҳо ҳобидааст, ки агар дар ҳаволии (гирду атрофи) мамлакат манқазате (вайроние) бошад, мумкин набуд, ки амир бад-ин навъ дилҷамъ бошад ва сомони тарабу духул кунад” [7, с. 54]. Дониш чун як инсон беҳтарин хушёр бо чунин авзоъ созиш карда наметавонад, онро мавриди мулоҳизаву мушоҳида қарор медиҳад ва вазифаи худро дар ҷои сохтани вазъи “асафитимолӣ” (С. Айний) вақт мебинанд ва ин матлабро, аз ҷумла тавассути “масҳарабозону дорбозон” ифода мекунад. Ин фикра тарафи дигар низ дорад, ки он бозгӯи вазъи ҳолат, кадрӣ кимат ва мақому мавқеи аҳли санъат, аз ҷумла сиркбозон дар маҳдудаи ҳама давр аст. А иншоҳои устод Айний маълум мешавад, ки он фасодату табаҳкориҳо, ки Дониш дар вақташ ба боди танқид гирифта буд, то охири ҳукумати манғитиён давом кардааст, бар илова, тӯйҳои серхарҷ, ки амалдорону амалхоҳон ба ҳар баҳонае барпо мекарданд, урфӣ шудааст. Устод Айний ба усули давлатдорӣ охири амираи манғит – амир Олимхон ишорат намуда, аз ҷумла менависад: “Амир дар атрофаш Имомқул ва амсолашро ҷамъ карда, ба воситаи эшон сирку базму моҷулозими ишрати ҷисмониро омода карда, ба фикри хурсандӣ ва шодмонии мавҳуми худ буд...” [1, с.89]. Аз ишорати дигари устод бармеояд, ки амир Олимхон баъд аз сайрҳои наврӯзии соли 1331 “барои такмили айшу фирӯзии худ Насруллоҳбӣи кӯшбигиро тӯй фармуданд” [1, с.104]. ... Дар тӯй сирку синамотуғроф (яъне кино) ҳозир кард. Аҳли базму созро аз тамоми Туркистон ҷамъ намуд. Хубрӯёни ҷаҳонро аз мусулмонӣ рус, аз амориду давошиз барои такмили ишрати подшоҳӣ муҳайё кард...” [1, с. 105]. Дар рӯзгори устод Айний азобу машаққату бадбахтиҳо кам набуданд. Дар тӯй ҳозир кардани сирку кино “тоқати аз муосирон” дастболо будан, мояи тафохур, нишон додани садокату вафодорӣ ба ҳукумронӣ вақт буд, то бошад, ки ба мансаби баландтаре сазовор донад ва ин гуфтаҳо дар маҷмӯъ аз низомии давлатдорӣ, аз табиати аҳли ҷоҳу мансаб, аз сиришти инсон ва ҳаваю ҳаваси ӯ ҳикоят мекунад. Чунин ҳолатҳо дар қисмҳои дигари “Ёддоштҳо”, ба вижа дар

фаслҳои ба сайру гашти идҳо бахшидаи ӯ бисёр ба чашм мерасанд ва ҳама дар заминаи вақту замон ба рӯи сафҳа омадаанд [21, с. 14-22].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки намоишу ҳунарҳои сиркӣ бо ҳазорон риштаи ошқору ниҳон бо вақту замон пайвандӣ доштаанд, дар пояи руҳия ва майлу хоҳиши табақаҳои ҷомеа сиркбозон ба ду гурӯҳ ҷудо шуда будаанд: гурӯҳи сайёр ва сиркбозони дарборӣ.

Инқилоби Октябр таҳаввулотӣ бузурге дар фазои сиёсӣ ва иҷтимоӣ замон ба вучуд овард. Сирки касбии тоҷик зодаи ҳамин инқилоб аст. Чун дар бораи сирки тоҷикии айёми шуравӣ, ба вижа сирки солҳои 60-70-ум дар рӯзномаву маҷаллоти замон маводи фаровон ҷоп шудаанд, инчунин китобчае бо номи “Сирки тоҷик” [14] ба нашр расидааст, ин ҷо муфасссал сухан намегуем, танҳо бо зикри баъзе падидаҳо ва вигаҳои сирки он аҳд иктифо мекунем.

Аввалин дигаргунӣ, ки баъд аз инқилоб дар сирк рух дод, ин давлатӣ кардани он аст. Сирк аслан аз даврони куҳан ҷои фароғату саргармӣ буд, акнун мебоист андешаву афкор, идеологияи замони навро ифода мекард. Дигар рӯйдоди ин давра он аст, ки тадричан дар пойтахти ҷумҳурии иттифоқӣ биноҳои доимии (стационари) сирк бунёд шудаанд. Аз ҷумла, “17 июни соли 1934 аввалин Сирки давлатии Тоҷикистон ба ҷаҳолият оғоз кард” [13] ва аз 2 апрели соли 1935 намоишҳои ҳудро дар бинои нави сирк, ки шароити беҳтар дошт ва бо обу барқ таъмин буд, ба сахна мегузошт. То ин дам намоишҳои сиркӣ дар клубҳо ё шапито (ҷодари брезентӣ) баргузор мешуданд ва мавсимӣ буданд. “12 сентябри соли 1967 аввалин маротиба дар асоси қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон Сирки миллии тоҷик ташкил карда шуд” [13]. Дар назди сирк студияи махсуси сиркӣ таъсис ёфт ва барои таълиму тарбияи сиркбозони оянда беҳтарин устодони санъати сиркӣ даъват шуданд. Бинои наву муҳташами сирки имрӯз 22 декабри соли 1977 ба истифода дода шудааст. Як рухдоди муҳимми соҳаи сирк дар ин марҳила он буд, ки дар шаҳрҳои Москваву Ленинград (Санкт-Петербург) мактабҳои сиркӣ боз шуданд ва дар тарбияи сиркбозон, аз ҷумла сиркбозони тоҷик сахми назаррас гузоштанд. Ба зами ин, сиркбозони ҷумҳурии иттифоқӣ метавонистанд дар маъруфтарин сиркҳо таҷриба андузанд ва касби камол кунанд. Ба мисол рӯзномаи “Маориф ва маданият” аз ифтиҳони бинои нави сирк (22 декабри соли 1977) иттилоъ дода, навиштааст: “...Коллективи сирки Тоҷикистон ба тамошобинон барномаи навро нишон дод. 50 нафар беҳтарин ҳунармандони ҳамаи жанрҳои сиркӣ дар сиркҳои машҳури мамлакат таҷрибаю малака омӯхтанд. Номераҳои пуробуранги онҳо, ки бойтарин анъанаҳои театри халқиро дар худ таҷассум менамоянд, дар калонтарин шаҳрҳои мамлақати мо (Иттиҳоди Шуравӣ) ва дар хориҷа аз имтиҳон гузаштанд” [15]. Ба ин навишта метавон илова кард, ки сирки тоҷикӣ на танҳо “бойтарин анъанаҳои театри халқиро таҷассум мекард”, балки аз расму одат, лаҳзаҳои ҷолиби ҳаёти бошандагони кишвар ва фарҳангу адабиёти гузашта фаровон истифода менамуд. Либоси миллий, сюжетҳои баргирифта аз рӯзгор ва урфу одати мардум, мусиқӣ ва оҳангҳои тоҷикӣ, рақсҳои халқӣ бо тағйиру тақмили хос ба сирк ба барномаҳои сиркӣ мазмуну тобиши миллий мебахшиданд ва ин ҷусторҳо сирки тоҷикро ба

завки тамошобини ватанӣ наздик мекард, ба тамошобини бегона бошад, ачиб ва чизи нав менамуд.

Дар замони шуравӣ ҳама сиркҳои ИҶШС ба ташкилоти ягонаи «Союзгоссирк» шомил буданд (сирки тоҷикӣ соли 1970 ба он ворид шуд). Ҳамин ташкилот тамоми фаъолияти сиркҳоро ба низом медаровард, ин муттаҳидӣ шароит фароҳам овард, ки сиркбозон аз ҳунару маҳорати якдигар баҳра баранд ва таҷрибаи андузанд. Аз назари коршиносон сирки тоҷикии даврони шуравӣ дар миёни сиркҳои иттифоқ мавқеи намоён доштааст, ба вижа “дар даҳсолаҳои охири даврони шуравӣ ба қатори даҳ сирки пешрафтаи Иттиҳоди Шуравӣ ворид шуда буд” [17]. Бо пешрафтатарин техникаи замон таҷҳизонидани сиркҳо низ аз зухуроти қобили тавачҷуҳ буд ва, бешак, ба сатҳу сифати барномаҳо асари мусбат мегузошт.

Сафарҳои ҳунари яке аз падидаи нодири он замон буданд. Саҳнаи нав, шароити ноошно ва тамошобини бегона сафарҳои ҳунариро ба як навъ мактаби омузиш табдил доданд ва ба ҳунару маҳорати сиркбозон асари мусбат гузоштанд. Дар Саридораи бойгонии назди Ҳукумати ҷумҳури даҳҳо барқия ҳифз мешавад, ки сиркбозони тоҷикро ба сафарҳои ҳунари даъват мекунанд. Шароит буд, имконият вучуд дошт, то сиркбози моҳир тули моҳҳо, ҳатто сол дар ҳайати ҳунармандони маъруф ба ҳар гӯшаи Иттиҳоди Шуравӣ ва берун аз он ба сафари ҳунари раванд. Масалан, Ҳунарманди халқии ҶШС Тоҷикистон Пирназар Юсуфов бо номераи “Корвони кӯхистони Помир” дар қатори номдортарин сиркбозони шуравӣ нисфи ҷаҳонро сайр кардааст.

Сирки даврони истиқлол идомаи сирки аҳди шуравист. Мутаассифона, дар солҳои аввали мустақилият, бинобар нооромии кишвар, сирк муддате ба бухрони молӣ гирифта гашт, бе сармоя монд, ҳунармандон пароканда шуданд. Бо расидан ба сулҳу субот сирк дубора эҳё гашт. Ин давраро давраи гузариш гуфтаи дуруст меояд. Дар эҳёи сирк қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун раҳнамо асари наку гузоштанд, масалан, қарори аввалини Ҳукумати ҷумҳури дар бораи сирк, ки ҳанӯз 7 сентябри соли 2001 (№431) ба тасвиб расид, “сиркро аз гирдобии номуайяни наҷот дод, ба қори он тақон бахшид, барномаҳои нав таҳия шуданд, студияи сиркӣ таъсис ёфт ва аввалин ҳунармандон ба воя расиданд, сирк ба вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои кишвар сафарҳои ҳунари намуд...” [20, с.88]. Студияи ҳунариҳои сиркӣ дар парвариши сиркбозони ҷавон нақши азим бозид, студия то имрӯз беш аз 80 нафар кӯдакону наврасону ҷавонро тарбият карда ба камол расонидааст. Сиркбозони ҷавон, дастпарварони студия, мунтазам дар фестивалҳои байналмилалӣ ширкат меварзанд ва соҳиби ҷоизаҳо мегарданд, духтарон аз ширкаткунандагони фаъоли ин фестивалҳо мебошанд.

Сирки давлатии Тоҷикистон дар ҷаҳони бекарони сиркҳо сабуку услуби хоси ҳудро пайдо кардааст, жанрҳои сиркиро дар заминаи суннату анъанаҳои дирӯз ва имрӯзи халқ ва дастовардҳои сиркҳои ҷаҳон ба қадри шароиту имкони хеш эҷодкорона раванқ медиҳад, бо бисёр сиркҳои кишварҳои пасошуравӣ ва хориҷӣ ҳамкорӣ ва равобити фарҳангӣ дорад. Дар айни ҳол, сиркбозони тоҷик, аз ҷумла дастпарварони студия, дар Хитой, Олмон, Малазия ва як қатор кишварҳои дигари хориҷӣ ҳунарнамоӣ

мекунад. Сирки тоҷик тайи солҳои истиқлолият сиркҳои кишварҳои ҳамсоя ва ҷаҳонро борҳо дар Душанбе истиқбол гирифтааст. Сирки давлатии Тоҷикистонро комёбӣ, парвози дуртару баландтар дар пеш аст!

Хулоса. Омузиши марҳилаҳои рушди сирк нишон дод, ки ҳунароҳои сиркӣ ва санъати сиркии тоҷикӣ (баъди солҳои 30-юми садаи XX) роҳи дуру дароз ва мураккабро паймуда, аз намоишҳо дар кӯчаву майдону бозорҳо то ба санъати баланди касбӣ расидааст. Ҳар марҳила вижагиҳои ба худ хос дорад ва, албатта, ҳама чиз “ибратомӯз маҳз аз назари замони худ мебошанд” [18]. Дар дарозии таърих ҳунароҳои сиркӣ, чун дигар анвои санъат, аз замон ба замон, аз насл ба насл гузашта, таҷдиду таҳаввул дида, рушд ёфта, ба ташаккули санъати сиркӣ асари пуарарзиш гузоштаанд. Ин нукта низ рӯшан шуд, ки намоишҳои сиркӣ дар баробари василаи тафреҳу фароғат будан суннатҳои гузаштагон, завқу салика, руҳия, кайфияти рӯзгори мардум, ба як сухан авзои давраи замони муҳталифро дар худ таҷассум намудаанд ва ин ҳама вижагиҳо дар осори адибони гузашта акс ёфтаанд. Дар пайванд ба ин мебояд гуфт, ки адибони қадиму ҷадид ҳунароҳои сиркиро яқсон тасвир накардаанд, балки ба гунае гуногун: гоҳе чун василаи дилхушии мардум, сахнаи шодиву сурур, ҳуш гузаронидани вақт ва намоиши “ҳунари” ҳайвонот (Зайниддин Маҳмуди Восифӣ) тасвир шудаанд, гоҳи дигар мавриди танзу истехзо ва воситаи фош сохтани накси замони нобасомон (Убайди Зоконӣ, Аҳмади Дониш) қарор гирифтаанд. Ба ҳар навъе бошад, намоишу ҳунароҳои сиркӣ анъанаҳо, арзишҳо ва вазъи давраи замонро дар марҳилаҳои гуногун инъикос карда, ба ин ованд дирузро бо имрӯз пайванд додаанд.

Инқилоби Октябр сирки касбиро ба майдони фаъолият овард, мазмуну мундариҷаи барномаҳои сиркиро таҳрир намуд ва роҳи пешрафтро боз кард. Сирки имрӯзи тоҷик давомдиҳандаи сирки аҳди шуравист, пешрафту муваффақиятҳояш кам нест. Вале боз ҳам, бурду бохт, рушду комёбиҳои сирки тоҷик дар оянда ба заҳмату ҳиммату ғайрату матонати аҳли эҷоди он бастагӣ дорад, суннати гузаштагонро ҳифз карда, уфқҳои навро кашф намудан навбати онҳост. “... Аҳли ҳар асру замон ба пояи мероси пешиниён таъя намуда, қад рост мекунад ва сонӣ худ ба навбатгоҳи ҳастӣ гузашта, баҳри беҳбудии ояндагон камари хидмат ба миён мебандад” [16, с.197]. Дар ин иқдоми наҷиб омузиши ҳунароҳои сиркӣ, тағйиру таҳаввули онҳо дар тули замонҳо барои сиркбозони муосир мактаби таҷриба буда метавонад; коргардонҳо, рассомон ва умуман аҳли эҷоди сирк дар заминаи мероси гузаштагон имкони фаровон доранд намоишҳои наву ҷолиб таҳия кунанд; омӯзгорони Студияи ҳунароҳои сиркӣ даспарварони хешро аз қадимӣ будани ҳунароҳои сиркӣ воқиф созанд ва дар рӯҳияи эҳтиром ба гузаштаи халқи хеш тарбия намоянд.

Адабиёт

1. Айни С. Ёддоштҳо, қисми панҷум / С. Айни. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2021. – 214 с.
2. Восифӣ З. Бадоеъ-ул-вақоеъ / З. Восифӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 200 с.

3. Восифӣ З. Бадоеъ-ул-вақоеъ / З. Восифӣ.– Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, 2014. – 730 с.
4. Гуревич З. О жанрах советского цирка / З. Гуревич. – М.: Искусство, 1984. – 303 с.
5. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 975 с.
6. Давлатов Ф. Назаре ба таърихи сирки тоҷик ва вазъи имрӯза он / Ф. Давлатов, А. Рачабов // Паёмномаи фарҳанг. – 2019. – №1. – С. 66-75.
7. Дониш А. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития / А. Дониш. – Душанбе: Сарват, 1992. – 97 с.
8. Зоконӣ У. Куллияти мунтахаб / У. Зоконӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 280 с.
9. Исрофилниё Ш. Р. Адабиёти суғдӣ / Ш. Исрофилниё. – Душанбе: Дониш, 2021. – 147 с.
10. Новоселова О. Русский благан. Истоки и современность / О. Новоселова. -<https://studfile.net/preview/5834017/page:2/>
11. Нурҷонов Н. Драмаи халқии тоҷик / Н. Нурҷонов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 250 с.
12. Нурджанов Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов (XIX-XX вв.) / Н. Нурджанов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 288 с.
13. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Махзани 688, сабти шумораи 1.
14. Сатторов Қ. Раҳимов, И. Сирки тоҷик / Қ. Сатторов, И. Раҳимов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 64 с.
15. Сирки нав ҷароғонро фурузон мекунад // Маориф ва маданият. – 1977. – 24 декабр.
16. Турсунов А. Эҳёи Аҷам / А. Турсунов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 205 с.
17. Усманова Г. Таджикские артисты на отечественных и зарубежных аренах / Г. Усманова // Вечерний Душанбе. – 2007. – 4 январь.
18. Шарифзода Х. Сарояндаи ҳамосаи миллат / Х. Шарифзода // Адабиёт ва санъат. – 2012. – 11 октябр.
19. Шукурзода М. Ҷонпайванд / М. Шукурзода. – Душанбе: Адиб, 2006. – 317 с.
20. Ҷӯракулов Ф. Эҳёи сирки тоҷик дар партави қарорҳои ҳукумат / Ф. Ҷӯракулов // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – №4. – С.84-94.
21. Ҷӯракулов Ф. Сирки тоҷик: дируз ва имрӯз / Ф. Ҷӯракулов. – Душанбе: Хирадмандон, 2025. – 175 с.

Джуракулов Фармон

ВЗГЛЯД В ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОГО ЦИРКА

В статье рассматриваются и анализируются этапы развития таджикского цирка. Кроме того, исследование этапов становления цирка позволяет выявить и определить значение и место циркового искусства, а также самого цирка в таджикской культуре и искусстве. Анализ и обзор существующих материалов показывают целесообразность разделения

развития циркового искусства на четыре основные этап: зачатки циркового искусства от древности до X века; период с X века до Октябрьской революции; цирк в советскую эпоху и таджикский цирк в период независимости. Однако это разделение ни в коем случае не является окончательным и может быть улучшено в будущем с появлением новых данных. Следует отметить, что анализ и обсуждение этапов не были единообразными: некоторые этапы детализированы, другие – кратки, в зависимости от имеющихся данных. Например, первый этап, названный “признаки циркового искусства от древности до X века”, краток, в то время как второй этап: “с X века до Октябрьской революции” – относительно детализированы. Следует также отметить, что анализ этапов проводился в контексте времени, и можно заметить, что время отбрасывало тень даже на цирковое искусство, что на первый взгляд не очень заметно. Кроме того, разделение на этапы не означает их обособленность, другими словами, каждый этап независим, но этапы взаимосвязаны, один дополняет и улучшает другую, что характерно для всех видов искусства.

Ключевые слова: арена, цирк, цирковое искусство, цирковые представления, жанры цирка, таджикский цирк, цирк советской эпохи, цирк эпохи независимости, цирковой артист, артисты передвижного цирка, номер, трюк, элемент, сцена, артист.

Jurakulov Farmon

A REVIEW OF THE STAGES OF DEVELOPMENT OF TAJIK CIRCUS

This article examines and analyzes the stages of development of Tajik circus. Studying the stages of its formation makes it possible to identify and determine the significance and place of circus art, as well as the circus itself, within Tajik culture and art.

An analysis and review of existing materials suggest that the development of circus art can be divided into four main stages: the origins of circus art from antiquity to the tenth century; the period from the tenth century to the October revolution; circus during the Soviet era; and Tajik circus during the period of independence. However, this division is by no means definitive and may be refined in the future as new information becomes available.

It should be noted that the analysis and discussion of these stages are not uniform: some are examined in greater detail, while others are presented more briefly, depending on the available evidence. For example, the first stage, “Origins of circus art from antiquity to the 10th century,” is discussed briefly, whereas the second stage, “From the 10th century to the October revolution,” is examined in greater detail.

It should also be noted that the stages are analyzed within their historical context. This reveals that the passage of time has influenced circus art as well, although this may not be immediately apparent. Furthermore, dividing the development of circus art into stages does not imply that these stages are isolated from one another. In other words, each stage is distinct, but the stages are interconnected, with each contributing to and further developing the preceding one, a characteristic common to all forms of art.

Keywords: arena, circus, circus art, circus performances, circus genres, Tajik circus, Soviet-era circus, the period of independence, circus performer, traveling circus performers, act, trick, element, stage, artist.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷӯрақулов Фармон – ходими пешбари шуъбаи фарҳанг ва санъатшиносии ПИТФИ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, к. Ф. Муҳаммадиев 70. Тел.: (+992) 555282424; E-mail: farmon1953@bk.ru.

Сведения об автора: Джуракулов Фармон – старший сотрудник отдела культуры и истории искусства НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино, ул. Ф. Муҳаммадиева 70. Тел.: (+992) 555282424; E-mail: farmon1953@bk.ru.

Information about the author: Juraqulov Farmon – Leading scientific worker of the Department of Culture and Art Studies of the RICI. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, N.Karabaev Avenue, 17. Phone: (+992) 555282424; E-mail: farmon1953@bk.ru.

ТДУ:002+07+05+008+82точик+37точик+9точик
Муродӣ Мурод

УНСУРҲОИ МАТНИ ПУБЛИТСИСТӢ (Баррасии назариявӣ)

Дар мақола унсурҳои матни публицистӣ: мавзӯ, ғоя, воқеият, факт, таҳлил, воситаҳои тасвир, жанр, образ, услуб, забон ва амсоли ин мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид карда шудааст, ки публицистика ҳамчун раванди эҷод марҳалаҳои гуногунро фаро мегирад. Ин равандро интихоби мавзӯ – муайян намудани манбаи иттилоот – омӯхтани манбаъ – дастрасии иттилооту маълумот – коркарди иттилооту маълумот – таҳияи нақшаи асар – навиштани асар – таҳриру такмили асар – пешниҳод ба чоп таъкил медиҳад. Ҳарчанд ҳамаи ин марҳалаҳо дар раванди эҷоди публицистӣ нақши муҳим доранд, аммо таҳияи асар мавқеи намоёнтарро ишғол мекунад. Зеро тамоми неруи дар раванди муайяни кори эҷод сарф шуда, дар асар инъикос меёбад. Ин раванд ҳамчунин унсурҳои матни публицистиро таъмин мекунад. Унсурҳои матни публицистӣ дар алоқамандии мантиқӣ ва шаклӣ қарор доранд ва дар якҷоягӣ ҷанбаи муҳтавоӣ ва шаклии асарро пурра мегардонанд. Унсурҳои матн, аз як тараф, матлаби публицистро, ки дар раванди муайяни эҷод ба вуҷуд омадааст, ба низом медароранд, мазмуну мундариҷаи онро ғанӣ мегардонанд, аз тарафи дигар, ба асар ҷолибият ва таъсирнокӣ мебахшанд. Ниҳоятан корбурди бамаврид ва ҳунармандонаи ин аносир кори хонандаро дар дарку фаҳми матлаб, таъсир ва барҳрабардорӣ аз он осон мекунад.

Калидвожаҳо: матни публицистӣ, унсурҳои матни публицистӣ, мавзӯ, ғоя, воқеият, факт, таҳлил, воситаҳои тасвир, жанр, образ, услуб, забон, вежагӣ, функция, шакл мазмун.

Муқаддима. Эҷоди публицистӣ ҳамчун фаъолияти иҷтимоиву сиёсӣ на танҳо расонидани иттилоъ ва тарбияи ғоявии мардумро ба душ дорад, балки муносибатҳои иҷтимоии одамонро низ фаъол мегардонад. Маҳз бо чунин хусусият публицистика ба танзими ғаврии муносибатҳои иҷтимоӣ мусоидат намуда, роҳҳои дар муҳлати кӯтоҳ ҳал намудани қазияву мушкилот ва расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ иҷтимоиро нишон медиҳад.

Публицистика ҳамчун раванди эҷод марҳалаҳои гуногунро фаро мегирад. Ин раванд аз интихоби мавзӯ шуруъ гардида, то таҳрир ва ба чоп супоридани асар идома меёбад. Яъне: интихоби мавзӯ – муайян намудани манбаи иттилоот – омӯхтани манбаъ – дастрасии иттилооту маълумот – коркарди иттилооту маълумот – таҳияи нақшаи асар – навиштани асар – таҳриру такмили асар – пешниҳод ба чоп. Дар ин раванд таҳияи матн аз марҳалаи асосӣ маҳсуб меёбад. Зеро дар он неруи дар тамоми марҳалаҳои дигар сарфшуда, истифода мегардад. Муайян кардани унсурҳои матни публицистӣ бо баррасии вежагӣ ва мавқеи онҳо дар асар **мақсади асосии ин таҳқиқ** аст.

Методология ва методи таҳқиқ. Пажӯҳиши мавзӯи мавриди назар дар заминаи қонунмандии илми публицистикашinosӣ сурат гирифта, барои муайян кардани вежагӣ, таъйинот ва мавқеи унсурҳои матни

публитсистӣ аз методҳои таҳлили анъанавӣ, муқоисавӣ ва тавсифӣ истифода шуд.

Қисми асосӣ. Ҳар як асари публитсистӣ дорои унсурҳои хос аст. Аз ҷумла: мавзӯ, ғоя, воқеият, факт, таҳлил, воситаҳои тасвир, жанр, образ, услуб, забон ва амсоли ин, ки дар аксари асарҳои публитсистӣ ба мушоҳида мерасад.

Яке аз унсурҳои муҳими асари публитсистӣ мавзӯ аст, зеро раванди ҳар гуна кори эҷодӣ аз интиҳоби мавзӯ оғоз меёбад. Мавзӯ мақсади эҷод ва раванди омузишро мушаххас менамояд, диққат ва неруи эҷодии муаллифро ба самти муайян равона месозад. Мавзӯ чист? Дар қомуси донишномаҳо мафҳуми мавзӯро ба ду навъ маънидод кардаанд: 1) маводди ифодакунандаи зиндагӣ, ки дар асар инъикос ёфтааст; 2) масъалаи асосии асар, проблемаи марказӣ. Мавзӯ калимаи арабӣ буда, маънояш вазъшуда аст. Соҳа, воқеа ҳодиса, ҳолат, чараён, масъала ё чизи дигареро, ки асар дар бораи он навишта мешавад, мавзӯ меноманд. “Мавзуи асари журналистӣ хусусияти воқеӣ, рӯзмарраи ва муҳимӣ дорад» [6, с.159].

Мавзӯро бо мундариҷа набояд омезиш дод, ҷунунчи баъзан ба мушоҳида мерасад. Масалан, мавзуи “Нақби истиқлол”-и Б. Муртазо кандани нақб ва тармими роҳҳо гуфтан дуруст нест. Мавзуи ин асар сохтмон ва бунёдкорӣ аст, ҳарчанд дар он дӯстии халқҳо низ тараннум мешавад. Мавзӯ нисбат ба мазмун умумӣ ва муҷаррад аст ва, маҳз бо ҷунун хусусият он ба ғоя наздик мешавад.

Сарчашмаи ҳар гуна мавзӯ ҳаёти воқеӣ аст. Ҳаёт аз ҳолатҳои гуногун, масъалаву муаммо, соҳаву ҷанбаҳо иборат аст. Дар руҳ додани ин ҳолатҳо омилҳои иҷтимоӣ табиӣ таъсир мерасонанд. Мавзуи публитсистика, ба таъбири В.М. Горохов ҳамеша “вазифаи функционалии равшан ифодашуда дорад. Мавзуи асари публитсистӣ дар рӯзнома, дар муқоиса бо, масалан, мавзуи асари бадеӣ, ба таври меъёрӣ, мустақиман ба талаби иҷтимоӣ посух медиҳад. Мавзуи матлаби публитсист дар матбуот ҳамчун посухи мустақим ба ниёзҳои муҳаббатҳои иҷтимоӣ ба вучуд меояд” [1, с. 63]. Ба ин маънӣ, мавзӯ дар публитсистика, пеш аз ҳама, иттилооти иҷтимоӣ рӯз, воқуниши бевосита ба талаботи иҷтимоӣ муҳим аст, ки ба воқеиятҳои табиӣ иҷтимоӣ алоқаманд буда, дар шакли маъноҳои гуногун истифода мешавад. Иттилооти иҷтимоӣ гуногун аст ва публитсистика ҳамеша ба паҳлуҳои муҳими ҳаёти муосир эътибор медиҳад. Аммо ин маъноеро надорад, ки публитсистика танҳо ба ҳолати вазъият таъяс мекунад. Мавзӯ метавонад аз воқеаҳои ҷудогона, чараён, вазъият, рафтори одамон ва амсоли инҳо пайдо шавад. Инҳо ба ҳамдигар алоқаманданд. Яке дар руҳ додани дигаре сабаб шуда метавонад. Воқеа чараёнро ба вучуд меорад, ҷиғунагии муносибат ба чараён ба шакли гирифтани ҳолат сабаб мешавад. Масалан, аз худ кардани заминҳои бекор ва шинондани ниҳолони зиёди мевадиханда воқеа аст, ки чараёни онро муносибат ба парвариши ниҳолон ташкил медиҳад. Агар муносибат хуб бошад, раванди парвариши ниҳолон босамар сурат гирад, тули се-чор сол дарахтон ба мева даромада боғ ба вучуд меояд. Дар натиҷаи муносибати нек ва пурмасъулият вазъият хуб мешавад. Дар ин ҳолат мавзуи менатдӯстӣ ва ободкорӣ метавонад тараннум шавад. Дар ҳолати хунукназарӣ, дуруст нигоҳубин накардани ниҳолон, сари вақт об надодан, беҳи дарахтонро нарм накардан вазъият ногувор мешавад, меҳнат барабас

меравад, хочагӣ зарар мебинад. Дар чунин ҳолат мавзуи фориғболиву бемасъулиятӣ ба касбу пеша муҳимият пайдо мекунад.

Мавзуи публитсистика воқеияти давру замони муайян – натиҷаи муносибат ва ғайрияти инсон аст, ки дирӯз будааст, имрӯз ҳам ҳастанд ва фардо низ ба вучуд хоҳад омад. Аз ҷумла, дар замони истиқлолияти давлатии Тоҷикистон қорҳои бунёдқориву созандагӣ ранги дигар гирифт, балки ин тадбир ба маслаки асосии давлату ҳукумат табдил ёфт. Ин раванд аз дарёфти сулҳ, ваҳдати миллӣ, бунёди роҳҳо, қандани нақбҳо шуруъ гардида, бо сохтмони бинои муассисаҳои мактабӣ, маишӣ, фарҳангӣ, истиқоматӣ, иншоотҳои бузург ва ғайра идома меёбад. Мавзуи публитсистика дар баробари ифодагари набзи рӯз будан, имконияти тавлиди ногаҳонӣ ва баррасии саривақтӣ дорад. Масалан, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷоизаи байналмилалии Абуалӣ ибни Сино дар соҳаи тиб”, ё зиёд қардани тавачҷуҳ ба омузиши алифбои ниёгон, ки тули як ҳафтаи охири моҳи май (2026) расонаш шуданд, дар фазои иттилоотии кишвар ба мавзуи мубрами афкори публитсистӣ табдил ёфт.

Умуман ҳаёти иҷтимоиро, ки манбаи асосии тавлид ё интиҳоби мавзӯҳои публитсистика аст, ба чор бахш: воқеа – ҷараён – вазъият ва ғайрияти шахс ҷудо мекунам. Аз ин ҳолатҳои иҷтимоӣ метавон мавзӯҳои ҳамгунро пайдо кард, аммо муносибат ба онҳо як хел буда наметавонад. Мавзуи аз воқеаҳо тавлидшуда муносибати шарҳу тавзеҳӣ ва аз вазъият пайдо гардида муносибати таҳлиро талаб мекунад.

Воқеа зухуроте аст, ки дар фазову вақт ва макону замони муайян ба вучуд омадааст. Воқеаҳо аз рӯйи тавлид табиӣ ва иҷтимоӣ, вобаста ба оқибат фараҳбахш ва мудҳиш мешаванд. Ба воқеаҳои фараҳбахш ва мудҳиш воқеаҳои табиӣ ва ҳам иҷтимоӣ дохил шуда метавонанд [7, с.35]. Масалан, омадани сел – воқеаи табиӣ, аммо мудҳиш, ё амалҳои террористӣ – падидаи иҷтимоӣ мудҳиш мебошанд. Публитсист бо ҳисси кунҷковӣ ва суолгузориҳо сабаб, алоқамандӣ, қонуният, ҳолат ва аҳаммияти воқеаҳоро ошкор месозад, моҳияти онҳоро муайян мекунад ва ба ин роҳ дар дарки моҳияти онҳо ба омма ёрӣ мерасонад.

Ҷараён амал ё воқеаҳои пайдарпайи бо ҳам алоқаманд, як навъ таҳқиқи нисбатан васеи алоқаҳои сабабию воқеии ҳолатҳои гуногун аст. Дар баррасии ҷараён, пеш аз ҳама, дарёфти омилҳои решаӣ, муайян намудани вежагии воқеаҳои ҷудогона ва таҳмин намудани дурнамои онҳо муҳим аст. Таҳлили воқеаҳо бо дарёфти посух ба саволҳои чӣ хел? барои чӣ? ҷаро? ва амсоли ин сурат мегирад.

Вазъият мисли ҷараён аз типӣ нисбатан муҳимми инъикосу баррасӣ дар публитсистика, хосса публитсистикаи таҳлилӣ махсуб меёбад. “Вазъият ё ҳолатро метавон фазои муносибати дар як давраи муайян такроршуда миёни аъзои ин ё он коллектив, коллективҳои гуногун, байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ, табақаҳо, кишварҳо бо қувваҳои мувофиқ, талаботи байниҳамӣ ва амсоли ин номид” [7, с. 36].

Тавре ишора шуд, вазъият метавонад мусбату манфӣ, пуртазод ва камтазод бошад. Вазъият таҳлил мевоҳад. Ҳангоми таҳлили вазъият публитсистро мебояд ҳолатро хуб ва ҳамаатарафа омӯзад, сабабҳои сар

задани тазоди тарафхоро ошкор созад, шакли онхоро муайян, рохҳои халлашонро ҷустуҷӯ ва пешниҳод намояд.

Шахс низ типӣ инъикоси публитсистика аст, зеро инсон ҳамеша аз пайи воқеа қарор дорад ва омӯхтани ҳаёти шахсони муайян на танҳо барои муаррифии онҳо мавод медиҳад, балки барои тавлиди мавзӯҳои гуногун ёрӣ мерасонад. **Шахс** кист? Дар равшанӣи иҷтимоӣ шахс ҳамчун фард, субъекти муносибат ва ғайрияти бошӯуруна тавсиф мешавад. Ҳар як шахс зиндагинома, ҳислат, ҷаҳонбинӣ, дарки оламшиносӣ, рафтори фардӣ, майлу рағбат, қобилияти ҳосса дорад. Масалан: майлу рағбат ба ҷаҳонгардӣ, моҳигирӣ, кӯҳнавардӣ, коллекционерӣ; қобилият ва тавоноии ғайқулода – хотираи феноменалӣ, қувваи зиёди ҷисмонӣ; сифатҳои баланди касбӣ: навогарӣ, устодӣ, бузургӣ; махсусияти физиологӣ: қад баланд, ё паст, вазни зиёд, ранги пуст; ахлоқи намунавӣ ё бадахлоқӣ: рафтор, муносибат, ҳислат ва ғайра.

Ҳамин тавр, рангорангии ҳаёти иҷтимоӣ на танҳо гуногунии иттилооти публитсистиро фароҳам меорад, балки дар тавлиди мавзӯ ва асоснокгардонии таҳлилу баррасиҳо маводи ҷолиб ва муассирро таъмин менамояд. Ба ин мазмун, муҳаққиқ М.Н. Ким дуруст ҳулоса мекунад, ки “Тавлиди мавзӯи рӯзноманигорӣ ҳамеша бо ҷустуҷӯҳои эҷодӣ, дарки аҳамият ва мубрамияти он барои ҷомеа, бо назорати тамоми дигаргуниҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти одамон ва дар ниҳоят, бо таърифи возеҳи доираи падидаҳои ҳаёт ё саволҳои, ки ифшоро талаб мекунад, ҳамроҳ аст” [4, с. 89].

Рӯкни дигари асари публитсистӣ **ғоя** аст. Ғоя рӯи асар ва мақсади эҷоди он аст, зеро бидуни он асар маънӣ пайдо намекунад, фикр мушаххас намегардад. Ба хусус “ғайолгардонии ҷомеа бидуни ғояи сиёсӣ ғайриимкон аст” [8, с. 115]. Мақсад зинаи ибтидоии ҷараёни эҷод, таҳияи лоиҳаи аввалини асари оянда аст. Муаллиф мавзӯи асари ояндаи худро муайян намуда, дар фикри ташаккули ғояи он мешавад. Ғоя хусусияти таъсиррасонӣ дорад, бинобар ин он талқин мешавад. Мақсади асосие, ки барои ифодаи вай асар навишта мешавад, ғоя ном дорад. Дар донишномаҳои мафҳум ба таври гуногун шарҳ ёфтааст. “Дар журналистика фикре, ки асоси асари публитсистиро ташкил дода, муносибати муаллифро ба зухуроти баррасишаванда ифода мекунад...” [6, с.60] ғоя меноманд.

Асари публитсистӣ бе ғоя шуданаш мумкин нест, ҳарчанд он дорои ҷанбаи иттилоотӣ бошад. Зеро муаллиф бе мақсад ба гуфтан ё навиштани матлабе даст намезанад, балки дар нигошташ фикреро ба миён мегузорад, онро ба мавзӯ иртибот медиҳад, талқин мекунад. Аммо ин фикр бояд замонавӣ ва аз аҳамияти иҷтимоӣ бархурдор бошад, равшан баён гардад. Ғоя ҳарчанд дар ағлаби асарҳои публитсистӣ вучуд дорад, аммо дар мақола, нигоҳиш, очерк ва памфлет барҷастатар ифода меёбад.

Ғояи асари публитсистӣ назари муаллиф аст, ки дар заминаи он ба зухурот, рӯйдод ва фактҳо баҳо медиҳад. Он ду паҳлу дорад: Якум, иттилоот дар бораи низомии арзишҳо, ки муаллиф дар таъба ба онҳо рӯйдодхоро шарҳ ва баҳо медиҳад. Дуюм, фикре, ки публитсист бевосита аз маърифати вазъияти муайян ҳосил намуда, ба мақсади ҳалли масъала пешкаши аудитория мегардонад. Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон, паҳлуи аввал ғояи асосии матн ва паҳлуи дуюм ғояи коргарии он аст. “Вазифаи ғояи

коргарӣ дар он аст, ки он самти ғоявии асари ояндаро на танҳо дар марҳилаи омодабозӣ, балки дар раванди навиштани асар низ муайян мекунад. Аз нигоҳи амалӣ, ғояи коргарӣ метавонад шакли тезис ё ғояи асосии асарро гирад, ки бояд таҳия, исбот карда шавад ё бо низоми баҳс тасдиқ карда шавад” [4, с.101]. Ғояи коргарӣ, ба хусус дар очерк ва қиссаҳои публицистики марбут ба сохтмонҳои азим равшантар аст.

Ғоя моҳиятан ду навъ: мусбат ва манфӣ мешавад. Ғояи мусбат “ба манфиати ҳаёти ҷомеа нигаронида шудааст ва боиси пирузии ҳақиқат, таҳкими адолат, густариши ҳусну назокат ва умуман пешравии зиндагӣ мегардад” [9, с. 147]. Ғояи манфӣ зиштиву зӯроварӣ, бадбиниву разилӣ, меҳнатгурезӣ, бахиливу душманӣ ва амсоли инро тарғиб мекунад. Дар публицистика ҳамеша ғояи мусбат тарғиб мешавад, аммо баъзан ғояи манфӣ низ арзёбӣ мегардад. Хусусан, гоҳҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба нигоштаҳои публицистие дучор меоем, ки фикру назари муаллифон ғаразнок буда, моҳиятан ғояи матлаб манфӣ аст.

Ғояи асари публицистӣ ҳамчунин ба ду омил иртибот мегардад. Омили аввал, руҳи замон, мақсаду мароми давлату ҳукумат, ниҳодҳои гуногуни иҷтимоӣ ва азҳоби сиёсӣ аст. Омили дуюм донишу ҷаҳонбинӣ ва мавқеи нигоранда мебошад. Масалан, дар нашрияҳои даврии ҳизбӣ омили аввал мақсад ва мароми ҳизб аст, ки публицист манфиати муассисро ҷонибдорӣ мекунад. Дар нашрияҳои дигар, хосса нашрияҳои мустақил муносибат ва мавқеи муаллиф ҳамчун омили ғоясоз буда метавонад.

Аломати дигари асари публицистӣ **воқеият** ё ба ибораи адабиётшиносӣ **ҳақиқати воқеӣ** аст. “Ҳақиқати воқеӣ гуфта ҳодисаву ҳолат, ашёву маҳлуқот ва амсоли онҳоро гуфтаанд, ки воқеан ҳам мавҷуд буданд ё мавҷуд хоҳанд буд” [14, с. 169]. Воқеият ҳамчун унсуре асари публицистӣ дар баёни матлаб ва иртибот бо аудитория нақши муҳим мебозад. Ҳар гуна асари публицистӣ дар пояи воқеияти ҳаёӣ навишта мешавад ва ҳақиқати бадеӣ дар пояи ҳақиқати воқеӣ бунёд меёбад. Асоси публицистикаро рӯйдодҳои воқеӣ ташкил медиҳанд, қаҳрамонҳои асосӣ одамони воқеӣ ҳастанд, на бофтаву тахайюлӣ. Равандҳое, ки дар ҷунин асарҳо тасвир меёбанд, аҳамияти баланди иҷтимоӣ доранд ва бо умқи тафсир ва маҳорати касбии муаллифон фарқ мекунанд. Воқеият ду нишонаи нисбатан муҳим дорад: якум мавҷуд будани он, дуюм аз ихтиёри субъекти фоил берун будани вай.

Вазифаи публицист дар муносибат ба воқеият, пеш аз ҳама, маърифати он аст. Сарчашмаи маънавӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии маърифати воқеиятҳои иҷтимоӣ бешак дониши муаллиф аст. Дониши муътамад аз “таҷрибаи шахсии журналист, донишу фазилати ӯ, дараҷаи огоҳӣ “[12, с. 243], ҳамчунин таҷрибаи рӯзгор ҳосил мешавад. Таҷрибаи рӯзгор ва қобилияту маҳорати эҷодӣ имкон фароҳам меоранд, ки публицист дар инъикоси воқеият аз воситаҳои гуногуни баёни сухан истифода карда, ба нигоштааш солорӣ бахшад, онро ҷолиб гардонад.

Дар асари публицистӣ воқеит аз ҷониби муаллиф шарҳу тафсил ва таҳлилу арзёбӣ мегардад, баъзан ба образ табдил меёбад. Муаллиф ба воқеиятҳои муҳити худ муносибати субъективӣ менамояд. Одами мушаххас дар асари публицистӣ дар ду олам – олами воқеӣ ва маҷозӣ (вертуалӣ) аз мавҷудияти худ дарак медиҳад. Олами воқеӣ хислату кирдор ва ҳулку

атвори худи қаҳрамон аст, олами маҷозӣ бошад маҳсули эҷоди муаллиф мебошад. Ин ду олам бояд ба ҳам таносубан иртибот дошта бошанд, яъне тасвирҳо ва образсозҳои муаллиф ба андозае сурат гиранд, ки воқеияти ҳақиқӣ ҳалал наёбад.

Дар асари публитсистӣ байни назари субъективӣ ва воқеияти иҷтимоӣ таносубан **факт** қарор дорад. Аз ин рӯ, унсури дигар дар публитсистика факт аст. “Факт (лот. *factum* – ба амал омадан, рух додан) – зухуроти воқеан мавҷуда, рӯйдоди ҳақиқатан рухдодаи ба маърифати назарӣ асосноккардашуда” [6, с. 377]. аст. Дар публитсистика фактро метавон “ҳамчун инъикоси боэътимоди порчаи воқеият муайян кард, ки вақолати иҷтимоӣ дорад” [11, с. 5]. Воқеиятҳои иҷтимоӣ аз ҷониби публитсистон инъикосшуда маҳз бо ёрии фактҳо тарҳи гуногун пайдо мекунанд. Аз ин рӯ, аксарияти муҳаққиқон фактро ҳамчун асоси асари публитсистӣ донистаанд, ки дуруст аст.

Факт донишест дар шакли назар, ки дурустии он қатъиян муқаррар шудааст. Факт маводи сарчашмаест, ки публитсист истифода мекунад. Дар публитсистика факт ба ду маънӣ ҷаҳмида мешавад: ҳодисаву рӯйдоди воқеан дар олам бавучудодаи ва ҳосили донишҳои инсонӣ – фикр, шарҳ, пешниҳод, пешгӯӣ. Ба ин маънӣ, П. В. Копнин «фактро шакли муайяни донишҳои гуногуни инсонӣ медонад, ки ҳақиқатро инъикос менамояд» [5, с. 226]. Фактҳои дар публитсистика истифодашавандаро ҳамчунин ба илмӣ ва рӯзмарра ҷудо мекунанд. Фактҳои илмӣ дар заминаи мушоҳидаҳои тулонӣ, таҷрибаи мақсаднок, таҳқиқи амиқу аниқ, маълумотҳои сотсиологӣ, ҳулосаҳои экспертӣ, далелҳои оморӣ ва амсоли ин ҳосил мегарданд. Фактҳои рӯзмарра аз воқеияти рӯз, рафтору муносибати воқеии одамон ва муносибати онҳо ба ҳаёти иҷтимоӣ ҳосил мешаванд.

Факт дар публитсистика мавқеи гуногун дорад. Масалан, дар публитсистикаи иттилоотӣ факт мақоми меҳвариро касб намуда, ба таври ҳолисона инъикос мешавад. Зеро вазифаи асосии жанрҳои ахборӣ: хабар, ҳисобот, репортаж ва мусоҳиба инъикоси фактҳои нав ва ҷолиб аз соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ одамон аст. Дар публитсистикаи таҳлилӣ факт вазифаи маърифатӣ, мантиқӣ ва ёрирасонро иҷро мекунад. Публитсист фактҳоро маънидод мекунад, шарҳ медиҳад ё фикрашро бо фактҳо асоснок намуда, ба ин васила муносибаташро ба масъалаи баррасишуда муайян мекунад. Дар асарҳои публитсистию бадеӣ таҳлил ва ташреҳи фактҳо тариқи истифодаи аносири тасвирӣ, типсозӣ ва образфарӣ сурат мегирад. Дар ин навъи публитсистика факту далелҳо мувофиқи завқу саликаи муаллиф тавсиф мешаванд, маънии тоза пайдо мекунанд.

Дар ҳар ҳолат факт лаҳзаҳои воқеии дар асари публитсистӣ инъикосшударо асоснок мегардонад, ҳақиқатро боэътимодона бозгӯ мекунад. Факти безътимод муҳокимаи ҳодисаҳоест, ки санҷиданаш имконнопазир аст. Чунин факт бештар дар заминаи муҳокимаи воқеаҳо ҳосил мешавад: **воқеа – муҳокима – факт**. Воқеа метавонад бидуни таъсири инсон рух диҳад. Масалан, омадани сел ва зиён дидани мардум, аммо факт бидуни муҳокима ва муносибати субъект ҳосил намешавад. Яъне, маърифати воқеа бо факту далел асоснок карда мешавад.

Факти образнок дар мувофиқа ба қонунҳои бадеӣ тавлид мешавад ва амал мекунад ва дар худ нишонаҳои фактро ҳамчун категорияи ғносеологӣ

нигоҳ медорад. Публиксист метавонад ба мушоҳидаҳои худ така кунад ё аз маводди матбуот, бойгонӣ ва ҳуҷҷатҳо истифода барад.

Ҳамин тавр, ҷунончи муҳаққиқ М. Ҷумъазода навиштааст: “Барои шарҳу тафсири образҳои фактҳо дар асари бадеиву публиксистӣ тасаввуроти нависанда нақши калон мебозад. Агар дар асарҳои таҳлилий шарҳу таҳлили падидаву зухуроти ҳаёти вазифаи асосӣ ба ҳисоб равад, дар асарҳои бадеиву публиксистӣ чизи дигар – офаридани образи мустанад тавассути робитаҳои ассотсиативӣ ва дарку тасаввуроти образҳои муҳимтар аст. Дар ҷунин ҳолат муаллиф бо ихтилофҳои муайян рӯ ба рӯ гардида метавонад: аз як тараф, ӯ бояд ин ё он факти воқеиро ҳар чӣ дурусттар пешниҳод намояд, аз тарафи дигар, ба ӯ лозим меояд, ки аз ҳисоби тағйир додани хусусиятҳои ҷудогонаи объекти тасвир образ нав ба вучуд орад” [18, с. 102].

Тавре дар боло зикр шуд, вазифаи публиксистика на танҳо огоҳ намудани мардум аз иттилооту маълумоти муҳими рӯз, балки таъсир расонидан ба афкори ҷомеа ва ба вучуд овардани гуфтумонҳо (дискурс) доир ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти муосир аст. Дар иҷрои ин вазифа дарку маърифат, тафаккури таҳлилий нақши бориз дорад.

Таҳлил категорияи фалсафӣ буда, дар ҷараёни омузиши мавзӯ ва ташаккули муносибати муаллиф ба мавзӯ ё масъалаи муайян ҳосил мешавад. Таҳлил ба дониш, ақида, ҷаҳонбинӣ ва мавқеи муаллиф вобаста аст. Дониш имкон медиҳад, ки аз нигоҳи илмӣ мавзӯро омӯзем, ақида донишҳои азхудкардари самт мебахшад, ҷаҳонбинӣ боиси вусъати ақида мегардад, мавқеъ бошад аз устуворӣ ва ғайриқатъии усули шахси эҷодкор дарак медиҳад.

Моҳияти таҳлили публиксистӣ тарзи муносибат ба мавзӯи инъикос, маърифати субъективӣ, дараҷаи баррасии масъалаҳои гуногун ва натиҷагирӣ аз онҳо аст. Маҳз муносибати субъективӣ муаллиф ба воқеаву рӯйдод, проблемаву зиддият таҳлилро ба вучуд меорад. Таҳлил маънои талқини фикру ақидаро дорад. Бинобар ин, дар публиксистикаи таҳлилий ҳар гуна нағсонӣ дар шакли ақида манзури аудитория мегардад. Дар тавлиди фикр эҳсоси дарк ва ҷаҳонбинии муаллиф нақш мебозад.

Таҳлил дар публиксистика се навъ: эҳсосӣ, ақлӣ ва образӣ мешавад. Таҳлили эҳсосӣ ба муҳбирнома, табсира, ҳулосаи ВАО ва ақлӣ ба жанрҳои мақола, мактуб, нигориш хос аст. Таҳлили образӣ ҳангоми эҷоди асарҳои публиксистӣ бадеӣ, амсоли лавҳа, эссею очерк, фелетону памфлет, пародияву эпиграмма ба кор меравад. Аммо ин маъноеро надорад, ки дар навъи аввал аносири таҳлили ақлӣ, дар дуюм эҳсосӣ ё дар сеюм эҳсосиву ақлӣ вучуд надорад. Ин навъбандӣ нисбӣ буда, таносубан сурат гирифтааст. Дар навъи аввал публиксист ба ҳолат, рӯйдод ва факту асноди иҷтимоӣ ба аудитория маълум шарҳу тавзеҳи тоза медиҳад, моҳияти воқеа ва фактҳо рошкор мекунад ва ба ин роҳ дар дарки дурусти онҳо ба аудитория ёрӣ мерасонад. Дар навъи дуюм таҳлили музокиравӣ мувоҳисавӣ хос аст ва публиксист имкон дорад, ки аз сарчашмаҳои гуногун истифода кунад, фикру назарашро бо услуби илмӣ омтавӣ баён созад. Дар навъи сеюм, аносири таҳлили эҳсосиву ақлӣ ба ҳам омезиш ёфта, таҳлили тасвириву образнокро ба вучуд меорад. Ба ин тариқ, агар дар навъи аввал таҳлил тобеи воқеаву рӯйдод ва факту арқом бошад, дар навъи дуюм он ба фикру

акида ва ҷаҳонбинии муаллиф ва дар навъи сеюм ба ҳунару маҳорати тасвиргароии нигоранда тавъам мешавад. Ҳарчанд дар жанрҳои публитсистии бадеӣ фактҳои ҳуччатӣ истифода мешаванд, аммо “таассуроти муаллиф дар бораи факт, фикри муаллифӣ нақши муайянкунанда дорад” [10, с. 31]. Дар публитсистикаи бадеӣ **таҳлили тасвирӣ** аз рукнҳои асосӣ маҳсуб меёбад.

Тасвир калимаи арабӣ буда, маънои расмкашӣ, сураткаширо ифода мекунад. Дар адабиёт ва публитсистикашиносӣ тасвир асосан ба маънои образ фаҳмида мешавад. Ҳодисаи муайяно аз будаи зиёд нишон додан, дар нақли воқеа аз аносири ҷолибу муассири сухан истифода кардан, рӯйдодҳои табиӣ ба таври саҳнавӣ ба намоиш гузоштан ва амсоли ин аз хусусияти тасвир аст.

Ҳарчанд унсурҳои тасвир дар жанрҳои гуногуни публитсистика, масалан, репортаж истифода мешавад, аммо он бештар ба публитсистикаи бадеӣ хос аст. Дар ин гурӯҳи жанрҳо тасвир мантиқан дар баршумурди аломатҳои характернок, хусусият, вежагиҳои тасвири мавзӯ ва зухурот намудор мегардад. Дар ВАО матнҳои гуногун истифода мешаванд, аммо дар ҳамаи онҳо аломатҳои тасвириро мушоҳида карда наметавонем. Бинобар ин, услуби гузориши рӯзноманигорӣ аз услуби публитсистии тасвир ва усулҳои услубии баён фарқ мекунад.

Тасвир ба асар руҳ мебахшад, ҳолат ё вазъияти тасвиршударо ба хонанда намоиш медиҳад, ўро шоҳиди воқеаи руҳдода мегардонад. Ба ин маънӣ, муаллиф на ҳамчун ноқили шартӣ амал мекунад, балки ҳамчун шахси ҳақиқӣ рӯйдоди воқеаи руҳдода, манзара, зухуроти табиӣ бевосита дидашро бо таассуроти рангини худ баён мекунад. Тасвир дар матни публитсистӣ бо ҳуччатнокӣ, эътимодӣ ва ҳаққоният фарқ мекунад. Ин се ҷиҳат: таъба ба ҳуччат, боварӣ ба мавҷудият ва эътимод ба ҳақиқат услуби тасвири публитсистиро муайян мекунад. Яъне, тасвири публитсистӣ мисли тасвири бадеӣ озод, аз ҳад зиёд рангоранг ва тамоман таҳайюлӣ буда наметавонад. Публитсист дар қор фармудани воқитаҳои тасвир маҳдудият дорад, ки он ба риояи таносуби воқеияти тасвиршаванда ва маҳорати тасвиргар вобаста аст. Агар дар асари бадеӣ “ман”-и муаллиф ҳислат ва руҳияи қаҳрамонро пурра ифода кунад, муаллифи асари публитсистӣ чунин ҳукукро надорад. Тасвирҳои публитсист дар заминаи воқеият ва ҳуччат сурат гирифта, вазъият, қаҳрамон рӯйдодҳо тавре ба тасвир гирифта мешаванд, ки симоии аслиашон ҳалалдор нагардад. Масалан: “Ин духтараки пурҳунар, ки навақас аз кӯҳистон фуруд омада буд, дар худ як нақҳате аз гулу гиёҳҳои кӯҳиро дошт. Мисли як шамими атр аз гули ҷуқриву торон. Овозаш он қадар софу тоза буд, ки ин гуна софию равониро танҳо дар ҷашмаҳои ноби кӯҳистони Речоб дидан имкон дошту ҳалос. Аснои хондани фалак, аз суруди ӯ бӯй райёҳину настарин меомад ва овози ширину ширадораш ҳониши қабқони ғазалҳои кӯҳиро ба хотир меовард. Ў бо овози ҷаззобу нафис ва ширадораш дар як фурсати кӯтоҳ ҳама ро ба ҳайрат гузошт ва шайдои худ гардонд...” [3, с.108]. Дар ин порчаи тасвирӣ таассурот ва бардошти муаллиф дар бораи як бонуи ҳунарманд ва фалаксаро, ки аз кӯҳистони Речоб фуруд омада, бо овози софу тоза, ширину ширадораш ҳама ро мафтун кардааст, ишора мешавад. Ин ҳунарманд Гулҷеҳра Содикова аст. Монанд қардани ҷавонии ӯ ба нақҳати

гулу гиёҳҳои кӯҳӣ, шамими атри гули чукриву торон; тозагии овозаш ба чашмаҳои ноби кӯҳистон; овози ширину ширадорааш ба кабкони ғазалҳои кӯҳӣ ба тасвир нақшати тоза бахшидааст.

Дар байни асарҳои публитсистӣ матнҳои ни вучуд доранд, ки ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати услуб худ фарқ мекунанд. Дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо, матнҳои сомонаву шабаҳои интернетӣ аксар вақт матолиби дорои хусусияти илмӣ, илмию оммавӣ, тарбиявӣ, муаррифӣ, рекламаӣ, иттилоотӣ илмию техникӣ ва ғайра ҷой дода мешаванд. Дар ҳамаи онҳо тавсиф вучуд дорад, вале ороиши забонӣ ва услубии онҳо аз сухани бадеӣ фарқ карда, ба талаботи функционалии услубҳои муайян мувофиқ мешавад.

Дар тавсиф ва тасвир таносуби воқеияти инъикос ва аносири тасвирсозро бояд ба назар гирифт. Дар асари публитсистӣ воситаҳои тасвир ҳамеша пойбанди мавзӯ ва воқеаи инъикосшаванда мебошанд. Бинобар ин, ҳар гуна тасвир дар асари публитсистӣ нисбӣ аст, ки дар матн ҳолати эволюсиониро меорад на сифатиро.

Тасвир аломати асосии **образ** аст. Онро муродифи образ низ медонанд. Образ калимаи русӣ буда, маънош шакл, тинсол ва сурат аст. Тавассути образ “ҳонанда дар бораи шахс, воқеа, ашё, ғайрияти вай маълумот ҳосил карда, дар фаҳму идрокаш сурати онро асаввур менамояд, ба он баҳо медиҳад, муҳтавоашро муайян мекунад” [14, С. 48-49]. Образи публитсистӣ табиати омезишӣ дорад. Яъне, дар он аз як тараф, ҷанбаи эҳсосию эмотсионӣ пурқувват бошад, аз ҷониби дигар, дарки мантиқии ҳақиқати воқеаҳо афзалият дорад. Тавассути образ муаллиф дар асар инъикоси бадеиву эстетикӣ воқеиятҳои иҷтимоиро таъмин менамояд. Образ ҳангоми бархурди субъект ба объект ва муносибати ӯ ба амал меояд. Дар ташкили он, аз як тараф, эҳсос, аз ҷониби дигар, мантиқ нақш мебозад.

Образи публитсистӣ дар шаклҳои гуногун зӯхур меёбад. Яке аз шаклҳои нисбатан маъмул зебу зиннат додани сухан аст. Ин шакл асосан, барои нисбатан фарох ва ҷолиб инъикос намудани воқеияти иҷтимоии рӯз ва ғуз аз такрор истифода мешавад. Публитсист барои бо ҷилои тоза инъикос намудани воқеаҳои якранг аз усулҳои типӣ кор мегирад. Истифодаи усулҳои типӣ тарзе сурат мегирад, ки ҳақиқати воқеият сифатан тағйир наёбад. Ба ин мазмун, муҳаққиқ М.И. Стуфляева дуруст дарёфтааст, ки “Бо тамоми мустанади публитсистика, олами дар он инъикосёфта, аз ҷаҳони воқеӣ ба қуллӣ фарқ мекунад. Таассуроти ҳаётӣ ба тағйирёбии бадеӣ дучор мешавад” [15, с. 94].

Шакли дигари образи публитсистӣ тасвири фактӣ аст. Ин шакл барои ба ин ё он муносибат ҷолиб намудани факти тасвиршаванда истифода мешавад. Образи фактӣ барои умумият додани воқеа не, балки барои маърифати ҳақиқати воқеӣ сохта мешавад. Масалан, Рӯзе дар воқеа рух дод. Дар ҷое шумида будам. Бинобар гуфтаи як манбаъ... Образҳои фактӣ зӯхуротеро инъикос мекунанд, ки бо фардияти худ аҳамиятноканд.

Шакли ниҳой образи бадеӣ аст. Дар муқоиса бо тасвири ороишӣ ва фактӣ образҳои бадеӣ ифодагари фикри эҷодӣ ва таассуроти муаллиф мебошанд. Дар ин шакли образ муаллиф ба мақсади нисбатан равшан ва ҷолибу муассир гардонидани зӯхуроти ҷудогона ба он аносири типӣ мебахшад. Дар образи бадеӣ типикунӣ воқеаҳои ҳаётӣ эҷодкорона сурат

мегирад. Дар публитсистика типикунонӣ як навъ вусъат бахшидани лаҳзаҳои ҳаёти иҷтимоӣ аст, ки воқеиёти ҳақиқатан мавҷуда аз будашон андаке зиёдтар (аммо бе муболиға), ба тарзи дигар, бо хусусияти фардии андеша тасвир мешаванд. Ба таъбири муҳаққиқ С. Гулов “типикунони воқеа ё шахсиятҳо ҳаргиз маъноӣ дуршавӣ аз ҳақиқатро надорад” [2, с.50]

Ҳарчанд образи публитсистӣ дар заминаи факт ва воқеаи мушаххас сохта мешавад, аммо тавре ишора рафт, олами дар публитсистика бозтобшуда аз олами воқеӣ фарқ мекунад. Чигунагии ин фарқ ба муносибат, дарк ва қобилияту маҳорати қорбасти аносири бадеӣ аз ҷониби муаллиф вобаста аст. Дар намои образи публитсистӣ, аз як тараф, дарки эҳсосӣ – эмотсионалии эҷодкор, аз ҷониби дигар, ғоя ва андешаи ӯ нақш мебозад.

Унсурҳои дигари асари публитсистӣ **жанр** аст. Жанр қолаб ё шакли композитсионии асар мебошад, ки маҳсули эҷодро ба низом мебарорад. Ҳамаи гурӯҳи жанрҳои публитсистика (ахборӣ, таҳлилий ва публитсистию бадеӣ) дорои низоми муайяни устухонбандӣ буда, созмондиҳии аниқӣ сохториро тақозо менамоянд. “Жанр шакли маҳсули ташкили маводи ҳаётиест, ки дар худ маҷмуи маҳсули аломатҳои сохторӣ – композитсиониро таҷассум менамояд. Яъне, ҳар як жанр аломатҳои тасодуфиро не, балки низоми аломатҳои маҳсусро фаро мегирад. Масалан, сохти хабарро инъикоси фаври ва саривақтии иттилоот ташкил медиҳад. Сохти мусоҳиба дар гуфтугӯ зухур меёбад. Сохти репортажро тасвири воқеа муайян мекунад. Сохти мақола аз фикр, факт ва ҳулоса таркиб ёфтааст” [7, с. 112], сохти очерк аз тавсифи зухурот, рӯйдод, ҳаёти инсон, нақлу тасвири лаҳзаҳо, тавсифҳои муаллиф, мантиқи баён ва амсоли ин иборат аст.

Жанрҳои публитсистиро вобаста ба талабот ва хусусияти ВАО ҳамчунин ба умумижурналистӣ (мусоҳиба, репортаж, очерк) матбуотӣ (мақола, тақриз, памфлет), радиои (ҷараёнот, баёния), телевизионӣ (суҳбат, ток-шоу) ҷудо мекунам.

Жанр барои ифодаи мундариҷа хидмат мекунад. Жанр шаклҳои гуногуни устувори инъикоси воқеа, ҳолату рӯйдод, ҷараён ва вазъият аст, ки аз ҷиҳати аломат, хусусият ва сохт унсурҳои умумӣ, такроршаванда ва хоса доранд. Тамоми шаклҳои инъикос дорои маҷмуи лавозимоти эҷодӣ публитсистӣ мебошанд, ки барои ифодаи мундариҷа ба қор меравад. Ҳарчанд арзиши ҳар гуна асар аз мундариҷаи он вобаста аст, аммо дилхоҳ мундариҷа бидуни шакли муайян ва устувор ҷолиб ва муассир намегардад. Ҳамчунин дар таҳияи шакли муайян забон ва услуб нақш мебозад.

Забон ва услуб аз аносири муҳимми асари публитсистӣ маҳсуб меёбанд. “Забон муайянкунандаи алоқаи гиранда бо муаллиф аст, забон василаи пазируфта шудан ё қабул нашудани асар аст” [16, с.55]. Забони матн публитсистӣ дар маҷмуи сухани расонаӣ аст, ки хусусиятҳои забони матбуот, радио, телевизион, сомона ва шабакаҳои интернетиро ифода мекунад. Сухани расонаиро дар илми забошиносӣ услуби публитсистӣ низ меноманд.

Услуби публитсистӣ – воситаи муҳимми баёни сухани асар мебошад, ки муносибати соҳаҳои иҷтимоӣ: сиёсату ғоявӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайраро таъмин мекунад. Он аз услуби китобӣ нисбатан маъмултар аст, зеро тавассути ВАО ба мардум паҳн мегардад ва мақсадаш

аниқ ва фаҳмо иттилоъ додан; таъсир расонидан ба хонанда, шунаванда ва бинанда, даъват барои муайян кардани муносибат ба факт ё воқеа; ба ин ё он амал водор намудан аст.

Услуги публитсистӣ дар рӯзномаву мачаллаҳо, сомонаву шабакаҳои интернетӣ, маводи радиоиву телевизионӣ, адабиёти иҷтимоӣ-сиёсӣ лексияҳои оммавӣ, суҳанронӣҳо дар ҳамоишҳо ва ҷамъомадҳо истифода мешавад. Ин услуб на танҳо дар шакли гуфтугӯӣ (шифохӣ ва хаттӣ), балки дар кино, тасвир (шиор, карикатура), ҷадвал ва ғайра низ вучуд дошта метавонад.

Матнҳои дорои ин услуб бо рангорангии тасвири забонӣ фарқ мекунад. Як жанр, масалан репортаж, дар рӯзнома, радио ё телевизион бо услубҳои гуногун таҳия мешавад. Ҳамчунин репортажи рӯзнома дар навбати худ аз рӯйи истифодаи воситаҳои тасвири забонӣ аз жанрҳои дигар, масалан, хабар, очерк, фелетон фарқ мекунад. Аз ин рӯ, дар матни публитсистӣ тафрикаи жанрӣ нисбат ба услуги хосаи муаллиф равшантар инъикос мегардад.

Шеваи публитсистӣ бо вежагиҳои хос: омирона будан, эҳсосоти баланд, баёни ошкоро, муносибати арзишӣ ба факт, зухурот ва рӯйдоди инъикосшуда фарқ мекунад. Дар ташаккули чунин хусусиятҳои услуги публитсистӣ тамоми воҳидҳои лексикиву нахвии забон, ҳамчунин воҳидҳои ҷадваливу хаттӣ ва оҳангу задаҳои нутқи шифохӣ иштирок мекунад. Хонанда ва шунавандаро ба муҳимият ва ҳақиқати ҳолати баёншуда нафаре бовар кунонида метавонад, ки худ боваринок ва яқинан менависаду меғӯяд.

Рангорангии ВАО имкониятҳои гуногуни наشري матни публитсистиро ба вучуд овардааст: рӯзнома – сухани ҷопии бо акс ва расм орододашуда; радио – гуфтугӯӣ шифохӣ; телевизион – сухани садодиҳандаи ҳамроҳ бо кадр (тасвириҳои ҳаракаткунанда); интернет – фарогирандаи ҳамаи ин ҷиҳатҳо. Қатъи назар аз ин, публитсистика мардумро ба иштироки ғаёлона ба ҳаёти иҷтимоӣ даъват мекунад, то дар ҳалли мушкилоти гуногуни соҳаҳои хоҷаги халқ, иқтисод, ғаёлияти идеологӣ, сиёсӣ ёрӣ расонанд. Ин хусусияти матн ду функсияи асосии услуги публитсистӣ: иттилоъ додан ва таъсир расониданро муайян мекунад.

Забони ВАО дар рушди забони милли нақши муҳим мебозад. Калимаву истилоҳ ва шеваву гуфтори тоза, пеш аз ҳама, дар забони ВАО ба вучуд меоянд. Тавассути забони ВАО захираҳои луғавии забони милли ғанӣ мегардад. Матнҳои иттилоотӣ оммавӣ ё матнҳои ВАО яке аз шаклҳои маъмулшудаи забони милли махсуб меёбанд.

Хулоса, ҳар як асари публитсистӣ дорои унсурҳои хос аст, ки аз мавзӯ, ғоя, воқеият, факт, таҳлил, воситаҳои тасвир, жанр, образ, услуб, забон ва ғайра иборат аст. Ин унсурҳо хусусияти муҳтавоӣ ва шаклӣ доранд. Онҳо, аз як тараф, матлаби публитсистро, ки дар раванди муайяни эҷод ба вучуд омадааст, ба низом медароранд, маънӣ ва мазмунӣ онро ғанӣ мегардонанд, аз ҷониби дигар, ба нигошта ҷолибият ва таъсирнокӣ мебахшанд. Ниҳоятан корбурди бамаврид ва ҳунармандонаи ин аносир ба хонанда ҷиҳати дарку фаҳми матлаб ва таъсирпазирӣ аз он ёрӣ мерасонад.

Макола дар доираи мавзуи илмии ПИТФИ ВФ ҚТ “Рушди публитсистикаи тоҷик дар замони истиқлол (1992-2025) ба анҷом расонида шудааст. РБ №0126 ТҶ01765.

Адабиёт

1. Горохов В. М. Закономерности публицистического творчества: (Пресса и публицистика) / В. М. Горохов. – М.: Мысль, 1975. – 190 с.
2. Гулов С. Махсусияти очерки муосир / С. Гулов. – Душанбе: Дониш, 2012. – 116 с.
3. Зарифӣ А. Вакте ки офтоб тулуъ мекунад / А. Зарифӣ. – Душанбе: Лавҳ, 2025. – 320 с.
4. Ким М. Н. Технология создания журналистского произведения / М. Н. Ким. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2001. – 320 с.
5. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. – М.: Мысл, 1974. – 578 с.
6. Муродӣ М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 480 с.
7. Муродӣ М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М. Муродӣ. О. Салимзода. – Душанбе: Донишварон, 2022. – 360 с.
8. Муродӣ М. Мушаххасоти таҳқиқи публитсистика дар замони муосир / М. Муродӣ // Паёми Лонишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2026. – №2. – С. 114-121.
9. Мусулмонӣён Р. Қ. Назарияи адабиёт / Р. Қ. Мусулмонӣён. – Душанбе: ҚДММ “Торус”, 2025. – 540 с.
10. Пельт В. Д. Дифференциация жанров газетной публицистики / В. Д. Пельт. – М.: МГУ, 1984. – 48 с.
11. Поелуева Л. А. Факт в публицистике: Автореф. канд. дис. М., 1988. – 26 с.
12. Прохоров Е. П. Публицист и действительность / Е. П. Прохоров. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 317 с;
13. Прохоров Е. П. Искусство публицистики: Размышления и разборы / Е. П. Прохоров. – М., 1984. – 359 с.
14. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанб: Адиб, 2000. – 256 с.
15. Стюфляева М. И. Образные ресурсы публмцистики / М. И. Стюфляева. – М.: Мысль, 1982. – 176 с.
16. Усмонов И. К. Назарияи публитсистика / И. К. Усмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 100 с.
17. Ученова В. В. Творческие горизонты журналистики / В. В. Ученова. – МГУ, 1976. – 204 с.
18. Чумъазода М. Мавқеи факт дар «Қаҳрамони нурофарон»-и Чамолитдин Тошматов / М. Чумъазода // Паёмномаи фарҳанг. – 2025. – №2 (70). – С. 100-107.

Муроди Мурод**ЭЛЕМЕНТЫ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА
(Теоретический обзор)**

В статье рассматриваются элементы публицистического текста: тема, идея, реальность, факт, анализ, средства изображения, жанр, образ, стиль, язык и т. д. Подчёркивается, что публицистика, как творческий процесс, включает в себя различные этапы. Этот процесс включает в себя выбор темы - определение источника информации - изучение источника - доступ к информации и данным - обработку информации и данных - разработку рабочего плана - написание произведения - редактирование и улучшение произведения - отправку его на публикацию. Хотя все эти этапы играют важную роль в процессе создания публицистического произведения, разработка самого произведения занимает более видное место. Ведь вся энергия, затраченная на определённый этап творческой работы, отражается в произведении. Этот процесс также обеспечивает элементы публицистического текста. Элементы публицистического текста логически и формально взаимосвязаны и вместе дополняют содержательные и структурные аспекты произведения. С одной стороны, элементы текста организуют публицистический материал, возникший в определенном творческом процессе, обогащают его содержание, а с другой стороны, придают произведению привлекательность и эффективность. В конечном счёте, уместное и умелое использование этих элементов облегчает читателю задачу понимания материала, его воздействия и преимуществ.

Ключевые слова: публицистический текст, элементы публицистического текста, тема, идея, реальность, факт, анализ, средства изображения, жанр, образ, стиль, язык, особенности, функция, форма содержания.

Murodi Murod**ELEMENTS OF A PUBLICISTIC TEXT
(Theoretical overview)**

The article examines the elements of a journalistic text, including its topic, central idea, reality, facts, analysis, means of representation, genre, imagery, style, and language. It emphasizes that journalism, as a creative process, involves several stages: selecting a topic, identifying information sources, studying those sources, gathering information and data, processing the material, developing a working plan, writing the piece, editing and refining it, and submitting it for publication.

Although each of these stages plays an important role in the creation of a journalistic work, the actual development of the text occupies a particularly prominent place. The effort invested in each stage of the creative process is ultimately reflected in the finished work. This process also shapes the elements of the journalistic text, which are logically and formally interconnected and collectively contribute to its content and structure.

On the one hand, these elements organize the journalistic material produced during the creative process and enrich its content; on the other hand, they enhance the work's appeal and effectiveness. Ultimately, the appropriate and

skillful use of these elements helps readers understand the material more easily, appreciate its significance, and recognize its practical value.

Keywords: publicistic text, elements of a publicistic text, topic, idea, reality, fact, analysis, means of depiction, genre, image, style, language, specification, function, form, content.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродӣ Мурод Бердӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 724025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: murodi-65@mail.ru Тел.: (+992) 934-25-15-32

Сведения об авторе: Муроди Мурод Берди – доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакӣ, 17. E-mail: murodi-65@mail.ru Тел.: (+992) 934-25-15-32

Information about the author: Murodi Murod Berdi – Doctor of philology, Professor of the Department of printing of the Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E - mail: murodi-65@mail.ru Phone: (+992) 934-25-15-32

ТДУ:009+9тоҷик+82тоҷик+05+07+008+001(092)

Қурбонов Акмал

БОЗТОБИ ҶАНГИ ТАҲМИЛИИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ЗАРИФ ИБОД

Дар мақола инъикоси мавзуи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва раванди барқарор гардидани сулҳу оромӣ дар осори публицистии Зариф Ибод мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таъкид гардидаст, ки хотираву қиссаҳои публицист З. Ибод дар бораи ҳодисаҳои солҳои 90-уми садаи XX, ба хусус дар маркази вилояти Хатлон – шаҳри Қӯрғонтеппа (ҳоло Бохтар) воқеӣ буда, қорномаи шахсони мушаххасро бозтоб менамоянд. Онҳо аз таърихи мубориза барои ҳифзи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон иттилоъ медиҳанд. Асарҳои З. Ибод намунаи хуби публицистикаи маҳаллии вилояти Хатлон буда, дар бораи шинохти айёми ҳассоси таърихи халқи тоҷик, вазъияти наشري рӯзномаи вилоятӣ, мушкилиҳои гурезагиву оила, саҳми Фронти халқӣ ва Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ дар кори сулҳ маълумоти фаровон медиҳанд ва дорои аҳаммияти сиёсӣ ва тарбиявӣ мебошанд.

Осори публицистии З. Ибод марбут ба воқеаҳои муайяни нанговари як ғӯшаи Тоҷикистон на танҳо ифодагари муносибат ва андешаи муаллиф ҳамчун шоҳид, балки ҳақиқати бебаҳс аст, балки мутолиаи он ба хонанда ҳамақидагӣ ба вуҷуд меорад. Ин осор барои шинохти воқеаҳои таърихи на чандон дури Тоҷикистони соҳибистиқлол муфид ва ҷиҳати арҷ гузоштан ба ҷоннисориҳои муҳофизони сулҳу оромиштагӣ аҳаммиятнок аст.

Калидвожа: публицистика, маҳал, Хатлон, Зариф Ибод, ҷанги шаҳрвандӣ, сулҳ, инъикос, воқеият, мақола, қиссаҳои публицистӣ, аҳаммият.

Муқаддима. Дар публитсистикаи солҳои аввали истиқлолияти давлатии Тоҷикистон мавзуи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, раванди барқарории сулҳу ваҳдати миллӣ ҷойгоҳи муҳимму бориз дорад. Ин мавзӯ таваҷҷуҳи рӯзноманигорону публитсистон ва адибони зиёдеро ҷалб намудааст. Яке аз чунин адибон нависандаи публитсист Зариф Ибод аст. Ӯ воқеаҳои солҳои 1992-1997-ро бевосита мушоҳида намуда, асарҳои зиёде навиштааст, ки дар онҳо ҳодисаҳои нангини давр воқеъбинона инъикос ёфтааст. Омузиши чунин осори Зариф Ибод барои шинохти воқеиятҳои давраи ҷанг ва нақши матбуоти даврии маҳаллӣ дар инъикоси рӯйдодҳои он замон ва тараннуми сулҳу оромӣ аҳамияти илмӣ-назариявӣ дорад.

Методология ва методҳои таҳқиқ. Мақола дар асоси методологияи таҳқиқи илмӣ шакл гирифта, дар раванди таҳлилу баррасии мавзӯ аз усулҳои таҳлили таърихӣ қиёсӣ, таҳлили анъанавӣ ва мухтасарову жанрӣ истифода шуд. Барои таҳқиқи мавзӯ китобҳои «Ёдҳо, ёдҳо, ёдҳо», «Маҳбуби халқ», «Роҳи ноҳамвори зиндагӣ» ва дигар осори публитсистии Зариф Ибод ҳамчун сарчашма интихоб гардид. Ҳамчунин, андешаҳои муҳаққиқони соҳаи журналистика ва публитсистикаи тоҷик низ мавриди истифода қарор гирифт.

Қисми асосӣ. Таҳқиқи осори публитсистии эҷодкорони маҳал ба таври васеъ сурат нагирифтааст. Таваҷҷуҳи муҳаққиқон ба омузиши рӯзгор ва осори публитсистони алоҳида мушоҳида шавад ҳам, дар илми публитсистикашиносӣ ин мавзӯ муҳим боқӣ мемонад. Аз ҷумла, «Шахсият ва ҷаҳолияти эҷодиву публитсистии Зариф Ибод, ки яке аз намоёндагони барҷастаи ҳавзаи адабиву публитсистии вилояти Хатлон ба шумор меравад, то ҳол мавриди таҳқиқи пажӯҳишҳои амиқи илмӣ ва публитсистӣ қарор нагирифтааст» [14, с. 38]. Албатта, бархе аз рӯзноманигорону пажӯҳишгарон ба осори эҷодии З. Ибод таваҷҷуҳ намудаанд. Ҷунончи дар китоби «Махсусияти публитсистикаи маҳаллӣ (дар мисоли осори публитсистони Хатлон) ба вижаҳои публитсистикаи З. Ибод ишора шудааст. Дар ин китоб зикр гардидааст, ки: «Зариф Ибод яке аз публитсистии варзидаи муосири тоҷик дар минтақаи Бохтари вилояти Хатлон махсус мешавад, ки доир ба одамони бунёдкору созанда, ҷаҳолияти пурсамари кормандони ҳифзи ҳуқуқ, омӯзгорони соҳибтаҷриба, иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ мақолаву очеркҳои зиёдеро ба нашр расонидааст. Дар инъикоси ин ҳолатҳо Зариф Ибод асосан аз имкониятҳои жанрҳои лавҳа, очерк, драма, мақола, қиссаҳои ҳуҷҷатӣ истифода намудааст. Махсусияти эҷодиёти Зариф Ибро мавзӯҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиву ҷамъиятӣ дар бар мегирад. Бо вучуди мавзӯҳои гуногун, «дар маркази эҷодиёти ӯ ҷаҳолияти созандагӣ, бунёдкорӣ ва қаҳрамонии иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ нақши хоса дорад» [15, с. 106].

Манзури мо дар ин пажӯҳиш омузиши асарҳои публитсистии З. Ибод доир ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, раванди сулҳофари тоҷикон аст. Ҷунончи профессор Мурод Муродӣ навиштааст: «Муқовиматҳои сиёсӣ, муқовиматҳои барои ба даст овардани ҳукумат алангаи ҷангҳои дохилро тезонида, мардумро ба таҳлука меандоخت ва тақдири кишварро ноайён мекард. Гирифтани пеши роҳи хунрезиро ва дарёфти роҳҳои

хамдигарфаҳмӣ ва сулҳу салоҳ водор намуд, ки сиёсатмадорони равшанфикр ба инъикос ва таҳлилу баррасии ҳаводиси рӯз пардозанд» [11, с. 212].

Зариф Ибод ҳамчун шахсияти эҷодкор, дар публитсистика ҷойгоҳи хос дорад. Ӯ махсусан, дар марҳалаи ҳассоси таърихии Тоҷикистон ба публитсистика бештар сару кор гирифта, дуруст дарк кардааст, ки «Публитсистика дар шарҳи сиёсии воқеаҳо дар ҳаёти халқ, дар таблиғи идея ва идеалҳои ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ нақши муҳим дорад» [1, с. 13].

3. Ибод дар солҳои ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар матбуоти даврии маҳаллии Хатлон ҷаъолият намуда, новобаста аз вазъияти душвори сиёсӣ, доир ба воқеиятҳои муҳимми ин давра пайваста мавод интишор кардааст. Ҳарчанд «ин ҷанг ба ҷаъолият ва авзои ВАО-и тоҷик ба вижа расонаҳои вилояти Хатлон низ таъсири амиқи манфӣ расонид» [8, С. 26-27], аммо рӯзманигорон бо ҳар роҳ ҷаъолияти худро идома медоданд. Дар ин марҳилаҳои таърихӣ нашрияҳои даврӣ «ҳамчун сароғози ВАО ва рӯзманигорӣ бо вежагиҳои хос мавқеъ ва нақши муассири худро нигоҳ» дошта, ҳамчун минбари «инъикосгари ҳаёти иҷтимоӣ ва ифодагари набзи рӯз» [9, с. 3] боқӣ мондаанд.

Мушоҳидаву бардоштҳо ва таассуроту таҳайюлотӣ Зариф Ибод доир ба воқеаҳои солҳои 90-уми асри гузашта дар вилояти Хатлон дар китобҳои «Қиссаи як марди оддӣ» (1996), «Ёдҳо, ёдҳо, ёдҳо...» (1998), «Маҳбуби халқ» (2007), «Роҳи ноҳамвори зиндагӣ» (2021) инъикос ёфтааст. Зариф Ибод шохиди бевоситаи воқеаҳои ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар шаҳри Қӯрғонтеппа (ҳоло Бохтар) будааст. Ӯ соли 1993 дар бораи яке аз ҷавонони шӯҷои он давр, қумандон Файзалӣ Саид достони «Номус»-ро иншо намуда, баъдан қорномаи ӯро дар осори насрии публитсистиааш батафсил қисса кардааст. Ин на танҳо ёддошт, балки публитсистикаи ҳассосест, ки воқеаҳои он солҳоро пеши назар ҷилва медиҳад. Ин осор инъикоси лаҳзаҳои зиндагии ҳуди публитсист, мубориза барои зистан, ормонҳои истиқлолро ҳифз кардан, барои сулҳу осоиш ба мардум хизмате кардан ва боварӣ ба адолат мебошад.

Диди 3. Ибод ба ҷанги шаҳрвандӣ одӣ нест, балки андешаи адиби публитсисте аст, ки дар маҷрои гирехдори ҷанг – тирпарониву куштор, таъкибу озор, асириву тарси соқинони шаҳр ҳамроҳашон будааст. Публитсистикаи Зариф Ибродро дар мавзӯи ҷанги шаҳрвандӣ иҷмолан ба 2 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Мақола ва очеркҳои, ки ба одамони шинохтаи шаҳри Қӯрғонтеппа (ҳоло Бохтар) бахшида шуда, тавассути тақдири онҳо сабаб ва оқибатҳои ҷанг баррасӣ гардидааст.

2. Ёддоштҳои, ки дар онҳо воқеаҳои дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ аз сар гузарондаи муаллиф ба қалам дода шудааст.

Дар осори публитсистии 3. Ибод усулҳои инъикоси воқеият, раванди ҳаёти иҷтимоӣ, рӯйдоду падидаҳо гуногун буда, шинохт ва дарки он аз ҷониби ӯ як сурат нагирфтааст. Ин, аз як тараф, ба қобилияти дарку маърифат ва муносибати нигоранда вобаста бошад, аз ҷониби дигар, ба табиати публитсистика ва жанрҳои он алоқаманд аст. Зеро «Муносибати субъект ба объект аз ҷигунагии тасвир ва баён вобаста буда, ба қобилияту

чаҳонфаҳмии очеркнавис иртибот дорад. Дар ин маврид публитсистон бештар аз имкониятҳои жанри очерк истифода бурдаанд» [13, с. 140].

Очерки «Маҳбуби халқ» вазъи санъати театриву ҳайати эҷодкорони онро дар охири солҳои 80-ум, фаро мегирад. Қаҳрамони очерк Саидмурод Ҳотамов санъаткори мардумӣ аст, ки барои рушди театри вилояти Хатлон саҳми бузург доштааст. Аз нақли ӯ бармеояд, ки «Дар Қўрғонтеппа вабои маҳалгарой барвақт омада буд. Аввал ин, ки ба театри касбӣ одамони ҳархела омаданд. Дуюм, маро умуман ба театр таклиф накарданд. Сеюм, ба сари ман одамонро оварда шинонданд, ки нисбатан беҳурматиро зохир карданро сар намуданд. Ҳар замон неш мезадагӣ шуданд» [2, С. 44-45].

Гиламандии ҳунарпешаро аз носипосии ҳамкорон, ки боиси озору бекорияш шудааст, муаллиф чунин баён кардааст: «Ман аз бегонагон ҳаргиз нанонам, ки бо ман ҳар чӣ кард, он ошно кард. Ана ҳамон маҳалгарою ҷудоандозӣ, ки понздаҳ сол пештар сар шуда буд, моро ба коми ҷанги бародаркуш тела дод, як тоҷик ба тоҷики дигар меҳрубониҳо мекарданд: сабаб ту аз маҳаллаи онҳо нестӣ» [2, с. 46]. Аввалин зухури низои маҳалбозӣ, ки яке аз сабабҳои ҷанг шуду мардум ба он ноогоҳона аз асли ҳадафи мочароҷӯён гаравиданд, таъсири амиқ дошт.

Дар китоби «Ёдҳо, ёдҳо, ёдҳо» аз тақдири аввалин шаҳидони ҷанги шаҳрвандӣ қисса шудааст. Он солҳо қувваҳои муҳолифин бар зидди зиёӣён, коммунистон, роҳбарони давлатӣ, ғаёлолони ҷамъиятӣ мубориза бурда, таъқибу куштор ташкил менамуданд. Яке аз ин шахсиятҳо табиби беморхонаи вилоятӣ Салимҷон Тағоев буд. Бино ба нақли нависанда «Рӯзҳои нооромии арафаи ҷанги бародаркушӣ ӯро сардори идораи тандурустии вилоят таъин карданд. Аммо ҳайҳоту афсӯс, ки ҳоло ба курсии вазифа нанишаста, ҳамон соли пур аз шуру шарри мансабталошӣ (аввали тирамоҳи соли 1992) ӯро куштанд. Онҳо куштанд, ки талабгори он мансаб буданд, вале тирашон ҳок ҳӯрда буд. Мансаб ба онҳо ҳам насиб нашуд. Салимҷон Тағоев шаҳид шуд, шаҳид» [3, с. 7].

Зариф Ибод ёдовар мешавад, ки Салимҷон писари Тағоев Ҷумъа собиқ мудири маорифи шаҳр, директори омузишгоҳи педагогӣ буд ва ин оиларо дар шаҳр ҳама мешинохтанд. Таъқибу куштори зиёӣён дар он солҳо яке аз вазифаҳои муҳолифин буд.

Дар маҷмуаи дигари З. Ибод «Роҳи ноҳамвори зиндагӣ» воқеаи ба сари омӯзгор Александр Муминов омада чунин тасвир шудааст:

«Ман розӣ нашудам. Гуфтам, ки муаллимӣ карданам бас. Ман эҷодкорам, роҳбарӣ эҷодкориро мекушад. Азизов гуфт, ки «гапгардонӣ накунад. Супориш супориши Сангак аст».

– Супориши Сангак ҳам бошад, ба кори роҳбарӣ рафтан намехоҳам. Мудирӣ намехоҳам, аммо мудир ёфта тавсия дода метавонам, - гуфтам.

– Тавсия медодагӣ кӣ?

– Ў на «юрчик» аст, на «вовчик». Чанд сол чун мудири маориф кор кардагӣ. Мумкин шиносед ӯро. Муминов Александр.

– Ҳо, ҳо, медонам ӯро. Чӣ хел меёбемаш?

– Агар маъқул донедаш, бегоҳӣ ба хонааш рафта масъалагузорӣ карда мегуямаш, ки пагоҳ ба ситоди Фронти халқӣ ҳозир шавад.

Рафтам ба хонаи Муминов. Дидам: Пояш зарб хӯрда будааст, мелангад. Масъаларо гуфтам ба ӯ. Тамоман рад кард. Ҳамон директори мақтаби миёнаи рақамаи №9 буданам бас, - гуфт.

– Фармону супориши Сангак аст. Агар розӣ нашавӣ, омада гирифта бурда мепаронанд Шуморо.

– Ҳатто ҳамин хел ҳам карда метавонанд?, - гуфт Муминов.

– Замон замони ҷанги шаҳрвандӣ. Ҳар кор шуданаш мумкин. Пагоҳ Шуморо дар ситоди Фронти халқӣ интизор мешаванд.

Пагоҳ омад Муминов асосанону лангон. Фармони таъин шуданашро ба мудирӣ муорифи шаҳр гирифта рафт ба иморати шуъбаи маорифи шаҳр, ҳамин тавр ман худро аз мансабгирӣ халос намудам» [4, с. 95].

Зарифи Ибод ҳамчун зиёии шинохта дар он солҳо мавриди ғайбати мухолифину демократҳои навбаромад шуда будааст. Ӯ лаҳзаеро ба қалам додааст, ки чӣ гуна пеш аз ҷанг зиёӣён ба сангарҳои мухолиф чудо шуда, аз мавқеи сиёсиашон якдигарро муҳокима мекарданд. Аз ҷумла, суҳбати муаллиф ва Хатичабону аз воқеияти он солҳо хабар медиҳад. «Хатичабону хайрон-хайрон рафт. Чунон нигарист, ки гӯё ман аз вай хафа шуда бошам. Не, хафа нашуда будам. Торҳои асабам каме ба ларзиш омада буд. Зеро онҳое, ки Хатичабону дидаву гуфторашонро шунидааст, онҳоеанд, ки дар хонаи якдигар меҳмон шуда будем то имрӯзҳои «озодиёбиҳо», нону намаки якдигарро чашида будем борҳо, дар як кати чойхона ба ҳам нишаста чойнӯшон суҳбатҳо карда будем, ба маърақаҳо ҳамроҳ мерафтем. Аҷибаш дар он ки онҳо равшанфикрии худро бар зидди шахсони халқу миллат ва кишвари худ истифода бурданианд. Аз ҳама аламовараш он аст, ки ҳамаи онҳо олитахсиланд, аммо кӯтоҳандеш. Фикр намеkunанд, ки ҳамқавмем, ҳаммиллатем. Чаро муқобили ҳам фикр мекунем?» [5, с. 112].

Публиксист бо саволи хитобӣ меҳодад мақсади нофаҳмихоро дарк кунад. «Нотавонбинон меҳоянд, ки маро ба дасти худам нест карда, хонаи ман, кишвари маро аз худ kunанд. Магар чунин худро худ нест кардан равшанфикрӣ аст!? Бисёр дар аҷабам, ки ана ҳамин нозукии масъаларо намефаҳманд як қатор ҳамқавмону ҳаммиллатони ман бо «равшанфикри»-и худ» [5, с. 113].

Ҳодисаи дигаре, ки З. Ибод шояди он будааст, бо тақдирӣ яке аз табибони шинохтаи вилоят иртибот дорад: «Моҳи августи соли 1992 буд. Шунидам, ки сардори лабораторияи касалиҳои пӯст Нуралӣ Ғуломовро ҷанговарони мухолифини давлат гирифта, бурда парондаанд» [5, с. 113].

Дар идомаи қисса муаллиф менависад, ки барои донишони ҳақиқат кӯшиш карда, аз дигар табибон дар бораи ӯ пурсон шудааст, рӯзҳои аввали ҷанги таҳмили шаҳрвандиро дар шаҳри Қўрғонтеппа бо ҷузъиёту фактҳои воқеӣ тасвир кардааст. «Ҷанги шаҳрвандӣ авҷ мегирифт. Соли 1992 вазъияти шаҳри Қўрғонтеппа, хусусан маҳаллаи 14-уми ман зиндагӣ мекардагӣ хавфнок гардид. Маҳалла гоҳ ба дасти қувваҳои ҳукуматӣ меафтид, гоҳ ба дасти қувваҳои мухолифин. Дар байни онҳо ғоратгарон ҳам буданд, бангиҳо ҳам. Дар хона келину духтар, бачаҳо, набера, ҳамсар. «Ҳар номаъқули шуданаш мумкин» гузашт аз дилам. Ба маслиҳат, ғайр аз писари калониам Азиз, дигархоро ба Душанбе равон карданӣ шудам. Азизро барои он нафиристодам, ки ҷавононро дар роҳҳо ба зӯрӣ чудо карда мегирифтанду ба мақсадҳои тарафи худ истифода мебарданд» [5, с. 114].

Зариф Ибод ҳамчун падар ва ҳамсар барои хифзи оилааш кӯшиш намуда, бо вучуди хатар ба ҳаёташ худааш танҳо монда, наздиконашро ба мавзеи амнтар фиристодааст. «Пагоҳ пеш аз субҳидаи ҳамаро бо гурезагони ба тарафи Душанбе мерафтагӣ ҳамроҳ карда гуселондем. Чӣ хеле ки баъд гуфтанд, то Қизилқалъа, ки аз шаҳр 11 километр дурӣ дошт, пиёда рафта будиянд. Аз он ҷо то Уялӣ дар тележкаи трактор. Аз Уялӣ то баландии мазори бари роҳ пиёда. Баъд дар автобусҳое, ки бадахшониҳоро ба Душанбе мекӯчониданд, бо зориву илтимосҳо нишаста рафтиянд то Душанбе. Дили ман ана ҳамон рӯз тарсу ҳарос дошт то бегоҳӣ. Соати 5-и бегоҳ ҷун очаи бачаҳоям занг зад, ки ба маҳаллаи Зарафшони шаҳри Душанбе расидаанд, тарс аз дилам гум шуд. Дигар дар давоми тамоми нооромӣҳо ман тарс надоштам» [5, С. 114-115].

Чанг ба ҳаёти тамоми сокинони шаҳр таҳдид мекард. Хусусан, зиёён мавриди таъқибу шиканҷа мешуданд, зеро андешаи солими онҳо ба мухолифин созгор набуд. Ин ба ҳаёту ғаёлияти 3. Ибод низ иртибот дошт. Ё дар ин қиссаи публитсистӣ лаҳзаҳои огоҳ карда шуданашро ҷунин ба қалам додааст:

« - Муаллим, - гуфт Амонулло, - эҳтиёт кунед. Ба ман хабар доданд, ки як гурӯҳи демократҳои навбаромад барои ба онҳо ҳамроҳ нашуданатон дар ҷамъомади худ қарор кардаанд, ки Шуморо нест кунанд» [5, с. 115].

Таъсири чанг на танҳо ба руҳияи мардум, балки ба қору ғаёлияти онҳо низ таъсир гузошта буд. Мардум қариб ба шаҳр намебаромаданд. Ҳама тарсу бим аз ҷони худ доштанд. Аммо 3. Ибод наметавонист пинҳон шуда, онро таҳаммул кунад. «Садоҳои тирпарониро мешунида бошам ҳам, қариб ҳар рӯз мебаромадам сайр, то назди театр ё боғи шаҳр мерафтам, то ки шиносро бинаму занги дил равонем» [5, с. 116].

Дар яке аз ин рӯзҳои чанг 3. Ибод бо адиб Барот Саид вохӯрда, ба ситоди Фронти халқӣ даъват мешавад. Ё сабаби ба назди роҳбари онвақтаи Фронти халқӣ Сангак Сафаров даъват шуданашро мепурсад. Дар ҷавоб Барот Саид мегӯяд:

« - Расонаҳои ахбори умумӣ ҳама мурдагӣ. Рӯзномаи Фронти халқӣ баровардан даркор. Сангак фармуд, ки одамони кор карда метавонистагӣ ёбу рӯзномаро барор. Рӯйхати одамони кор мекардагиро ба Сангак нишон додам. Номи ту ҳам ҳаст. Рафтем барои суҳбат» [5, с. 116]. Ё дар даромадгоҳи бинои Фронти халқӣ бо ҷавонмарде вомехӯрад, ки «... дар либоси харбӣ, бузбалаи чорпахлӯ, каллакалон. Чашмонаш калон-калони ҷун чашмони букқагов, лекин хунгирифта. Барот Саид гуфт ба ӯ ишоракунон ба сӯи ман.

- Ана, Зарифи Ибод, балҷувонӣ, муаллим, рӯзноманигор, шоир.

Он ҷавонмард якбора гуфт:

- Шоир? Ҳамаи шоиронро куштан даркор. Ваяшро мӯйсафед бахшид. Вале мо оварда мепаронемуш.

Ваяшро гуфта Пиримкул Сатториро дар назар дошт, ки 28 сентябр аз хонааш гирифта бурда буданд ҷун мухолифин. Аммо Сангак Сафаров ба хоҳири шоириву бо шоир Ғоиб Сафарзода ҳамдарс буданаш дар мактаби олий ҷавоб дода буд ӯро» [5, с. 118].

Дар баҳси Зариф Ибод ва он сарбоз ҳақиқате ифшо мешавад, ки яке аз омилҳои чанг ба ҳисоб мерафт.

« – Ҳой, акай, муаллимӣ, кий! Агар ҳамон шоирону газетчикон митингбозиву донотарошӣ намекарданд, ман ин хел чанговар намешудам кору борамро партофта, аз хонаам дур» [4, с. 118]. Аммо 3. Ибод меҳоҳад талкин кунад, ки танҳо дар ин чанг зиёиён айбдор нестанд:

«– Як айби шоирону рӯзноманигорон нашуд. Моҳӣ аз сараш вайрон мешавад. Замона вайрон шуд бо айби сиёсатмадорон. Аз гапи «вайро оварда мепаронем» гуфтанат гард» [5, с. 118].

Муҳаққикон Д.Маҳкамова ва Н.Маъмурзода дуруст навиштаанд, ки «маълумоти бозғатимоду воқеиро дар бораи воқеаҳои чанги шаҳрвандӣ маҳз дар саҳифаҳои матбуоти даврии он солҳои мушоҳида кардан мумкин аст» [7, с. 272]. 3. Ибод дар таҳияи мурочиатномаи Фронти халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мардум сахм гузоштааст. Мурочиатномаи мазкур оҳанги публитсистӣ дошта, барои сарҷамъии миллати тоҷик ва расидан ба сулҳу салоҳ аҳаммияти таърихӣ дошт.

«Биёед яктану якҷоя шуда, бар зидди ин маразу офати одамкуш бархезем ва дарахти ваҳобизмро дар кишвари худ решақан кунем!

Ҳамватанони азиз, бародарони меҳрубону қадрдон: тоҷикон, узбекон, туркманҳо, қазокҳо, қирғизҳо, русҳо, тоторҳо, немисҳо, корейҳо, арабҳо ба по ҳезед. Бархезед, дасти ба даст шавед, то ин ки душмани умумии худ, ин ваҳобиёни кофиру сиёҳкорро сарқӯб кунем, тухмашро хушконем ва дар Ватани маҳбуи худ боз оромию осудагӣ, ҳамкорию бародарӣ ва ҳамзистиро барқарор намоем!» [12].

Публитсист мутмаин будааст, ки чанги дохилии тоҷикон муваққатист ва ҳеҷ гоҳ фарзандони як миллат ба якдигар бояд силоҳ набардоранд.

Дар қиссаи дигари ин китоб дар бораи яке аз ҷабридағони чанг – хоҳари собиқ раиси вилояти Хатлон Давлаталӣ Шарипов нақл карда шудааст. «Баъди ҳолпурсиҳо гуфтам ба раис: «Медонед, ки шавҳари хоҳаратон Раҷабгулро рӯзҳои чанги шаҳрвандӣ чанговарони муҳолифини давлат куштанд. Ё сарбози дастаи ҳукумати Файзали Саидов буд. Хонаашро сӯзонданд. Бе хонаву дар мондагӣ хоҳаратон бо кӯдаконаш. Дар сарпаноҳе ёфтани ӯ ёрӣ расонед» [5, с. 146]. Аз ин порча маълум мегардад, ки 3. Ибод ба тақдирӣ шиносӣ ҳамшахриён, миллату давлат бетарафӣ накарда, то охир ба ғалабаи неруҳои сулҳовар боварӣ доштааст.

Асарҳои 3. Ибод мисли «Публитсистикаи иштирокдорони воқеаҳои солҳои 90-уми тоҷик бо сабки одӣ навишта шудаанд. Онҳо бо адабиёти бадеӣ иртибот надоранд, гарчӣ гоҳе ҳам порчаҳои тасвирӣ ва образҳо ба назар мерасанд. Мавқеи ин навиштаҳо ҳамоно мавқеи хоссаро ҳимоя кардан аст. Баҳои онҳо баҳои шахсӣ мебошад» [6, с. 102]. Муаллиф ҳинни нақли воқеаҳои мудҳиш ҷо-ҷо аз порчаҳои назмӣ, ки худ эҷод кардааст, низ кор гирифтааст. Ин порчаҳои шеърӣ эҳсоси нафрати муаллифро нисбат ба душманони сиёсӣ ифода карда, ба қиссаҳо муассирӣ бахшидаанд. Барои далел:

Ман аз дасти бародарҳо шаҳидам,
Зи теғи дасти бесарҳо шаҳидам.
Бародар бар сарам ангушт бардошт,
Пас аз ангушти таҳдид мушт бардошт [3, с. 7].

«Марди майдон аст, Сангак,
Шери Хатлон аст Сангак.
Парчами Сангак – адолат,
Ҳамдами Сангак – адолат» [7, с. 273].

Ин гуна шеърҳои дорои оҳанги сиёсӣ, ҳамчун намунаи публитсистикаи бадеӣ бо тақозои замон гуфта шудаанд.

Хулоса. Публитсистикаи Зариф Ибод дар бозтоби ҷанги шаҳрвандӣ ва раванди сулҳи тоҷикон аҳаммияти муҳимми сиёсӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ дорад. Ӯ дар инъикосу баррасии ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва раванди сулҳи тоҷикон усулҳои воқеънигорӣ, объективият, сареият ва муассирии публитсистикаро риоя намуда, ҳақиқати ҳолро тасвир намудааст. Дар асарҳои ӯ воқеаҳои инъикос ёфтаанд, ки худ шохид будааст. Ин осор барои шинохти воқеаҳои на чандон дури замони соҳибистиклолии кишвар муфид буда, ҷиҳати арҷ гузоштан ба ҷоннисориҳои муҳофизони сулҳу амният аҳаммияти омузишӣ дорад. Зеро «дар публитсистикаи солҳои навадум вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва, умуман, ҳаёти кишвар дар як давраи басо ҳассос ва тақдирсоз инъикос гардидааст, ки барои имрӯзу ояндагон ҳамчун сабаки таърихӣ аҳамиятнок боқӣ хоҳад монд» [11, с. 93].

Адабиёт

1. Гулмуродзода П. Публитсистика и время / П. Гулмуродзода. – Душанбе, 2002. – 156 с.
2. Зариф И. ва дигарон. Маҳбуби халқ / И. Зариф, С. Майрам. – Қўрғонтеппа, 2007. – 48 с.
3. Зариф И. Ёдҳо, ёдҳо, ёдҳо... / И. Зариф. – Қўрғонтеппа, 1998. – 32 с.
4. Зариф И. Қиссаи як марди одӣ / И. Зариф. – Қўрғонтеппа, 1995. – 32 с.
5. Зариф И. Роҳи ноҳамвори зиндагӣ / И. Зариф. – Бохтар, 2021. – 178 с.
6. Маҳкамова Д. Ю. Муқовиматҳои сиёсӣ ва раванди сулҳи тоҷикон дар публитсистикаи китобӣ / Д. Ю. Маҳкамова. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 192 с.
7. Маҳкамова Д. Ю. Отображение гражданской войны в печатном органе Народного фронта Таджикистана «Хакикати Хатлон» (в 1992-1993 годы) // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал) серия филол // Д. Ю. Маҳкамова, Н.М. Маъмурзода. – Душанбе: Сино, 2015. – С. 271-278.
8. Маъмурзода Н.М. Журналистикаи Хатлон: мушкilot ва пешомадҳо / Н. М. Маъмурзода. – Душанбе: Ирфон, 2023. – 294 с.
9. Муродӣ М. Матбуоти даврии тоҷик дар ибтидои садаи XX (солҳои 1920-1930) // М. Муродӣ, А. Азимов, М. Ҷўраев, Р. Муродова, М. Баёнӣ. – Душанбе, 2025. – 427 с.
10. Муродӣ М. Б. Нигоҳе ба публитсистикаи тоҷик дар садаи XX // М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2025. – 264 с.
11. Муродӣ М. Б. Доир ба масъалаҳои рушди публитсистикаи тоҷик дар замони истиқлол // Паёмномаи фарҳанг. – 2025. – №2 (70). – С. 90-100.
12. Мурочиатномаи Фронти халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Хақиқати Хатлон. – 1992. – 6 ноябр.
13. Шарифов, С. И. Место очерка в публицистике Бахтиёра Муртазо (Монография) // С.И. Шарифов. – Бохтар, 2021. – 180 с.

14. Шарипов С. И. ва дигарон Назаре ба зиндагӣ, ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Зариф Ибод // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав // С.И. Шарипов, А. А. Қурбонов. – Бохтар, 2025. – №1/2 (134). – С. 38-43.

15. Шарифов С. И. Махсусияти публицистикаи маҳаллӣ (дар мисоли осори публицистони Хатлон) (Дастури таълимӣ-методӣ) / С. И. Шарифов. – Бохтар, 2025. – 160 с.

Қурбонов Акмал

ОТРАЖЕНИЕ НАВЯЗАННОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В ПУБЛИЦИСТИКЕ ЗАРИФА ИБОДА

В статье анализируется отражение темы навязанной гражданской войны и процесса восстановления мира и спокойствия в публицистических произведениях Зарифа Ибод. Подчеркивается, что воспоминания и публицистические рассказы З. Ибод о событиях 90-х годов XX века, особенно происходивших в центре Хатлонской области — городе Курган-Тюбе (ныне Бохтар), являются достоверными и отражают подвиги конкретных героев. Они содержат сведения об истории борьбы за защиту государственной независимости Республики Таджикистан.

Произведения З. Ибод представляют собой яркий образец местной публицистики Хатлонской области, освещают особенности одного из наиболее сложных периодов истории таджикского народа, положение областной прессы, трудности беженцев и семей, роль Народного фронта и XVI сессии Верховного Совета в установлении мира. Эти произведения обладают важным политическим и воспитательным значением.

Публицистические произведения З. Ибод, посвящённые трагическим событиям одного из регионов Таджикистана, являются не только выражением авторской позиции и свидетельством очевидца, но и отражением неоспоримой исторической правды. Их изучение способствует формированию у читателя чувства сопричастности и единомыслия. Эти произведения имеют важное значение для осмысления событий недавней истории независимого Таджикистана и воспитания уважения к самоотверженности защитников мира и стабильности.

Ключевые слова: публицистика, регион, Хатлон, Зариф Ибод, гражданская война, мир, отражение, реальность, статья, публицистические повести, значение.

Kurbonov Akmal

REFLECTION OF THE IMPOSED CIVIL WAR IN THE PUBLICISTIC WORKS OF ZARIF IBOD

The article analyzes the representation of the imposed civil war and the process of restoring peace and stability in the publicistic works of Zarif Ibod. It emphasizes that Ibod's memoirs and journalistic narratives about the events of the 1990s, particularly those that took place in Qurghonteppa (now Bokhtar), the center of the Khatlon region, provide authentic accounts of the period and portray the heroism of specific individuals. These works offer valuable

information about the history of the struggle to protect the state independence of the Republic of Tajikistan.

Ibod's works are regarded as valuable examples of regional journalism in Khatlon and provide extensive information about a sensitive period in the history of the Tajik people. They shed light on the conditions of regional newspaper publishing, the hardships faced by refugees and families, and the role of the People Front and the 16th Session of the Supreme Council in achieving peace. As such, these works possess considerable political and educational significance.

Ibod's publicistic works concerning the tragic events in one region of Tajikistan are not merely expressions of the author's views or testimonies of an eyewitness; they also constitute important historical evidence. Their study fosters a sense of solidarity and historical awareness among readers. These works are valuable for understanding the recent history of independent Tajikistan and for appreciating the sacrifices made by those who defended peace and stability.

Keywords: publicistics, region, Khatlon, Zarif Ibod, civil war, peace, reflection, reality, article, publicistic narratives, significance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Акмал Акрамович – докторант PhD-и курси сеюм аз рӯи ихтисоси 6D 050400 – рӯзноманигорӣ кафедраи рӯзноманигории МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”. *Суроға:* Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯч. 1-май, хонаи 16. Тел: (+992) 985-84-38-92 электронная почта: akmal_199902@mail.ru

Сведение об автора: Курбонов Акмал Акрамович – докторант PhD третьего года обучения по специальности 6D 050400 – журналистика, кафедры журналистики факультета таджикской филологии Бахтарского государственного университета имени Насири Хусрава. Адрес: Таджикистан, 735140, ш. Бохтар, ул. 1 мая, кв. 16. Тел: (+992) 985-84-38-92 e-mail. akmal_199902@mail.ru

Information about the author: Kurbonov Akmal Akramovich – doctoral student PhD in the specialty 6D 050400 - journalism, Department of Journalism, Faculty of Tajik Philology, Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav. Address: Tajikistan, 735140, Bokhtar Highway, 1 May St., office 16. Tel: (+992) 985-84-38-92 e-mail. akmal_199902@mail.ru

МУНДАРИЧА

Мероси фарҳангӣ

Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷик дар паҷуҳиши Воҳид Асрорӣ.....	5
Ақризов М. Омузиши этнографияи тоҷикони Дарвоз.....	19
Абдуллоев А. Маросими “сартарошон” дар Бадахшон.....	27

Фаъолияти иҷтимоиву фарҳангӣ

Ашуралиев М. Боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ва нақши онҳо дар рушди сайёҳӣ.....	39
Шарипов А. Муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Хучанд дар замони истиқлол.....	49

Санъатшиносӣ

Муҳидинов С. Баъзе масъалаҳои таъсири мутақобила ва синтези асримиёнагӣ ва муосири тоҷик дар соҳаи санъати тасвирӣ.....	59
Азизӣ Ф., Нозияи К. Дар бораи таҳаввули унсурҳои классикӣ дар мусиқии синамои Болливуд	71
Ғуломов Ф. Нақши Файзулло Каримов дар эҳёи анъанаҳои рақси миллий.....	82
Ҷӯрақулов Ф. Назаре ба марҳилаҳои рушди сирки тоҷик.....	90

ВАО ва таъбу нашр

Муродӣ М. Унсурҳои матни публитсистӣ.....	102
Қурбонов А. Бозтоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар публитсистикаи Зариф Ибод.....	115

СОДЕРЖАНИЕ

Культурное наследие

Рахмони Р. Таджикский фольклор в исследованиях Вохида Асрори.....	5
Акризоев М. Изучение этнографии таджиков Дарваза.....	19
Абдуллоев А. Обряд «Сартарошон» в Бадахшане.....	27

Социально-культурная деятельность

Ашуралиев М. Культурно-рекреационные парки и их роль в развитии туризма.....	39
Шарипов А. Развитие культурно-досуговых учреждений города Худжанда в период независимости.....	49

Искусствоведение

Мухидинов С. Некоторые вопросы взаимовлияния и синтез средневекового и современного таджикского изобразительного искусства.....	59
Азизи Ф., Кароматулло Н. К эволюции элементов классики в киномузыке Болливуда.....	71
Гулямов Ф. Роль Файзулло Каримова в возрождении национальных танцевальных традиций.....	82
Джуракулов Ф. Взгляд на этапы развития таджикского цирка.....	90

СМИ и издательское дело

Муроди М. Элементы публицистического текста.....	102
Курбонов А. Отражение навязанной гражданской войны в публицистике Зарифа Ибода.....	115

CONTENTS

Cultural heritage

Rahmoni R. Tajik folklore in the research's of Vohid Asrori.....	5
Akrizoev M. The study of ethnography of Darvaz Tajiks.....	19
Abdulloev A. The “Sartarāshān” ceremony in Badakhshan.....	27

Social and cultural activities

Ashuraliyev M. Cultural and recreational parks and their role in tourism development	39
Sharipov A. Cultural and leisure organizations of the city of Khujand during the period of independence.....	49

Art studies

Muhidinov S. Some Issues of Interaction and Synthesis in Medieval and Modern Tajik Visual Art	59
Azizi F., Noziyai K. On the evolution of classical elements in Bollywood film music	71
Ghulomov F. The role of Fayzullo Karimov in the revival of national dance traditions	82
Jurakulov F. A review of the stages of development of Tajik circus	90

Mass Media and publishing issues

Murodi M. Elements of a publicistic text.....	102
Kurbonov A. Reflection of the imposed civil war in the publicistic works of Zarif Ibod	115

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҚАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташҳиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташҳис аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳа анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла доир ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд. Норасоӣҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташҳис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд. Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташҳис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳа (номзадҳо ва докторони илм) раво карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳими мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоари илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологӣ мақола, дурустӣ иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудии норасоӣҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин ҳулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудӣҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмӣ барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудии норасоӣҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳии матни ҷопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудӣҳо мақолаи илмӣ тақроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои ҷопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбат дода шуда, ҷопи он аз тарафи ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздиҳӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро сурат намегирад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздиҳии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифодаи он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода карда наметавонанд. Тақризҳо дар идораи маҷалла ба муддати то 5 сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дарҳости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол менамояд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора.

Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёмномаи фарҳанг» пешниҳод мегарданд

Дар маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг», асосан, мақолаҳои фарогирандаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, китобдорӣ, ахбори омма ва таъбу нашр, ҳунарҳои мардумӣ ва ғайра, ки дар худ навагонӣ доранд, чоп карда мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мувофиқати сохти мақолаи илмӣ ба талаботи муқаррарнамудаи маҷалла; б) натиҷаи таҳқиқоти илмӣ будани мақола; в) мувофиқат намудани мавзӯи мақола ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи муаллифони дигар бе ишораи иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навабатӣ пешниҳод намегарданд ва ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошанд.

Ҳаҷми умумии мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифа бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Зубайдӣ А.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– номи мақола;

– матн асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 8 то 10 адад бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи қори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №4 ва саҳифаи 25 мебошад.

Накшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Суроғаи мо: ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёрнаи 2), ПИТФИ, шуъбаи воситаҳои ахбори омма ва таъбу нашр. Тел.: (+992 37) 233–84–58, murodi@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник культуры»

В научном журнале «Вестник культуры» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по гуманитарным наукам: культуре, искусству, библиотековедению, СМИ и печатным изданиям, народные ремеслам и другим, имеющим новизну.

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например: Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
- информация об авторе на трех языках (таджикском, русском и английском). Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), занимаемая должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

Наш адрес: г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж), НИИКИ, отдел средств массовой информации и издательского дела. Тел.: (+992 37)233–84–58; murodi@mail.ru

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2026, № 3 (75)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно – аналитическое издание
2026, № 3 (75)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2026, № 3 (75)

Сармуҳаррир
номзади илмҳои филологӣ
Сафарзода Некрӯз
Муҳаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Муродӣ Мурод

Муҳаррири техники
Кузиев Чумъабой

Ба чоп 29. 09. 2026 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/8.
Коғази офсетӣ. Ҳуруфи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши № 20/26

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг»
ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

